

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MARCUS TERENTIUS VARRO’NUN DE LINGUA
LATINA ESERİNİN VIII. – X. KİTAPLARI
ÇERÇEVESİNDE ANTİKÇAĞDA BENZEŞİM
(ANALOGIA) – AYRIŞIM (ANOMALIA) İHTİLAFI
VE VARRO’NUN BU İHTİLAFTAKİ TUTUMU**

AHMET DOĞUCAN HANEGELİOĞLU

2501160546

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. BEDİA DEMİRİŞ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Ahmet Doğucan HANGELOĞLU Numarası : 2501160546
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Latin Dili ve Edebiyatı Danışmanı : Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ
Tez Savunma Tarihi : 11.06.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "Marcus Terentius Varro'nun De Lingua Latina Eserinin VIII.-X. Kitapları Çerçevesinde Antikçağda Benzeşim (Analogia)- Ayırışım (Anomalia) İhtilafı ve Varro'nun Bu İhtilaftaki Tutumu"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ		KABUL
2- Dr. Öğr. Üyesi Ekin ÖYKEN		KABUL
3- Dr. Öğr. Üyesi İhsan Berk ÖZCANGİLLER		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Dr. Öğr. Üyesi Eyüp ÇORAKLI		
2- Dr. Öğr. Üyesi Nihal Petek BOYACI GÜLEŇÇ		

ÖZ

MARCUS TERENCEIUS VARRO'NUN DE LINGUA LATINA ESERİNİN VIII. – X. KİTAPLARI ÇERÇEVESİNDE ANTİKÇAĞDA BENZEŞİM (ANALOGIA) – AYRIŞIM (ANOMALIA) İHTİLAFI VE VARRO'NUN BU İHTİLAFTAKİ TUTUMU

AHMET DOĞUCAN HANEGELİOĞLU

Bu çalışmada Marcus Terentius Varro'nun De Lingua Latina adlı eserinin VIII. – X. kitaplarında işlenen benzeşim (analogia) – ayrışım (anomalía) tartışması ve Varro'nun bu tartışmada yer aldığı konum araştırılacaktır.

Antikçağın dil evreninde önemli bir yere sahip olan bu tartışma Helen dünyasında başlamış, Roma'nın entelektüel çevrelerine sirayet etmiştir. Analogia kavramı, matematiksel ölçülerde kabul edilebilecek bir dil düzenini ifade eder ve modern dilbilimde de kendine yer bulur. Varro'nun eseri bu kavram bağlamında antikçağdan günümüze kalan en önemli eser olduğu için ve kendi döneminde genel Latince dilbilgisine dair yazılmış en kapsamlı eser olduğu için eserin bu tartışmayı içeren bölümü referans olarak alınacak ve döneminin en büyük alimi olarak kabul edilen M. T. Varro'nun bu tartışmaya dair görüşleri bu eserin ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Varro, De Lingua Latina, Dilbilgisi, Dilbilim, Analogia, Benzeşim

ABSTRACT

MARCUS TERENCEIUS VARRO'NUN DE LINGUA LATINA ESERİNİN VIII. – X. KİTAPLARI ÇERÇEVESİNDE ANTİKÇAĞDA BENZEŞİM (ANALOGIA) – AYRIŞIM (ANOMALIA) İHTİLAFI VE VARRO'NUN BU İHTİLAFTAKİ TUTUMU

AHMET DOĞUCAN HANEGELİOĞLU

In this study, the debate on analogy and anomaly that was treated between the eighth and the tenth book of De Lingua Latina by Marcus Terentius Varro and Varro's position regarding the debate will be explored.

Being in the key position in the lingual world of antiquity, this debate had begun in Greek world and later spread to the intellectual environment of Rome. The term analogy refers to a lingual order that might be acceptable within the framework of mathematics and takes place in the modern linguistics too. Since the work of Varro is the most prominent work concerning the subject and most comprehensive one written on the grammar of Latin at the time, the related chapter within the work that includes the debate will be taken as reference and the point of view of M. T. Varro, who was accepted as the most educated Roman, will be examined in the light of this work.

Keywords: Varro, De Lingua Latina, Grammar, Linguistics, Analogia, Analogy

ÖNSÖZ

F. Zeki Perek benzeşim (**analogia**) – ayrışım (**anomalía**) tartışması için “gramerin ilk doğduğu asırların en çetin cephesini, en önemli birleşme ve ayrılma noktalarını teşkil etmiştir” ifadesini kullanır.¹ Gerçekten bu tartışma yüzyıllar boyu devam etmiştir. Dilbilimin müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkışını müteakiben de sonlanmamış, yalnızca hüviyet değiştirmiştir. Stoalılar ve Bergama okulu dilde benzeşimin bulunmadığını; İskenderiye ekolünün mensupları ise sözün bölümleri kapsamında bir benzeşimin varlığını ve gözetilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu çalışmanın sınırı içine modern tartışmalar girmemektedir. Çalışmanın odak noktası M. T. Varro’nun **De Lingua Latina** (Bundan sonra **DLL**) eserinin X. kitabıdır. Bunun bir adım ötesinde **DLL**’nin günümüze ulaşabilmiş altı adet kitabından yalnızca üçünü (VIII. – X. kitaplarını) ön planda tutacağım. Bu üç kitap tamamıyla benzeşim (**analogia**) – ayrışım (**anomalía**) tartışmasına ayrılmıştır. Sekizinci kitapta benzeşim aleyhine savlar, dokuzuncu kitapta benzeşim lehine savlar, onuncu kitapta ise nihayet Varro’nun kendi savları yazılıdır. Tarihî tartışmaya dair elle tutulur tek kaynak **DLL**’dir. Bununla beraber tartışma Helen uygarlığı sınırlarında filizlenmiştir. Bu yüzden elimizdeki filolojik bulguların elverdiği ölçüde, tartışmanın hem Helen hem Roma dönemindeki seyrini aktarmaya çalışacağım. Tartışmaya dair hem dil bağlamındaki hem de dil bağlamı dışındaki süreçlere yeri geldiğinde değinilecektir. Yine de çalışmanın konusu o süreçler değil, o süreçlerin ortaya çıkardığı sonuçlardır ve yine çalışmanın sınırı dille çizilmiştir. Özellikle Varro’nun bu tartışmada yer aldığı konum esas teşkil etmektedir. Bu yüzden ilksel rehber, **DLL**’nin yalnızca X. kitabıdır.

Bununla beraber bu tartışmanın süregeldiği çağ göz önüne alınırsa tartışmanın çerçevesinin dille çizilmediği ortadadır. Dilde benzeşim ve ayrışım üzerine yapılan tartışma daha büyük bir felsefî çekişmenin dallarından biridir. Özellikle İskenderiyelilerin benzeşim savlarına karşı çıkan Stoalılar için bu asla basit bir dil tartışması değildir. Çalışmada da görüleceği gibi ayrışımçı cephe bu noktada pek tavizkar olmamıştır. İnsanların diğer hayvanlardan farklı oluşunun medarı olan dildeki teamülün ne olduğuna dair tartışmadan çıkacak sonuç da Stoalıların ve genel manada ayrışımçıların savunduğu felsefî fikirlere dayanak oluşturacaktır. İskenderiyelilerin meseleye daha teknik baktığı anlaşılmaktadır. Sınırı genel olarak

¹ Faruk Zeki Perek, **Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1969, s.43.

dille çizmektedirler. Bu zemin kayganlığı da düşünöldüğünde tartışmanın dil boyutu dışına çıkıldığında ortaya çok daha büyük sorunsallar çıkacaktır. Bu ayrı bir tartışmanın konusu olup bu çalışmada yalnızca elzem durumlarda bahsi geçecektir.

DLL daha evvel Türkçeye çevrilmemişti. Ayrıca benzeşim – ayrışım tartışmasına dair tek Türkçe kaynak Faruk Zeki Perek'in Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları adlı kitabının ilgili başlığıydı. Perek **DLL**'nin de derli toplu bir özetini vermiş olsa da derinlemesine araştırma için Türkçe kaynak bulmak imkansızdı. Latincenin dilbilimine dair hiçbir Türkçe çalışmanın yapılmamış olması da yabancı dille yazılmış kaynaklara yönelmeyi zorunlu kılıyordu. Bu yüzden evvela eserin ilgili üç kitabını Latinceden Türkçeye çevirdim. İngilizcede Varro'nun dil kuramına dair kaynaklar bulmak mümkünse de benzeşim – ayrışım tartışmasına dair birkaç spesifik makale dışında tatmin edici bir kaynak bulmak da pek mümkün olmadı. Bu yüzden İtalyanca ve Almanca kaynaklardan elimden geldiğince faydalanmaya çalıştım. Son tahlilde bu çalışmanın, Latince öğrenen, bu dile merak duyan veya Klasik Filoloji eğitimi alan kişilere bir nebze yardımcı olmasını umuyorum.

Çalışmayı üç bölüm halinde düzenledim. Evvela tartışmanın tarihî arka planını filolojik bulgular ışığında aktarmaya çalıştım. İkinci bölümde **DLL**'nin VIII. ve IX. kitaplarını mukayese ederek benzeşim karşıtı ve yanlısı fikirlerin çatışma noktalarını aktardım. Son olarak da Varro'nun X. kitapta beliren dil kuramını ve benzeşim anlayışını anlattım. Çalışmada kaynak olarak "Roland G. Kent, **Varro on the Latin Language: Vol. II**, Londra, Heinemann, 1938" künyeli edisyonu ve kendi çevirimi kullandım. Çalışma boyunca herhangi bir dilden Türkçeye yapılmış bütün çeviriler şahsıma aittir. Metinde geçen yabancı kelimelerin anlamları, kelimeler arasındaki anlam ilişkisinin önem teşkil ettiği durumlar dışında verilmemiştir.

Hayatımın her döneminde bana sonuna kadar destek olan anneme ve babama, Klasik Filoloji eğitimi almaya başladığım ilk günden bu yana derslerle ilgili yahut ders dışı her konuda şahsıma destek olan ve tez sürecinde de beni her daim yüreklendiren değerli hocam, tez danışmanım Sn. Bedia Demiriş'e teşekkürü bir borç bilirim. Yönlendirmeleri ve kaynak tavsiyeleriyle bu süreçte yolumu kaybetmememi sağlayan, Udine Üniversitesi'nden Sn. Renato Oniga'ya da ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

İSTANBUL, 2019

Ahmet Doğucan HANEGELİOĞLU

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DE LINGUA LATINA VE DECLINATIO

A. Marcus Terentius Varro.....	15
1. Yazar hakkında.....	15
2. De Lingua Latina Hakkında.....	21
a. Elyazmaları ve Edisyonlar.....	21
b. Eserin Kurgusu ve İçeriği.....	24
B. Declinatio	29
1. Oratio – Sermo	29
2. Sözün Bölümleri.....	30
a. Varro'dan Evvelki Tasnifler.....	30
b. Varro'da Sözün Bölümleri ve Declinatio	33
3. Consuetudo	40

İKİNCİ BÖLÜM

VARRO'DA BENZEŞİM – AYRIŞIM TARTIŞMASI

A. Benzeşimin Doğadaki Durumu.....	42
------------------------------------	----

B. Benzeşimin Dildeki Durumu.....	47
1. İsimlerde Benzeşim Tartışması.....	56
a. Cinsiyette (Sexus) Tutarsızlık İtirazı.....	56
b. Çoklukta (Multitudo) Tutarsızlık İtirazı.....	58
c. Üç Tür Bükünde Tutarsızlık İtirazı.....	61
ç. Ortaçlarda Tutarsızlık İtirazı.....	62
d. Düşüşlerde (Casus) Tutarsızlık İtirazı.....	65
2. Fiillerde Benzeşim Tartışması.....	72
C. Tartışmaya Genel Bakış.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARRO'NUN BENZEŞİM ANLAYIŞI

A. Benzerlik Anlayışı.....	78
B. Bağlantı ve Orantı.....	83

SONUÇ.....	96
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	102
----------------------	------------

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Sayısal Bağlantılar.....	85
Tablo 2: Kelime Bağlantıları.....	85
Tablo 3: Bükün Bağlantıları.....	86

KISALTMALAR LİSTESİ

GENEL KISALTMALAR LİSTESİ

=>	: İse
Alm.	: Almanca
baş. a.	: Başlığı altında (sözlük maddeleri için)
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
Lat.	: Latince
v.dv.	: Ve devamı
vy.	: Veya
yk.	: Yaklaşık

DİLBİLİMSEL KISALTMALAR LİSTESİ

*X-	: Proto döneme atfedilen yeniden kurulmuş bir öge
:	: Bağlantı
=	: Bağlantı eşitliği
≠	: Bağlantı eşitsizliği
Ø	: Sıfır (karşılık değeri yok)
[]	: Morfem sınırı
[] _A	: Sıfat (Latince kelimeler için)
[] _{FK}	: Fiil kökü (Türkçe kelimeler için)
[] _{İK}	: İsim kökü (Türkçe kelimeler için)
[] _N	: İsim (Latince kelimeler için)
[] _P	: Zamir (Latince kelimeler için)

[]v	: Fiil (Latince kelimeler için)
[-A-]	: Geçişken geniş – düz ünlüler (Türkçe eklerde)
[-D-]	: Geçişken dış ünsüzleri (Türkçe eklerde)
[-I-]	: Geçişken dar – düz ünlüler (Türkçe eklerde)
C	: Ünsüz
PIE	: Proto – Hint – Avrupa
PIt	: Proto – İtalic
V	: Ünlü
Ṽ	: Kısa ünlü
V̄	: Uzun ünlü

DİLBİLGİSEL KISALTMALAR LİSTESİ

1.p.s.	: 1. persona singularis
2.p.s.	: 2. persona singularis
3.p.s.	: 3. persona singularis
Abl.	: Ablativus
Acc.	: Accusativus
Aor.	: Aoristum
Dat.	: Dativus
Gen.	: Genetivus
Nom.	: Nominativus
Plur.	: Pluralis
Praes.	: Praesens
Sing.	: Singularis
Voc.	: Vocativus

ANTİK YAZARLAR VE ESERLERİ²

App. B Civ.	: Appianus, Bella civilia
Arist. Eth. Nic.	: Aristoteles, Ethica Nicomachea
Arist. Poet.	: Aristoteles, Poetica
Arist. Soph. el.	: Aristoteles, Sophistici elenchi
Aug. De Civ. D.	: Augustinus, De civitate Dei
Cic. Acad.	: Cicero, Academicae quaestiones
Cic. Att.	: Cicero, Epistulae ad Atticum
Cic. Fam.	: Cicero, Epistulae ad familiares
Diog. Laert.	: Diogenes Laertios, Vitae philosophorum
Dion. Thrax	: Dionysios Thrax, Ars grammatica
DLL*	: Varro, De Lingua Latina
Gel.	: Aulus Gellius, Noctes Atticae
Isid. Etym.	: Isidorus Hispalensis, Etymologiae
Mart.	: Martialis, Epigrammata
Quin. Inst.	: Quintilianus, Institutio oratoria
Sext. Emp. Math.	: Sextus Empiricus, Adversus mathematicos
Stat. Silv.	: Statius, Silvae
V. Max.	: Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia
Varro, Sat. Men.	: Varro, Saturae Menippae
Varro, Rust.	: Varro, De re rustica

² Antik yazarlar ve eserlerine dair bütün kısaltmalarda (*) işaretliler hariç **Oxford Latin Dictionary** esas alınmıştır.

SÜRELİ YAYINLAR³

AJN*	: The American Journal of Nursing
AJPh	: The American Journal of Philology
H	: Hermes; Zeitschrift für klassische Philologie
CJ	: The Classical Journal
CQ	: The Classical Quarterly
RHM	: Rheinisches Museum für Philologie
TAPhA	: Transactions of The American Philological Association

BAŞVURU KAYNAKLARI VE CORPUS'LAR

CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
DK	: Diels – Kranz (1912)
EDL*	: De Vaan (2008)
KGL	: Heinrich Keil (1864)
LS	: C. T. Lewis – C. Short (1879)
LSJ	: Liddle – Scott – Jones (1925)
OCDL*	: Peter H. Matthews (2003)
OLD	: Oxford Latin Dictionary (1968)
TDK*	: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2011)
WH	: A. Walde – J. B. Hofmann (1910)

³ Süreli yayınların, başvuru metni niteliğindeki eserlerin ve **corpus**'ların kısaltmalarında (*) işaretli harfler hariç hepsi için “Jean Susorney Wellington, **Dictionary of Bibliographic Abbreviations Found in The Scholarship of Classical Studies and Related Disciplines**, Westport, Praeger Publishers, 2003” künyeli derleme esas alınmıştır.

GİRİŞ

A. Benzeşim Kavramı

Orantı veya dilbilim bağlamında benzeşim (Lat.: **Analogia** vy. **proportio**; Hel.: **Ἀναλογία**), matematikten mantığa, müzikten dilbilgisine kadar günümüzde birçok alanda kullanılan bir yöntemdir. **Analogia** kavramı dil araştırmaları tarihinde hem bir kuramı hem de dili kurmada kullanılan bir yöntemi ifade eder.⁴ Bu çalışmanın konusu her ne kadar antikçağda geçen bir tartışma olsa da terimin ve haliyle yöntemin çıkış noktası üzerinde durmak gerekmektedir. Bu çıkış noktası mezkur yöntemin diğer alanlarda ne şekilde kullanıldığına dair bir ön izleme de sunacaktır.

1. Aritmetik Orantı

Ἀναλογία terimi Helence **ἀνά** ve **λόγος** kelimelerinin birleşiminden ve soyut isim yapan **-ία** sonекinin eklenmesinden ortaya çıkmış bir terimdir. “Orantı (genel manada); matematiksel orantı; mukabele; benzeşim” anlamlarına gelir.⁵ Latince de bu terim **analogia** olarak Helenceden alınma şekliyle ve **proportio** olarak Latincenin öz hazinesindeki şekliyle yer alır. Latince **proportio** kelimesi de “mukayeseli ilişki; orantı; simetri; benzeşim; benzerlik” anlamlarındadır.⁶

Ἀναλογία terimine ilk olarak Tarentumlu matematikçi Arkhytas’ın⁷ bir müzik nazariyesi eserinden günümüze kalan fragmanlarda rastlanmıştır:

“Aritmetik orantı üç terimin verili ölçü doğrultusunda birbiriyle ilişki içinde olmasıdır. Yani birinci ikinciye ne kadar aşıyorsa ikinci de üçüncüyü o kadar aşar. Bu bağlantıların eşitliği (**Ἀναλογία**) hasil olduğu zaman ilk terimlerin arası daha küçük, sonraki terimlerin arası daha büyüktür.”⁸

Arkhytas müzik notalarını birbirine bağlayan orantısal bağlantıları incelediği kısımda benzeşimi “bağlantı eşitliği” olarak göstermiştir. Pythagorasçı ekol, orantıları

⁴ Dili kurmada kullanılan yöntem bağlamında **TDK**’de “örnekseme” kelimesi bulunmaktadır. **DLL**’de bu tarz bir kavram ayırımına rastlanmamaktayız. Daha çok “benzeşimi gözetmek (**sequi analogiam**)” olarak ifade edilen bu işlem için farklı bir kavram üretilmemiş.

⁵ **LSJ**, “ἀναλογία” baş. a.

⁶ **LS**, “proportio” baş. a.

⁷ Tarentumlu Arkhytas (yk. 435 – 347), Sokrates öncesi dönemde yaşamış, Pythagoras okuluna mensup matematikçi. Arkhytas kıvrımı adı verilen fikri ile bilinir. Delos problemine çözüm bulduğu sanılmaktadır. Müzik nazariyesi üzerine çalışmaları vardı.

⁸ “ἀριθμητικὰ μὲν, ὅκκα ἔωντι τρεῖς ὅροι κατὰ τὰν τοίαν ὑπεροχὰν ἀνὰ λόγον· ὧι πρῶτος δευτέρου ὑπερέχει, τωὐτῷ δεύτερος τρίτου ὑπερέχει. καὶ ἐν ταύταις <ταῖς> ἀναλογίαις συμπίπτει εἶμεν τὸ τῶν μειζόνων ὁρῶν διάστημα μείον, τὸ δὲ τῶν μειόνων μείζον. (**DK** 35b2)”

aritmetik, geometrik ve armonik olarak üçe ayırmıştır ve dil bağlamında kullanılan orantı geometrik orantıdır.⁹

Bu bağlamda geometrik orantı kısaca şöyledir: Elimizde A, B ve C şeklinde üç terim olsun. Bu terimlerden A : B bağlantısı ile B : C bağlantısını mukayese ettiğimizde aralarında bir denklik bulunsun. Bu durumda ortaya bağlantı denkliği (vy. eşitliği), bir orantı, yani **ἀναλογία** (vy. **analogia/propertio**) çıkacaktır. Bu orantı da “A : B = B : C” şeklinde formüle edilir. Bu orantı geometrik bir denklem şemasında şu örnekle gösterilebilir:

$$8 : 4 = 4 : 2$$

Bu denklemde iki bağlantı vardır: Sekiz (8) dördün (4), dört de ikinin (2) iki katıdır. Bu iki bağlantıyı mukayese ettiğimizde aralarında bir denklik göze çarpar. Bu denklik orantısal, haliyle bu denklem bir **analogia** örneğidir.

Bu yöntem sayıların birbiriyle olan ilişkisini bulmamız açısından da temel yöntemlerden biridir. Örneğin bu şemayı tek bilinmeyenli bir denklem üzerinden belirli bir işlem çerçevesinde gösterirsek:

$$8 : 4 = 4 : x \Rightarrow$$

$$2 = 4 : x \Rightarrow x = 2$$

şeklinde bir çözüm getirmiş oluruz. Kısacası **analogia**, iki bağlantının birbiriyle mukayese edilmesi¹⁰ sonucunda ortaya çıkan denklemin adıdır. Temelde benzeşim, veya matematiksel bağlamda orantı, bu basit mukayeseden çıkar.¹¹

Bir orantıda en az üç terim kafi. Aristoteles’in **Ἠθικὰ Νικομάχεια** (Lat. **Ethica Nichomachea**, Nikomakhos’a Etik) eserinde bu üç terimin aslında dört terim olarak değerlendirdiğini de görüyoruz:¹²

“Bu yüzden, adil olan şey orantısal (**ἀνάλογον**) olandır. Çünkü orantılı olan yalnızca sayısal bir niceliği değil aynı zamanda genel bir niceliği ifade eder. Bir orantı (**ἀναλογία**), bağlantıların (**λόγοι**) denklidir ve en az dört terim içerir. Somut bir orantının dört terim içerdiği kesindir ama aynı zamanda birleşik orantıda da dört terim vardır. Bu orantıda tek terime iki terim muamelesi yapılır. Örneğin α ’nın β ile ilişkisi ne ise β ’nin γ ile ilişkisi

⁹ Antonella Duso, “M. Terenti Varronis De Lingua Latina IX,” **Spudasmata**, C. 167, Hildesheim; Zürich; New York, Georg Olms Verlag, 2017, s. 46, 48 – 49.

¹⁰ Bu mukayese Türkçe mantık terminolojisinde “kıyas” adını almıştır.

¹¹ Bu orantı şemasının taraflarına Helencede **λόγος**, Latince **ratio** yn. “bağlantı” denirdi.

¹² Dilbilgisindeki benzeşim isim, fiil, zamir ve sıfatlardaki çekimler üzerinden değerlendirildiği için çekim benzeşimlerini kurmak için en az dört terim lazımdır.

odur. **B** iki kere geçer, bu durumda iki terim olarak sayılır ve dört terim ortaya çıkar.”¹³

Bu matematiksel ilişki birçok başka alanda faydalanabileceğimiz bir olguyu beraberinde getirmiştir. Öğrenme süreçlerimizden çeşitli psikolojik süreçlerimize,¹⁴ sanattan spora dek her yerde bu orantının ve ondan türemiş benzeşim varyantlarının varlığını ve hayatımızı kolaylaştıran yanını görebiliriz. Yani orantı kavramı insanoğlunun zihnî etkinliğinin matematiksel yansıması olduğu kadar, bu yansıma aşamasından sonra bizzat aynı zihnî etkinliği yönlendiren bir olgu halini almıştır.

Bu çalışmanın konusuyla alakalı olarak orantının mantık yürütmedeki kullanımına ayrıca dikkat etmek gerekir. Aslında orantının hayatımızın diğer alanlarına etkisi de mantık yürütmedeki kullanımından çıkar. Orantının temelinde yatan işlemse kıyastır.¹⁵ Zira doğru mukayeseler bizi doğru sonuca götürebileceği gibi, yanlış mukayeseler de tamamıyla alakasız ve hatalı sonuçlara ulaşmamıza yol açabilir.

Aristoteles **Περὶ Ποιητικῆς**’te (Lat. **Poetika**, Şiir Üzerine) orantı kurmayı şöyle anlatır:

“İkinci (terim) ile birinci arasındaki ilişkinin dördüncü ile üçüncü arasındakine benzer olmasına da orantısal (**ἀνάλογον**) diyorum. Bu şekilde ikincinin yerine dördüncü, dördüncünün yerine ikinci kullanılabilir.”¹⁶

Elbette Aristoteles tarafından kurulan bu orantı önermeler arasındaki bir orantıdır. İsimlerin veya fiillerin çekimlerinden bağımsız olarak tamamen teşbih bağlamında

¹³ “ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι. τὸ γὰρ ἀνάλογον οὐ μόνον ἐστὶ μοναδικοῦ ἀριθμοῦ ἴδιον, ἀλλ’ ὅλως ἀριθμοῦ: ἢ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγων, καὶ ἐν τέτταρσιν ἐλαχίστοις. ἢ μὲν οὖν διηρημένη ὅτι ἐν τέτταρσι, δῆλον. ἀλλὰ καὶ ἡ συνεχὴς: τῷ γὰρ ἐνὶ ὡς δυοὶ χρήται καὶ δὶς λέγει, οἷον ὡς ἡ τοῦ α πρὸς τὴν τοῦ β, οὕτως ἡ τοῦ β πρὸς τὴν τοῦ γ. δὶς οὖν ἡ τοῦ β εἴρηται: ὥστ’ ἐὰν ἡ τοῦ β τεθῇ δὶς, τέτταρα ἔσται τὰ ἀνάλογα. (Arist. **Eth. Nic.** 1131a 29 – 1131b 1)”

¹⁴ Psikolog Margaret Wacker, ömrünün yarısında teşhisi halihazırda konmuş bir hastalıkla yaşayan ancak hastalığını reddeden bir hastayı analogi yöntemiyle nasıl ikna ettiğini ve tedaviye almayı başardığını anlatmıştır. Bkz: Margaret S. Wacker, “Analogy: Weapon against Denial,” **AJN**, C: LXXIV, No: 1, 1974, s. 71 – 73.

¹⁵ Modern mantıkta kıyas, aslında birden çok öncülle bir sonuç arasında bir ilişki kurmaktır. Bu bağlamda önermeler, bir özne ve yüklemden oluşan dil yapılarıdır. Mesela “Bütün çiçekler güzeldir; bütün güller çiçektir = bütün güller güzeldir.” bir kıyas işlemidir. Buradaki kıyas, yalnızca mantık terimi olarak değil, insan zihninin yaptığı bir işlem olarak addedilmelidir. Benzeşim – ayırışım tartışmasında bu işlem önemli bir yere sahiptir.

¹⁶ “τὸ δὲ ἀνάλογον λέγω, ὅταν ὁμοίως ἔχη τὸ δεύτερον πρὸς τὸ πρῶτον καὶ τὸ τέταρτον πρὸς τὸ τρίτον: ἐρεῖ γὰρ ἀντὶ τοῦ δευτέρου τὸ τέταρτον ἢ ἀντὶ τοῦ τετάρτου τὸ δεύτερον. (Arist. **Poet.** 1457b)”

kullanılmıştır.¹⁷ Birbirine benzer yapıda kurulan iki önermedeki terimlerin belirli şartları karşılaması durumunda birbirleriyle yer değiştirebileceğini anlatır. Yine de dilbilgisel orantı bağlamında da mantık açısından büyük bir fark yoktur.

Hatalı sonuçlara varmamıza yol açabilecek olan mantıksal süreçler tarih boyu tartışılmıştır. Bunlara dair ilk muntazam görüş yine Aristoteles'e aittir. **Περὶ Σοφιστικῶν ἐλέγχων** (Lat. **De Sophisticis Elenchis**, Sofistik Yanlışlıklara Dair) adlı eserinde Aristoteles bu yanlışlıkları kategorilere ayırmıştır. Bu tasnif temelde iki sınıftan oluşur. Biri dilsel yanlışlıklar, diğeri dil dışı yanlışlıklardır.¹⁸ Aslında bu eser, sofistlerin yanlışlama hilelerini açıklamak için yazılmıştır. Fakat tasnifte, mukayesede yapılan hatalara dair örnekler önemlidir.¹⁹

Örneğin Aristoteles dil dışı yanlışlıklardan birini ilineksel yanlışlık olarak atamıştır. Bunun örneğini de şu şekilde verir: “Eğer Korsikos, ‘insan’dan farklı ise kendinden farklıdır. Çünkü Korsikos bir insandır...” “Eğer Korsikos, Sokrates’ten farklıysa ve Sokrates de bir insansa, o zaman...” ‘Korsikos kendisinin insan olmadığını kabul etmiş olur, zira kendisinden farklı olduğunu öne sürdüğü kişi de (Sokrates) bir insandır.” Bu tipik bir yanlış mukayese örneğidir. Yani Korsikos, “Sokrates : insan” bağlantısı ile “Korsikos : Sokrates” bağlantısını hatalı bir şekilde mukayese etmiştir. Bu bağlantılar, bağlamı birbirinden kopuk unsurlardan oluşmuştur. Bu da ortaya “Korsikos insan değildir.” gibi absürt bir sonuç çıkarmıştır.²⁰

Hatalı mukayeseye dilbilgisel bağlamda örnek vermek de mümkündür. Misalen “**lupus** (kurt), -**us** ile biter; **lepus** (tavşan), -**us** ile biter; o halde **gen. sing.**’leri sırasıyla **lupi** ve **lepi** olur.” gibi bir mukayese mantıken yanlış olacaktır. Zira **lupus** ve **lepus** her ne kadar şeklen benzeseler de birinin gövdesi [**lup-**]_N, diğerininki [**lepor-**]_N şeklindedir. Bu mukayese mantığının dilbilimsel benzeşim tartışmasında daha geniş bir alanda değerlendirildiğine dikkat edilmelidir. **DLL**’nin incelendiği bölümde buna ayrıca değineceğim.

¹⁷ Öte yandan **Περὶ Ποιητικῆς**’in ilgili bölümünün Aristoteles’e ait olup olmadığı hala şüphelidir. Bkz: Perek, **Eski Çağda Dilbilgisi**, s. 16.

¹⁸ Arist. **Soph.el.** 165 b [23 – 25]. Aristoteles dilsel yanlışlıktan bahsederken, dili kullanırken (bilerek) yapılan hatalardan kaynaklanan yanlış çıkarımlardan bahsetmektedir. Yani “dilbilgisel” değil, “dilsel” hatalardır ve bunlar bu çalışmanın konusu olan “dilde benzeşim – ayrışım kamplaşması”yla olan ilişkisi bağlamında dil dışı yanlışlıklarla eşit konumdadır.

¹⁹ **A.e.** 164 a [23 – 26]. Aristoteles’e göre bu yanlışlıkların tehlike yaratmasının sebebi, doğru bir çıkarımla arasındaki biçimsel benzerliktir. **DLL**’de gördüğümüz tartışmada bu anlayış oldukça önemli bir yer tutar. Yanlış mukayese, yanlış benzerlikler kurma ve yanlış bağlamlarda benzeşim arama tartışması sık görülür.

²⁰ **A.e.** 166 b [32 – 37].

Elhasıl: En az iki şey arasındaki bir bağlantının (Hel. λόγος, Lat. **ratio**), diğer iki şey arasındaki bağlantıyla orantılı olması (Hel. ανάλογον, Lat. **pro portione**) sonucunda ortaya çıkan duruma orantı veya benzeşim (Hel. ἀναλογία, Lat. **proportio**) denir.

2. Dilbilgisel Orantı: Benzeşim

Matematiksel bağlamda **analogia** terimini “orantı” olarak uyarlamak mümkündür. Alanımız dilbilgisi olduğunda bu terimi “orantı” yerine “benzeşim” şeklinde uyarlamak daha yerinde olacaktır. Özellikle DLL’de **analogia**, kelimelerin arasındaki benzerlik (**similitudo**) ve benzemezlik (**dissimilitudo**) üzerinden görülmeye çalışılmıştır.²¹

Aslında antikçağın karakteristiğince matematiksel bir orantı her zaman gözetilmiştir.²² Ancak dil gibi kaygan bir alanda çıkarılacak sonuçlar da zahirî yönün batınî yönle kurduğu bağlantı üzerinden değerlendirilmiştir.²³ Özellikle antikçağda müstakil bir dilbilim disiplininin söz etmek mümkün olmadığı için dilin matematiksel açıklaması bugünkü kadar net olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı dilbilgisinde **analogia**, orantıdan ziyade benzeşimdir.

Dilbilgisi bağlamında ve antikçağ özelinde **analogia** hem bir kuram hem bir yöntem olarak uzun yıllar süren bir tartışmaya sahne olmuştur. Bununla beraber bu konseptin diller arasında fark eden seviyede işlerliği söz konusudur. Zaten antikçağda bu kadar büyük tartışma yaratan bu yöntem, başka dillere uygulandığında büyük oranda başarılı sonuçlar verebilmektedir. Helence ve Latince bağlamı dışında değerlendirildiğinde bazı dillerde bir “sorunsal” olarak dahi addedilmeyecektir.

Benzeşim kavramının iki kolu bulunmakta. Bunlardan biri salt bir kuram olarak dilin benzeşimsel bir yapıya sahip olduğu kuramıdır. Diğer kolsa benzeşim kavramını mihver kabul ederek dili bu şekilde yeniden kurma fikrine dayanan, yani benzeşimi bir dil kurma yöntemi addeden, örnekseme (vy. benzeşimsel yaratım) eğilimi ve bu eğilimin ayrıca yöntemleşmesidir. Örnekseme, benzeşim kavramı ile koşut gitmiş ve

²¹ DLL viii. 23, 24.

²² F. H. Colson, “The Analogist and Anomalist Controversy,” CQ, C: XIII, No. 1, 1919, s. 25.

²³ Dildeki orantıları da kağıt üzerinde göstermek mümkünse de dil bir insan ürünüdür. Antikçağda dille ilgilenenlerin bakış açısına göre dilde görülen bir benzeşimin tabiatla tekabül ettiği noktalar her açıdan benzeşim kuramına aykırı olabileceği gibi; bir kısmınca da görünürde ayrışimsal olan durumlar da tabiattaki benzeşime dayalı ilkelere açıklanabilir.

Varro'da da benzeşimin varlığına ve gözetilip gözetilmemesi gerektiğine dair sorgulamalar birlikte işlenmiştir.²⁴

Öte yandan örnekseme üzerinden dili kurmaya çalışanların varlığına dair tarihî tanıklılar da mevcuttur. Mesela Sextus Empiricus örneksemenin tercih edilmesi durumunda ortaya çıkacak olan formların anlamsızlığını **Ζεύς** ve **κύων** (köpek) kelimeleri üzerinden vermişti. **Ζεύς**'in isim çekimleri **ζηνός** (Zeus'un), **ζήνα** (Zeus'u) vb., **κύων**'un isim çekimleri ise **κύνος** (köpeğin), **κυví** (köpeğe) vb. şeklindeydi. Benzeşime uyulacak olsa **Ζεύς**'in isim çekimleri **Ζεός**, **Ζεΐ** vb. olurdu. Yahut **κύνος**, **κυví** gibi isim çekimlerinden **κύων** kelimesi değil, **κύς** kelimesi çıkardı. Oysa bu tür formlar Empiricus tarafından gülünç addedilmiştir.²⁵ Quintilianus da eserinde benzeşim hilafına birçok örnek vererek benzeşimcileri bu yönden iğnelemiş ve onlarla ilgili "bir kısmının Latince konuştuğu, bir kısmınınsa gramerce konuştuğu" görüşüne eserinde yer vermişti.²⁶

Başlı başına bir kuram olarak benzeşim, İskenderiyelilerin anladığı şekliyle, dildeki bükünün belli bir sisteme dayandığı ve bu yüzden dilin kurallı olarak telakkî edilmesi gerektiği kuramıdır. Bu, günümüzde belli bir seviyeye kadar kabul edilmiş bir yaklaşımdır.²⁷ Antikçağdaki tartışmada benzeşimin doğada bulunup bulunmadığına dair itirazlar yükselmiştir. Bununla beraber antikçağdaki benzeşim kavrayışı ile günümüzdeki benzeşim kavrayışı aynı nazarla değerlendirilemez. Evvela antikçağ insanının dile ve kelimelere bakış açısı ve dilin ne dereceye kadar irdeleneceğine dair anlayışı günümüzden farklıdır. Bizim için dil evreni, yer yer 21. yüzyılın kültür iklimi içinde de yer bulan ideolojik yaklaşımların etkisinde olmakla beraber, dilbilim disiplini sayesinde matematiksel bir soğuklukla da bakabildiğimiz bir evrendir. Antikçağ insanı için dil belki de hayret uyandıran ve ilahî yönler barındıran bir dünyaydı.²⁸ Bizim için antikçağ insanının bakış açısıyla bakmak mümkün görünmüyor. Oldukça önemli bir nokta da şudur ki benzeşimi savunan İskenderiyeliler tamamıyla metinlerle alakalı kaidelerin peşindelerdi. Stoalıların zemini ise felsefeydi. İlerleyen bölümlerde bu konu hakkında ayrıca bilgi verilecek.

²⁴ DLL ix.4.

²⁵ Sext. Emp. Math. i.195.

²⁶ "... aliud esse Latine loqui, aliud grammaticè... (Quint. Inst. i.6.27)"

²⁷ Ferdinand de Saussure, **Course in General Linguistics**, çev. Wade Baskin, New York, The Philosophical Library, 1959, s. 161.

²⁸ Colson, "The Analogist Controversy," s. 24.

Benzeşim (**analogia**) ve teamül (**consuetudo**) mukayesesi Varro'daki temel meseledir. Varro'nun yaklaşımı ilerideki bölümlerde verilecek. Dilbilimsel bağlamda değerlendirebileceğimiz benzeşimin tanımı bizzat Varro'ya göre şöyledir:

“Üçüncü mesele şudur: Orantılı bağlantı nedir? Helencede bu bağlantıya **ἀνὰ λόγον** denir. **Analogia** (benzeşim) da bundan türemiştir. Diyelim ki aynı türden iki şey var. Bunlar arasında kısmen farklılık olsa da aralarında herhangi bir bağlantı olsun. Bu iki şeye mukabil iki farklı şey ortaya konup bu şeyler de mukabil oldukları şeyle aynı bağlantıya sahip olsunlar. İşte bu durumda, iki çift kelime kendi aralarında aynı bağlantıya (**λόγος**) tabî olduklarında, her iki çiftin de ayrı ayrı orantılı olduğu (**ἀνάλογον**) ve bu dördünün bütün olarak bir benzeşim (**ἀναλογία**) teşkil ettiği söylenir.”²⁹

Benzeşim kavramının ikinci kolu olan örnekseme, insanın dışındaki tabiattan ziyade insan zihninin işleyişiyle ilgilidir. Elbette örnekseme de yalnızca dil ile alakalı olarak değerlendirebileceğimiz bir yaklaşım değildir. İnsan yaşamının her alanında, düşünsel süreçlerimizde bize eşlik eder. Benzeşim yöntemini kullanarak iki olgu, olay, şey arasında doğru bir ilişki kurup mantıklı bir sonuç çıkarabiliriz.

Dil bağlamında örnekseme sonucu ortaya çıkan biçime “benzeşimsel biçim” adını veren Saussure,³⁰ bunun örneğini de Latince **honor** kelimesi üzerinden vermiştir. **Honor** kelimesi Latincenin eski dönemlerinde **honos** biçimindeydi. Örnekseme sonucunda **honor** şeklini de almıştı.³¹ Klasik Latince bu iki biçimin de kullanıldığını görüyoruz. **Honor** kelimesinin oluşum süreci Saussure'e göre şöyledir: Öncelikle kelimenin –s bitimli çekim gövdesi olan [**honos-**]_N, Latincedeki ‘r’-leşme hadisesi ile birlikte **nom. sing.**’te **honor** biçimini almıştı.³² Daha sonra kelimenin bütün hal çekimleri bu gövde üzerine kurulmaya başlamıştı. Bunun üzerine bu kelime, çekim gövdesi –r bitimli olan diğer kelimelere benzemeye başlamıştı. Bu benzerlikten dolayı **honos** kelimesi de örneğin **orator** kelimesinden örneksenerek **nom. sing.**’te **honor** biçimini de almıştı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, her iki biçimin de eş zamanlı olarak kullanıldığıdır. Zira örnekseme, eski biçimin bir anda yok olup yerine

²⁹ “Sequitur tertius locus, quae sit ratio pro portione; <e>a Graece vocatur ἀνὰ λόγον; ab analogo dicta analogia. Ex eodem genere quae res inter se aliqua parte dissimiles rationem habent aliquam, si ad eas duas alterae duae res allatae sunt, quae rationem habeant eandem, quod ea verba bina habent eundem λόγον, dicitur utrumque separatim ἀνάλογον, simul collata quattuor ἀναλογ<í>α. (DLL x.37)” Metindeki **res** kelimesi hem bir kavramı hem bir nesneyi ifade edebildiği için “şey” çevirisiyle karşılanmıştır.

³⁰ Saussure, **Linguistics**, s. 161.

³¹ **LS**, “honor” baş. a.

³² Türkçe bir terim olan ‘r’-leşme, İngilizcede “**rhotacism**,” Fransızcada “**rhotacisme**” şeklindedir. Türkçedeki ‘r’-leşme, Z sesinin R sesine dönüşmesidir fakat Latince ‘r’-leşme, iki ünlü ses arasında kalan S sesinin R’ye dönüşmesidir. Bu örnekteki haliyle kelimenin **acc.** hali **honosem** biçiminden **honorem** biçimine dönmüştür.

yeni bir biçimin çıkması değildir.³³ Bu uzun bir süreçtir ve her değişim aynı süre içinde meydana gelmez. Saussure'ün **orator** : **honor** örneksemesi formülü şu şekildedir:

$$\text{örātōrem} : \text{örātōr} = \text{hōnōrem} : x$$

$$x = \text{hōnōr}$$

Bu tür örneksemeler mantık bağlamında formülize edilebilirler ve rasyonel bir şekilde temellendirilebilirler. Bununla beraber yine bu örneksemeler, özellikle ilgili kelimelerin zihinde yanlış bölümlenmeleri sonucunda ortaya anormal yapılar da çıkarabilirler. Bir sonraki aşamada bu anormal biçimler, dili konuşanlar arasında geçerlilik kazandığında artık anormal şekil olmaz, teamül halini alırlar. Özellikle Türkçede örneksemeye verilebilecek örnekler vardır. Bununla beraber anormal kelimeler oluşturmalarına rağmen Türkçede kabul görmüş olan -sAl eki oldukça açıklayıcıdır. Bu ek Latince'de bir sıfat yapma son eki olan **-alis**'ten Fransızcaya geçen **-al** halinin türkçe "ulus" sözcüğüne eklenerek "ulusal" kelimesinin türetilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. "Ulus" kelimesi de Türkçe konuşanların zihninde [[ulus]_{İK} + al] olarak bölümlenmeliyken hatalı bir şekilde ama hecelelemeye uygun olarak [[ulu] + sal] olarak da bölünmüştür. Ardından bu ek hem -Al hem -sAl şeklindeymişçesine kabul görmüş ve bu anormal ekle sayısız kelime türetilmiştir: Kurgusal, uzamsal, hukuksal vb.³⁴ Ekin doğru hali olan -Al ile de "doğal, özel, genel" vb. kelimeler inşa edilmiştir. Türkçeye dışarıdan giren bu ek ilkin ortaya ayrıışık bir yapı çıkarmışsa da toplumca kabul gördüğü için teamül halini almıştır ve artık Türkçenin dil kurma araçlarından biri haline gelmiştir.

Görüldüğü gibi dil bağlamında benzeşimin varlığı ve gözetilmesi, yani bizzat benzeşim ve örnekseme konuları mantık kapsamında ele alındığında rasyonel bir temele dayandırılabilir. Bununla beraber dil hem bireysel hem ortaklaşa kullanılan bir araç olduğu için ve her bir bireyin zihni diğerinden farklı işlediği için dildeki benzeşimi mutlak mantık formüllerine indirgemek de çok kez mümkün olmamaktadır.

B. Benzeşim – Ayrışım Tartışmasının Tarihsel Arka Planı

Analogia yönteminin dil çalışmalarına ne zaman adapte edildiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz.³⁵ Özellikle bu konuda Varro'dan evvelki dönemden günümüze kalan metinlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Bunlar da tarihsel arka planı

³³ Sausurre, **a.g.e.**, s. 164.

³⁴ Muharrem Ergin, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul, Bayrak Basım, 1995, s. 370.

³⁵ Duso, **a.g.e.**, s. 49.

açıklayıcı kadar doyurucu değildir. Her ne kadar Varro VIII. ve IX. kitaplarda aslında bir derleme yapmışsa da bu derleme şu an elimizdeki metinler arasında bizi en çok aydınlatanıdır. Öte yandan bu tartışmaya dair Roma döneminde meydana gelen gelişmeleri Helenlerde meydana gelen gelişmelere nazaran daha iyi biliyoruz.

Analogia kavramının dil çalışmalarına adapte edildiği dönemin İskenderiye kütüphanesinde Homeros metnlerinin incelenmesi ile aynı döneme rastlamış olması mümkündür. Zira hem matematikçi Euklides hem de kendini **φιλόλογος** olarak niteleyen Eratosthenes MÖ 4. yy. İskenderiye'sinde çalışmışlardı. Öte yandan Homeros metnlerinin tashihi ve yeniden kurulmasında mevcut orantı mantığının oldukça önemli bir işlevi vardı.³⁶

Elimizdeki kaynak eksikliği gözardı edilirse, tartışmanın Stoalılar ve Bergamalılar ile İskenderiyeliler arasında sürmüş olduğu düşüncesi hakimdir.³⁷ İskenderiye okulunda Homeros metnlerinin mukayesesinin yapıp doğru metnin yeniden kurulması çabasında benzeşim kaidesi gözetilmek zorundaydı.³⁸ Tartışmanın, Khrysippos'un dilde var olduğu öne sürülen benzeşimin aslında olmadığını savunmasıyla çıktığı sanılmaktaydı. Khrysippos dilin kuralsızlıklar bütünü olarak görülmesi gerektiğini anlattığı **Περὶ Τῆς Κατὰ Τὰς Λέξεις Ἀνωμαλίας** (Konuşmadaki ayrışımalar üzerine) eserini yazmıştı. Bu eser günümüze ulaşmamış bir eserdir. Eserin varlığına dair bilgiyi Diogenes Laertios'tan öğreniyoruz.³⁹ Bu noktada Laertios'tan edindiğimiz bilgiye göre Khrysippos'un bu eserde tartıştığı konu, ayrışımın “kast edilen” (**σημαινόμενον**) ile “gösteren” (**σημαίνοντα**) arasında olduğuydu. Ona göre kelimeler ile kast ettikleri şeyler arasında büyük ölçüde bir mutabakat yoktu. Bu da dilin ayrışimsal bir yapıda olduğunu gösteriyordu.⁴⁰ İskenderiyeli Aristophanes ise benzeşimi savunurken aslında metinler arasındaki farklarda doğru tarafın seçilip ortaya doğru bir metnin çıkarılmasında işe yarayacak bir genel geçer kriterin peşindeydi.⁴¹ Haliyle bu iki görüşün çatışması pek olanaklı görünmemekteydi zira zeminleri birbirinden farklıydı.⁴² Khrysippos'un tartıştığı konu dilin kendisinden ziyade felsefî bir zemindeydi. Dildeki kelimelerin biçim bakımından benzeşime aykırı olduğunu değil, gösteren ile gösterilen arasında farklar bulunduğunu

³⁶ A.y.

³⁷ F. Zeki Perek, **a.g.e.**, s. 42.

³⁸ **A.g.e.**, s. 52.

³⁹ Diog. Laert. vii.192

⁴⁰ A.y.

⁴¹ A.y.

⁴² Duso, **a.g.e.**, s. 52.

anlatıyordu. Zaten söz konusu dilbilgisel biçim olduğunda Stoalılar da benzeşimi tamamen yadsımamaktalardı.⁴³ Öte yandan doğal olarak bu yöntemin bütün dilbilgisi çalışmalarında mutlaka gözetilmesi gerekmektedir. En basitinden ilksel metin tenkidi olarak görülebilecek olan, İskenderiye'deki Homeros çalışmalarında değişik nüshaların mukayesesi söz konusuyken benzeşim kaidesi olmadığında bu metinlerin içinde kaybolmak oldukça olasıdır. Bütün bunların ışığında Khrysippos ile İskenderiyeliler arasında en azından biçimsel benzeşim bağlamında çok derin bir fikir ayrılığının bulunmadığı görüşü ağır basmaktadır.

İki düşünürün zemini farklıyken, öne sürülen fikirlerin çatışması söz konusu olmasa da onlardan sonraki neslin çatıştığı bellidir.⁴⁴ Bu tartışmanın fitilini esas ateşleyen kişinin Malloslu Krates olduğu fikri Varro'ya göre de makbuldür:

“...Bilmedikleri bir şeyi öğrenmektense, hakkında cahil oldukları bir şeyi öğretmeye yeltenenler kayda değer bir yanlgı içindedirler. Meşhur gramerci Krates de bu konumdadır. Kendisi Khrysippos'un yandaşıydı. O Khrysippos ki 'Ayrışma Dair' adlı üç kitaplık bir eserin sahibiydi ve bu eseri benzeşim fikrine ve Aristarkhos'a karşı yazmıştı. Yazdıkları göstermektedir ki Krates iki şeyin arkasında yatan amacı anlayamamıştır. Khrysippos dildeki tutarsızlık üzerine yazarken, birbirlerine benzeyen şeylerin birbirlerine benzemeyen kelimelerle ve yine benzemeyen şeylerin benzer sözcüklerle karşılandığına dair bir tez sunmuştu, ki bu doğrudur. Anlamadığı diğer şey ise, Aristarkhos aynı konuda⁴⁵ tutarlılığı savunurken kelimelerin belirli çerçevedeki benzerliklerini, teamül mümkün kıldığında, onların türeyişlerinde aramak gerektiğini salık vermişti.”⁴⁶

Krates'in hem hocasını hem de karşıt görüşünü yanlış anlayıp farklı zeminlerdeki görüşleri aynı zemine alarak tartışma başlatmış olması elbette radikal bir görüştür. Sextus Empiricus'tan ve Varro'dan aldığı bilgilerle meseleyi baştan ele alan Hans Joachim Mette, benzeşim fikrine karşı Krates'in “kullanımdaki dil”i baz aldığını ve

⁴³ Colson, “The Analogist Controversy,” s. 25. Stoalılar genel olarak çekimde de ayrışımı savunmuş olabilirler. Öyle olsa dahi bunun altında yatan sebep de yine onların felsefi fikirleridir. Stoalılar her ne kadar her nesnenin özünde bir hakikatın yattığını düşünseler de bu öz varlık çeşitli dış etkilerle bozulmuştur. Haliyle dil doğal (φύσει) olsa da doğal olan da tamamıyla saf değildi, dış etkilerden dolayı çeşitli düzensizlikler oluşmuştu.

⁴⁴ Duso, a.y.

⁴⁵ Yn. dilde.

⁴⁶ “...<Insignis eorum est error qui malunt quae> nesciunt docere quam discere quae ignorant: in quo fuit Crates, nobilis grammaticus, qui fretus Chrysippo, homine acutissimo qui reliquit περὶ ἀνωμαλίας III libros, contra analogian atque Aristarchum est nixus, sed ita, ut scripta indicant eius, ut neutrius videatur pervidisse voluntatem, quod et Chrysippus de inaequabilitate cum scribit sermonis, propositum habet ostendere similes res dissimilibus verbis et dissimiles similibus esse vocabulis notatas, in quod est verum, et quod Aristarchus, de aequabilitate cum scribit ei<us>de<m>, verborum similitudinem quandam in inclinatione sequi iubet, quoad patiatur consuetudo. (DLL ix.1.)”

bunun da felsefî sebepleri olduğunu öne sürmüştür.⁴⁷ Zaten bu noktadan itibaren Varro'da da görülen tartışma dilde benzeşimin olup olmadığı değil; dilde benzeşim (**analogia** vy. **proportio**) kurallarının mı yoksa günlük dildeki teamülün (**consuetudo**) mü rehber edinilmesi gerektiği üzerinedir. Yani Roma'daki tartışmada dilde belli seviyedeki benzeşim yadsınmamıştır.

Buna mukabil Detlev Fehling daha da keskin bir görüşü savunarak tartışmanın tek kaynağının Varro olduğunu, hatta Varro'nun elindeki metinleri yanlış ve acemice inceleyerek yanlış sonuçlara ulaştığını öne sürer.⁴⁸ Gualtiero Calboli de Aulus Gellius'tan, Sextus Empiricus'tan da faydalanarak tartışmayı aydınlatmaya çalışır. Aulus Gellius'un eserinde kullandığı kaynak da Varro'dur.⁴⁹ Yine Sextus Empiricus da meseleyi eğitim bazında ele alarak sıkı kurallara bağlı gramer eğitimi eleştirmiştir ama mezkur tartışmaya dair herhangi bir bilgi vermemiştir.⁵⁰ Ann-Kristin Siebenborn'un yaklaşımına göre ise İskenderiyeci gramer baştan beri sadece şekille değil, anlamla da ilgilenmiş olabilir. Bu da İskenderiyelilerin de felsefî zemine kaymış olduğu ihtimalini barındırır.⁵¹

Tartışmanın Helen kaynakları müphem olmakla birlikte Roma'daki izlerini sürebiliyoruz. Caesar, Varro, Cicero, Quintilianus bu konuda fikir beyan etmiş yahut kitap yazmışlardır. Her ne kadar eseri günümüze ulaşmamış olsa da Varro'nun çağdaşı Staberius Eros'un da bu konuda fikir sunmuş olduğuna dair tarihî tanıklıklar mevcuttur. Staberius'la ilgili Priscianus'tan menkul kısım şu şeklide:

"Benzeşim hakkında Staberius, adlandırmanın kaide dışı olduğunu, benzeşimin bundan sebep haksız yere suçlandığını (söyler)."⁵²

Priscianus'un bu naklini doğru kabul edersek Varro ile Staberius'un aynı doğrultuda fikir beyan ettiğini görürüz (**DLL** x.2.15.). İkisi de isim koymada (**impositio**) benzeşim aranmaması gerektiğini savunmaktadır. Benzeşimin aranacağı nokta, isim konduktan sonra onun diğer hallerinin ne şekilde söyleneceğidir. Burada ikisi arasında benzerlikten ziyade bu iki yazarın bu konu hakkındaki tartışmayı anlatması önemlidir. Bu da bizi Roma'da bu tartışmanın kesinkes yürütüldüğü sonucuna götürür.

⁴⁷ Duso, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁸ Duso, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁹ Gel. ii.25: "...in Latine sermone, sicut in Greco, alii ἀναλογίαν sequendam putaverunt, alii ἄνωμαλίαν."

⁵⁰ Duso, **a.y.**

⁵¹ **A.y.**

⁵² "Staberius de proportionibus: non esse positiones regulae, a quibus interdum analogia calumniatur. (**KGL** ii.385)"

Helenlerdeki tartışmaya dair birinci el metinlere ulaşamıyor, onlara dair tanıklıklara az rastlıyoruz. Oysa Roma'daki tartışmanın tanıklıkları ve o zamandan kalan eserler Roma dönemini daha aydınlatıcı bir şekilde müşahade etmemize olanak sağlıyor. Haliyle meselenin Helen köklerini araştırmak elimizdeki kaynaklar uyarınca bu çalışma açısından beyhude olacaktır.⁵³ Tarihî arka planda esas önem teşkil eden kısım Roma'dır.

Helence **ἀναλογία** teriminin Latinceye **proportio** olarak geçtiğini belirtmiştim. Bu terimi Latinceye bu şekilde çeviren kişinin M. T. Cicero olduğu sanılmaktadır:

“Buna mukabil açıkça söylenebilir ki Helence **ἀναλογία** terimi Latince **comparatio** veya **proportio** olarak söylenebilir (yine de bu kelimenin ilk kez bizim tarafımızdan⁵⁴ çevrildiği konusunda dikkatli olmak gerekir).”⁵⁵

Cicero da Platon'dan yaptığı **Timaïos** çevirisinde tıpkı Varro gibi **ἀναλογία** teriminin **proportio** olarak çevrilmesini uygun görmüş. Birbirleriyle etkileşim içinde olup olmadıklarından bağımsız olarak⁵⁶ terimin temelindeki matematiksel anlam da bu şekilde kaybedilmemiş olur.⁵⁷

Varro'nun eserinden başka Romalı devlet adamı C. I. Caesar'ın **De Analogia** adlı eserinden de bahsetmek gerekir. Bu eserden günümüze yalnızca belirli sayıda fragman kalmıştır.⁵⁸ Bu fragmanlardan anlaşılan, Caesar'ın Latin dilinde tatbik edilecek belirli sabit kurallar aradığı ve önerdiği. Caesar'ın **De Analogia**'sının günümüze gelebilmiş bölümlerinden yine de hatırı sayılır düzeyde kural bilgisi edinebiliyoruz.⁵⁹ Caesar bu kuralların benzeşim tarafından tayin edilen kurallar olduğunu anlatmaya çalışmıştır.⁶⁰ Bu fragmanlarda dikkat çeken bir nokta da

⁵³ A.g.e., s. 55.

⁵⁴ Yn. “benim tarafımdan.” Cicero eserlerinde birinci tekil şahıs yerine üçüncü çoğul şahıs kullanımına sıklıkla başvurur.

⁵⁵ “Id optime adsequitur, quod Graece ἀναλογία, Latine (audiendum est enim, quondam haec primum a nobis novantur) comparatio proportiove dici potest.” Bkz: Remo Giomini, **Marcus T. Cicero, De Divinatione; De Fato; Timaïos**, Leipzig, Teubner, 1975, s. 186 – 187.

⁵⁶ Varro **DLL**'nin dokuzuncu kitabını Cicero'ya ithaf etmiştir.

⁵⁷ Varro benzeşimin kullanım alanlarını da o zamanki haliyle vermiştir: “Hoc poetae genere in similitudinibus utuntur multum, hoc acutissime geometrae, hoc in oratione diligentius quam alii ab Aristarcho grammatici (**DLL** x.42).” “Şairler bu türü benzerlik kurmada çokça kullanırlar. Geometriciler en keskin bir biçimde; hitabette de Aristarchus ve gramerci halefleri diğerlerinden daha özenlice kullanırlar.”

⁵⁸ Bu fragmanların tamamı için bkz: **Caesar's De Analogia**, ed. Alessandro Garcea, Oxford, Oxford University Press, 2012.

⁵⁹ W. A. Oldfather v.d., “Caesar's Grammatical Theories and His Own Practice,” **CJ**, C: XXII, No: 8, 1972, s. 588 – 589.

⁶⁰ A.g.e., s. 600. Caesar'ın kendi eserlerinde dahi kendi sunduğu kurallara neredeyse hiç uymadığını görüyoruz. Tabii ki elimizdeki el yazmalarının hangi süreçlerden geçerek günümüze bu şekilde geldiğini bilemediğimiz için bunu yorumlamak zor olacaktır.

benzeşim kurallarının yer yer teamülle örtüştüğüdür.⁶¹ Hatta Caesar bazı kelimeler üzerinde Varro ile de ters düşmüştür. Varro benzeşimsel forma daha yakinken Caesar teamülün Latin dilinin ses kurallarına uygunluğunu gözardı etmemiştir:

“Varro ‘lac (süt)’ değil, ‘lact’ dememiz gerektiğini söyler; Caesar ise buna karşın ... hiçbir ismin iki sessizle bitmeyeceğini savunur.”⁶²

Yine de Caesar birçok kelime için teamülün terk edilip benzeşim kurallarının gözetilmesi gerektiğini de savunmuştur:

“... Fakat Caesar De Analogia’nın ikinci kitabında ‘turbinem (dönüşün)’ yerine ‘turbonem’ denmesi gerektiğini söyler.”⁶³

Caesar’ın benzeşim kaideleri konusundaki en uç görüşlerinden biri ise yine Priscianus’tan menkul şu kısımda görülmektedir:

“Burada Pompeius’un **gen.**’unu ‘Pompeiii (Pompeius’un)’ şeklinde, üç adet I ile yazıyorlar. Bunların ilk ikisi, ‘Pompelli’ deniyormuşçasına, ünsüz gibi algılanıyor. Zira üç adet I ile ne tür bir hece telaffuz edilebilir? Bu, gramer sanatında oldukça eğitilmiş olan Caesar’ca ... uygundu.”⁶⁴

Her zaman için tartışmalı bir konu olan **-ius** bitimli kelimelerin **gen. sing.**’leri için Caesar’ın **-iii** şeklinde bir bitim önerdiği aktarılmıştır. Bu konuda Charisius’tan menkul Varro, Lucilius ve Plinius’un görüşleri de şu şekildedir:

“U sesinden önce I sesine sahip olan Lucius, Aemilius vb. isimlerin **gen. sing.**’leri (yazılırken) iki I ile bitmelidir ki kaidenin aksine isimlerin **gen.**’unun **nom.**’undan daha kısa olması gerekmesin. Varro bunu aktarıp bu tür isimlerin **voc. sing.**’lerinin de iki I ile yazılması gerektiğini, gelgelelim aradaki farktan dolayı düşüşlerin bozulduğunu ekler. Lucilius bunun aksine **gen.**’un tek I ile yazılabileceği kanaatindedir... İlaveten Plinius da **Dubius Sermo**’nun V. kitabında aslında mantığın iki I ile yazmayı gerektirdiğini ama teamülün birçoğuna üstün geldiğini ekler.”⁶⁵

Kısacası Caesar’ın **De Analogia**’sı teamülle uyduğu noktalarda dahi mutlak benzeşimsel kaideleri referans alıyor gibi görünmektedir. Varro’nun daha sonraki

⁶¹ **A.y.**

⁶² “Ille [Varro] dicit lac non debemus dicere, sed lact, sed dixit Caesar... nullum nomen duabus mutis terminari.” Bkz: Garcea, **a.g.e.**, s. 156.

⁶³ “...sed Caesar de analogia II turbonem, non turbinem... dici debere ait. (**KGL** i.15)”

⁶⁴ “Unde ‘Pompeiii’ quoque genetivum per tria i scribebant, quorum duo superiora loco consonantium accipiebant, ut si dicas ‘Pompelli;’ nam tribus i iunctis qualis possit syllaba pronuntiari? Quod Caesari doctissimo artis grammaticae... comprobatur. (**KGL** ii.14)”

⁶⁵ “Lucius et Aemilius et cetera nomina quae ante u habent i duplici i genetivo singulari finiri debent, ne necesse sit adversus observationem nominum nominativo minorem fieri genetivum; idque Varro tradens adicit vocationem quoque singulare talium nominum per duplex i scribi debere, sed propter differentiam casuum corrumpi. Lucilius tamen et per unum i genetivum scribi posse existimat... et Plinius quoque dubii sermonis V adicit esse quidem rationem per duo i scribendi, sed multa iam consuetudine superari. (**KGL** i.78 – 79).”

bölümlerde anlatacağım uzlaşımçı yaklaşımına karşın Caesar –iii şeklinde bir **gen. sing.** bitimi önerecek kadar benzeşimcidir.

Elimizdeki kaynaklar ölçüsünde Varro'nun yaşadığı dönemde Roma'da belirgin bir benzeşim – ayrışım tartışması olduğunu ve bu tartışmanın zemininin Helenlerdekinden farklılaştığını görüyoruz. Varro sonrası dönemde de bu mesele tartışılmaya devam etmiş ve benzeşimin hem bir dil özelliği hem de bir yöntem olarak varlığı klasik dönemin dil tartışmalarında kendine ziyadesiyle yer bulmuştur. Varro'dan sonraki dönem bu çalışmanın konusu dahilinde değildir. Varro'dan önceki dönem de görüldüğü gibi muğlaktır. Bu yüzden **DLL** dışında bu tartışmaya dair süreçleri de ancak Varro'dan yansıyanlara binaen kurmak mümkün oluyor. Haliyle, çalışmanın amacı Varro'nun bu tartışmada bulunduğu noktayı aydınlatmak olduğu için kendisinden önceki süreçler önemli olsa da bu filolojik bulgu eksikliğinden dolayı Varro'nun öncesini de Varro'dan öğrenebiliyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

DE LINGUA LATINA VE DECLINATIO

A. Marcus Terentius Varro

1. Yazar Hakkında

Marcus Terentius Varro, MÖ 116 yılında İtalya'nın kuzeydoğusunda, Sabın bölgesinde, Reate şehrinde dünyaya geldi. Eğitiminin büyük bölümünü ise Roma'da aldı. Kendisi aynı zamanda Roma'nın önemli gramercilerinden Lucius Aelius Stilo'nun öğrencilerindendi. Varro daha sonraları Atina'da Askalonlu Antiokhos'tan da eğitim aldı. Stilo Stoalı, Antiokhos ise Platon yanlısıydı ve bu iki isim Cicero'yu da derinden etkilemiş isimlerdi.⁶⁶

Varro halihazırda aristokrat, toprak sahibi bir ailenin çocuğuydu ama karakteri bakımından da oldukça azimli olup devlet memurluklarında da bulunmuştu.

Sırasıyla MÖ 90'da **triumvir capitalis**,⁶⁷ 86/85'te **quaestor**,⁶⁸ 68 civarında da önce **tribunus plebis**⁶⁹ ve ardından **praetor**⁷⁰ olmuştu.

⁶⁶ **Varro Varius**, ed. D. J. Butterfield, Cambridge, The Cambridge Philological Society, 2015, s. 2.

⁶⁷ **Triumvir Capitalis**: Roma'da **praetor** tarafından idare edilen bir mecliste, halk tarafından bir yıllığına seçilen memur. Bu memuriyet MÖ 292 yılında tesis edilmiştir. Suçlarla, suçlularla ve hapisanelerle ilgilidir. Suç ve suçluya dair delil toplar, gerektiği yerde yasaları uygulayarak suçluları hapisaneye atarlardı. Kamusal barışın korunması, devlete olan cezaların ödenmesini cebirle sağlamak vb. görevleri mevcuttu.

⁶⁸ **Quaestor**: Roma'da bir memuriyet. **Quaestor parricidius** ve **quaestor classicus** olarak anılan iki tür **quaestor**'dan bahsedilir. **Quaestor parricidius** tabirine Roma tarihinde son olarak MÖ 366 yılında rastlanmış, bu tarihten sonra bunların yetkileri kademeli olarak **triumviri capitales**'e devredilmiştir. Varro'nun memuriyetinin adı **quaestor classicus**'tur. Bu memurların görevi devlet hazinesinden yapılacak ödemeleri ve devlet gelirlerini yönetmek ve bunları kayıt altına doğru bir şekilde almaktır. Kamu hazinesine ödenecek borçların kaydedilmesi ve cebren alınması da görevlerindendi. Seçkin kişilerin cenazelerinden ve bu kişiler adına inşa edilecek anıtlardan da sorumluları.

⁶⁹ **Tribunus Plebis**: MÖ 494 yılında, **patricii** tarafından baskı gören **plebs**'lerin **Mons Sacer**'e çekilerek devleti işlemez hale getirmeleri sonucunda elde ettikleri temsilcilik. Genel amacı **plebs**'leri temsilen bu kesimin haklarını korumak olan **tribunus plebis**, bu sebepten kutsal kabul edilmişti. **Tribunus plebis**'e karşı işlenecek herhangi bir suçun cezası, suçlunun tüm malını kaybetmesiydi. Yetkileri ve yetki alanları en başta **plebs**'ler ile alakalı olan bu memurlar zaman içerisinde oldukça güçlenmiş ve yetki sınırları bütün bir Roma'yı kapsar hale gelmiştir. İlk zamanlarda sayıları iki olan bu memurlar önce beşe, ardından MÖ 457 yılında ise 10'a çıkmıştır. Bu sayı İmparatorluk'un sonuna dek böyle kalmıştır.

⁷⁰ **Praetor**: MÖ 366 yılında tesis edilen ve MÖ 337 yılına dek **patricii** uhdesinde bulunan memuriyet, bu memuriyeti üstlenen memurun ismi. Bunlar bir nevi "üçüncü konsül" idiler. Görevleri hukukîydi. Zaman zaman devletin ordularını sevk ve idare eder, konsüller uzakta ise idareten onların işlerini yürütürlerdi. **Imperium** yetkisine sahiplerdi ve bu yönleriyle

Genç yaşlarından itibaren Pompeius'un ordusunda görev yapan Varro MÖ 70'lerin ortasında Pompeius'un Sertorius'a karşı yürüttüğü savaşta **proquaestor** olarak görev yapmış, MÖ 67'de korsanlarla yapılan savaşta başarılarından ötürü **corona navalis** ödülünü kazanmıştı. Bununla beraber ilk **triumviratus** kurulduğu zaman bundan pek hoşnut olmamış, **Trikaranos** (Üç kafalı) adlı bir satir kaleme alarak bunu eleştirmişti.⁷¹ Yine de Caesar'ın **Lex Agraria** kararını uygulayacak yirmi kişiden biri olarak seçilmişti.⁷² İlk iç savaş başladığında yine Pompeius'un yanında saf tutmuş ve İspanya'ya dönmüştü. **Pharsalus** muharebesinde kaybeden Varro savaşta başarı kazanamayacağını anlayınca Caesar'a teslim olmuş, Caesar tarafından affedilmişti. Bu af karşılığında **Antiquitates** adlı eserinin yarısını Caesar'a ithaf etmişti.⁷³

Askerî kariyeri bu şekilde biten Varro, Caesar'ın Roma'da kurmak istediği büyük kütüphanenin başına geçirmek için düşündüğü kişiydi. Caesar suikaste uğrayınca bu plan gerçekleşmedi ve gerçekleşmediği gibi Varro, M. Antonius tarafından MÖ 43 yılında kanun dışı ilan edilenler (**proscripti**) listesine yazıldı. Appianus'un anlattığına göre⁷⁴ hatırlı dostlarından Fufius Calenus'un araya girmesiyle hayatı kurtulmuş⁷⁵ ve ömrünün geri kalanını **Cumae** ve **Tusculum**'daki villalarında çalışmalarına ayırmıştı.⁷⁶

Varro akla gelebilecek her alanda sayısız eser vermiş bir yazardı. Aziz Augustinus onun hakkında şu cümleleri kurmuştur:

"Kim bu meseleleri Marcus Varro'dan daha dikkatlice araştırmış? Kim daha donanımlıca keşfetmiş? Kim daha keskin bir şekilde farkına varmış? Kim daha özenli ve daha dolu yazmış? Belagatinde her ne kadar daha düşük seviyede olsa da öğretilerle ve hatta fikirlerle öyle doluydu ki; bizim seküler, onların liberal dedikleri bütün bir bilgelik alanında Cicero sözleriyle öğrencileri nasıl etkiliyorsa o da 'şeyler'i öğrencilere öyle öğretirdi."⁷⁷

magistratus maiores arasındalardı. Livius'un yazdıklarına göre **praetor**'lar bir önceki yılın konsüllerinden seçilirdi.

⁷¹ A.y.

⁷² A.y.

⁷³ A.g.e., s. 2 – 3.

⁷⁴ App. **B Civ.** iv.6.47.

⁷⁵ Müzehher Erim, **Lâtin Edebiyatı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 109.

⁷⁶ **Varro Varius**, s. 3.

⁷⁷ "Quis Marco Varrone curiosius ista quesivit? Quis invenit doctius? Quis consideravit adtentius? Quis distinxit acutius? Quis diligentius pleniusque conscripsit? Qui tametsi minus est suavis eloquio, doctrina tamen atque sententiis ita refertus est, ut in omni eruditione, quam nos saecularem, illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat. (Aug. **De Civ. D.** vi.2.)"

Aziz Augustinus'un Varro hakkındaki bu hükmünü Varro'nun karakteri konusunda pek parlak fikirlere sahip olmayan Cicero⁷⁸ da düşünsel bağlamda doğrulamıştır. **Academicæ Quaestiones** eserinde konuşmacılardan birini Varro olarak seçen Cicero, kitabın bir bölümünde Varro'ya ithafen şunları yazmıştır:

"...Çünkü bizler kendi şehrimizde başı boş dolaşan yabancılar gibiydik de senin kitapların bizi adeta evimize döndürdü, öyle ki kim olduğumuzu ve nerede olduğumuzu anlayabildik. Sen vatanımızın yaşını, tarihini, dinî yasalarımızı, ruhbanlığını, hane ve savaş kurumlarını, sokak ve caddelerinin topografyasını, ilahî ve beşerî her meselenin isimlerini, türlerini, yükümlülüklerini ve amaçlarını bize açıkladın. Bütün Latin şairlerimize, edebiyatımıza ve dilimize ışık tuttun. Hatta bizzat seçkin bir üslupla, olabilecek bütün ölçülerde çeşitli şiirler düzdün. Felsefeye birçok açıdan ana hatlar çizdin, bunlar öğretimde yetersizdi ama teşvik etmede oldukça yeterliydi."⁷⁹

Aziz Augustinus da Varro'nun bu üretkenliğini şu sözlerle aktarmıştır:

"...Öyle çok okumuş ki, bir şey yazabilecek boşluk bulmasına şaşarız; öyle çok yazmış ki yazdığı bunca şeyi bir kişinin güçlkle okuyabileceğine inanırız."⁸⁰

Yine Cicero **Epistulae ad Atticum**'da Varro'dan **πολυγραφώτατος** (çok fazla yazan) olarak bahsetmiştir.⁸¹

Quintilianus'ta, Aziz Augustinus'un Varro hakkındaki övgülerini, aynı zamanda Varro'nun belagatindeki yetersizliğe ve öğreticiliğine dair söylediği sözlerini doğrulayan ifadeler bulunmaktadır:

"...Terentius Varro, Romanın en eğitimli adamı. Bu konuda çok sayıda bilgi dolu kitap yazdı. Latin dilinde oldukça mahirdi, hakeza Helenlerin ve bizim tarihimizin tümü hakkında da. Gelgelelim belagatinden ziyade bilgisiyle bilinirdi."⁸²

⁷⁸ Varro Varius, s. 6.

⁷⁹ "... nam nos in nostra urbe peregrinantis errantisque tamquam hospites tui libri quasi domum reduxerunt, ut possemus aliquando qui et ubi essemus agnoscere. Tu aetatem patriae, tu discriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu bellicam disciplinam, tu sedem regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti, plurimumque idem poetis nostris omninoque Latinis et litteris luminis et verbis attulisti, atque ipse varium et elegans omni fere numero poema fecisti, philosophiamque multis locis inchoasti, ad impellendum satis, ad edocendum parum. (Cic. Acad. i.9)"

⁸⁰ "...qui tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacuisse miremur; tam multa scripsit, quam multa vix quemquam legere potuisse credamus. (Aug. De Civ. D. vi.2)"

⁸¹ Cic. Att. xiii.18.

⁸² "...Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae. (Quin. Inst. X.1.95)"

Benzer minvalde sözler sarf eden 19. yüzyıl eleştirmenlerinden Eduard Norden ise **DLL**'nin "Latincenin en kötü bir üslubuyla yazılmış bir Latince metin" olduğunu iddia eder.⁸³

Bütün bu bilgiler ışığında Varro'nun oldukça fazla sayıda eser yazmış olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu eserlerin çok büyük bir çoğunluğu günümüze kalmamıştır. Bunların bir kısmının konularının ve başlıklarının günümüzde bilinmesini sağlayansa **Vulgata**'nın⁸⁴ da yazarı olan Hieronymus'tur. Hieronymus'un MS 384 yılında talebesi Paula'ya yazdığı, sonradan kaybolan ancak Rufinus tarafından bir metinde alıntılanan mektubunda bunlar listelenmişti.⁸⁵ Gelgelelim bu metnin birçok kopyasında bu listedeki çok az sayıda eser alıntılanmış görüldüğü için uzun yıllar Varro'nun eserlerinin sayısı ve sınırı meçhul olarak kalmıştı. 19. yüzyılın ortalarında İngiliz Thomas Phillips kuzey Fransa'nın Arras bölgesinde bir el yazması buldu. Bu el yazmasında Origenes'in **Liber Genesis**⁸⁶ üzerine yazdığı esere bir önsöz bulunmaktaydı. Şans eseri bu el yazmasında Varro'nun bütün eserleri, olduğu gibi yazılmıştı. Bu listede aşağı yukarı 500 civarında kitap adı geçmekteydi.⁸⁷ Friedrich Ritschl birçok kaynağı da bir araya getirerek Varro'nun verdiği eser sayısını 59 başlık altında, yaklaşık 450 kitap olarak sıralamıştır.⁸⁸ Ritschl'den sonraki araştırmalarla Varro'nun eserlerinin 74 farklı başlıkta toplam 620 adet olduğu kabul edilmektedir.⁸⁹ Varro'nun bu üretkenliğine ithafen Valerius Maximus da onun "elinde kalemiyle" öldüğünü yazmıştır.⁹⁰

Varro'nun bütün ilgi alanları ve eserleri arasında David Butterfield üç noktayı özellikle dikkate değer bulur:⁹¹

1) Edebî tenkit alanında Varro, Plautus'a ait 21 adet özgün eseri saptamıştır. Bu saptamadan evvel Aelius Stilo, Plautus'a atfedilen yüz dokuz adet eseri 25'e indirmişti. Varro'ya göre bunlardan 19'u da kesinlikle sahteydi. Bu saptama hangi

⁸³ "Man wird wohl sagen dürfen, daß dies größte Werk über die lateinische Sprache in dem schlechtesten lateinischen Stil geschrieben ist, den irgendein Prosawerk zeigt." Bkz: Eduard Norden, **die antike Kuntprosa**, Leipzig, Teubner, 1898, s. 195.

⁸⁴ Hieronymus (Aziz Jerome) tarafından yazılmış Latince İncil. Katolik Kilisesi tarafından kilisenin resmi incili olarak kabul edilmiştir.

⁸⁵ **Varro Varius**, s. 4.

⁸⁶ Eski Ahit'in Yaratılış bölümü.

⁸⁷ **A.y.**

⁸⁸ Friedrich Ritschl, "Die Schriftstellerei des M. Terentius Varro," **RHM**, C: VI, 1848, s. 551 – 558.

⁸⁹ **Varro Varius**, s. 4.

⁹⁰ V. Max. viii.7.3.

⁹¹ **Varro Varius**, s. 8.

oyunların günümüze kalacağı konusuna kadar temel bir etki yarattı. Öte yandan Varro'nun bu bağlamdaki **De Poetis** adlı eserinin günümüzde olmayışı da büyük kayıptır. Suetonius'un aynı adlı eserinin Varro'dan temellendiği düşünülmektedir.

2) Yaklaşık 80 yaşlarında kaleme aldığı **Disciplinae** eserinde Varro yedi adet kitabın her birini hür yurttaşlara özgü yedi sanata (**septem artes liberales**) ayırmıştı. Bu eser geç antikçağı oldukça etkilemiştir. Orta Çağ'daki **trivium** ve **quadrivium** bölümlemesinin de Varro'nun bu eserinden mülhem olduğu sanılmaktadır. Ilsetraut Hadot bu görüşe karşı çıkarak geç antikçağdaki anlayışın Varro tarafından değil, Neoplatonist ekol tarafından yapılan saptamayla olduğunu öne sürer.⁹²

3) Eserlerinde Aristotelesçi diyalog yöntemi yerine Platoncu diyalogları kullanması. Bununla beraber önemli Helen ve Romalı isimlerden bahsettiği büyük bir ansiklopedide yaklaşık yedi yüz farklı illüstrasyon kullandığı sanılmaktadır. Bu da Roma tarihindeki ilk illüstrasyonlu kitap, kitap tarihinde ise devrim niteliğinde bir kilometre taşıdır.

Varro'nun kaybolan eserlerinin yanında **DLL** hariç günümüze belirli ölçüde ulaşan eserleri de mevcuttur:

1) **Res Rusticae**: Varro seksen yaşında (MÖ 37) kaleme aldığı bu eseri eşi Fundania için yazmıştı. Çiftçilik üzerine bir el kitabı mahiyetindeydi. Öte yandan yıllarca süren iç savaş sonrasında geleneksel bir çiftlik hayatının huzurunu da yansıtıyordu. İlk kitap doğrudan eşi Fundania'ya, ikinci kitap arkadaşı Turranius Niger'e, üçüncü kitapsa komşusu Pinnius'a hitaben yazılmıştı. Eserdeki üç kitap sırasıyla tarım, büyükbaş - küçükbaş hayvancılık ve çiftliğe dair diğer varlıklar (arılar, kümes hayvanları, av kuşları vb.) üzerineydi. Bu eser kendisinden sonra bu konuda yazan Vergilius, Columella, Plinius, Vegetius gibi isimlere de ilham kaynağı olmuştur.⁹³ Bu eserin diğer bir özelliği de Varro'nun günümüze kalan tek eksiksiz eseri olmasıdır. Bunun dışında diğer eserlerde ya eksiklikler vardır ya da günümüze ulaşanlar bir kitap oluşturamayacak kadar fragmanlardan ibarettir.

2) **Antiquitates Rerum Humanarum et Divinarum**: Varro'nun, Cicero'nun yukarıda alıntılanan⁹⁴ övgüsüne mazhar olmasını sağlayan en önemli eseri diyebiliriz. Bu eserin yazımının MÖ 50'li yılların ortasında başlayıp MÖ 47 yılında bittiği

⁹² A.y.

⁹³ A.y.

⁹⁴ Cic. Acad. i.9.

sanılmaktadır.⁹⁵ Eserin ilk 25 kitabında Roma'nın tarihi, önemli yerleri ve insanları; geri kalan 16 kitapta ise Roma dininin meseleleri anlatılmıştır.⁹⁶ **Antiquitates**'in elimize ulaşan bir nüshası olmamakla beraber Varro sonrası dönem yazarlarında yk. 400 **Antiquitates** alıntısı ve yine eserin çeşitli tefsirleri bulunmaktadır.⁹⁷ Bu alıntı ve tefsirlerin ezici çoğunluğu da dinî meselelerin anlatıldığı bölümlere aittir çünkü bunlar Hristiyan alimlerce Hristiyanlık ile pagan inanışları arasındaki çekişmede kullanılan bölümlerdir.⁹⁸

Varro'nun bu eseri, özellikle Roma dinini anlattığı kısmı, yazmaktaki amaçlarından biri de o dönemde geleceği gitgide belirsiz bir hal alan Roma dinini ve Roma geleneklerini Romalılara anlatarak canlı tutulmayı istemesiydi.⁹⁹ Cicero'nun övgüsü de tam olarak bu şekildedir. Roma tarihi ile ilgili ilk 25 kitabı ise Posidonius ile aynı fikirlere dayanarak yazmıştır.¹⁰⁰

Varro'nun Roma tarihini ve geleneklerini yücelten bu eserinin Augustus'a da yeni nizamını kurmada ilham verdiği düşünülmektedir.¹⁰¹ Cicero'nun övgülerini de düşünürsek Varro ve onun **Antiquitates**'inin Augustus dönemi ikliminin oluşmasında varoluşsal bir öneme sahip olduğunu ve bu açıdan bir nevi Vergilius'un **Aeneis**'i gibi bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3) **Saturae** (vy. **Satirae**) **Menippeae**: Günümüze 591 adet fragmanı kalmış¹⁰² bu eser dönemin politik ve sosyal meselelerini alaycı bir şekilde anlatan, Menippos tarzı satirler içermekteydi. Menippos tarzı satir, adını sinik (**ΚΥΝΙΚΟΣ**) filozof Menippos'tan almıştır.¹⁰³ Günümüze kalan fragmanların çok büyük bir kısmı lügatçi Nonius tarafından korunmuştur.¹⁰⁴ Varro'nun MÖ 80'lerde ve 70'lerde bu satirlerden

⁹⁵ **A.g.e.**, s. 13.

⁹⁶ **A.y.**

⁹⁷ **A.y.**

⁹⁸ **A.y.**

⁹⁹ **A.y.**

¹⁰⁰ Athenaeus'tan menkul fragmanlarda Posidonius'un Romalılar için "her konuda en iyilerdi," "cesur, sade ve gösterişten uzak bir hayat sürerlerdi," "ilahî güçlere karşı büyük bir bağlılıkları vardı," "çocuklarını bolca su içmek, ellerinde ne varsa onu yemek üzerine eğitir; çocuklarına akşam yemeğinde az miktar ceviz veya armut yedirip yatırırldı" gibi cümleler kurduğunu görüyoruz. Bkz: **Posidonius: Vol. III, The Translation of the Fragments**, ed. L. Edelstein, I. G. Kidd, Cambridge, Cambridge Classical Texts and Commentaries, 1999, fr. 265 – 267, s. 339.

¹⁰¹ **Varro Varius**, s. 13.

¹⁰² Bu fragmanların tamamı için bkz: Raymond Astbury, **Saturarum Menippearum Fragmenta**, Münih, Teubner, 2002.

¹⁰³ Erim, **Lâtin Edebiyatı**, s. 110.

¹⁰⁴ **Varro Varius**, s. 13.

oluşan toplam 150 kitap yazdığı düşünülmektedir.¹⁰⁵ Bir diğer önemli nokta da bu türü Latin edebiyatında ilk kullanan kişinin Varro olmasıdır.¹⁰⁶

“Öte yandan Romalılar arasındaki en eğitilmiş adam olan Terentius Varro’nun düzenlediği, yalnızca şiirlerden oluşmayan daha eski bir satır türü vardır.”¹⁰⁷

Varro’nun bu adaptasyonunun daha sonraki dönemde Seneca’nın **Apocolocyntosis**, Petronius’un **Satyricon** eserlerine ilham verdiği, Martianus Capella’yı da etkilediği görüşü yaygındır.¹⁰⁸

Varro’nun edebî yaşamına dair iki önemli bakış açısı da Menippos satirlerinde kendi kaleminden çıkmıştır: “Yine de okuyarak ve yazarak biçimlendirin yaşamı.”¹⁰⁹

Varro **De Re Rustica**’da şu cümleleri kullanmıştır:

“Hem sana yalnızca yaşadığım müddetçe değil, öldükten sonra da tavsiyelerde bulunmuş olayım. Sibylla’nın insanlara yardımcı olan kehanetlerini yalnızca yaşarken söylemesine izin verecek değilim, öldükten sonra da bunu yapsın ... ki biz onun kitaplarına başvurmayı bunca yılda adet edinmişiz.”¹¹⁰

Bunlar gösteriyor ki Varro öldükten sonra da yazdıklarıyla rehber olmayı, insanlara yol göstermeyi istemekteydi. Gelgelelim bu arzusu büyük oranda gerçekleşmemiştir. Yazdığı sayısız eserin kayda değer sayılmayacak bir kısmı günümüze dek gelebilmiş, onların da büyük kısmı eksik ve yetersiz olarak elimize ulaşmıştır. Yaşadığı çağın en büyük alimi addedilen Varro bugün tanınan antikçağ yazarları arasında dahi silik bir yere sahiptir.

2. De Lingua Latina Hakkında

a. Elyazmaları ve Edisyonlar

DLL’nin altı kitabı ve belirli fragmanları günümüze kalmıştır. Yine de bu esere dair çok sağlıklı bir edisyonun yapılması çok zor olmuştur. Giulio Antonibon DLL edisyonlarında bir şekilde kullanılan 44 adet elyazmasını anlatmıştır. Bunlara

¹⁰⁵ A.y.

¹⁰⁶ A.y.

¹⁰⁷ “Alterum illud etiam prius satirae genus, sed non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. (Quin. **Inst.** x.1.95)”

¹⁰⁸ A.y.

¹⁰⁹ “legendo autem et scribendo vitam procudito. (Varro, **Sat. Men.** 551)”

¹¹⁰ “et non solum, ut ipse quoad vivam, quid fieri oporteat ut te moneam, sed etiam post mortem. Neque patiar Sibyllam non solum cecinisse quae, dum viveret, prodessent hominibus, sed etiam quae cum perisset ipsa... ad cuius libros tot annis post publice solemus redire. (Varro, **Rust.** i.1.2 – 3)”

edisyonlarda ya tamamen atlanmış ya da yalnızca ismi geçmiş altı adet elyazmasını da eklemiştir.¹¹¹ Elyazmalarının sayısı toplamda 50 adet olsa da bugüne dek yapılmış çalışmalardaki ortak görüş bütün elyazmalarının kaybolmuş tek bir elyazmasından istinsah edildiğidir.¹¹²

Bütün elyazmalarını tek tek anlatmak bu çalışmanın konusu dahilinde değildir. Bunların istinsah edildiği kök örnek de kayıptır. Bununla beraber bu kök örnekten istinsah edilmiş olup **F** kısaltmasıyla bilinen **Codex Laurentianus**, **DLL**'nin bugüne ulaşmış bütün ardışık kısımlarını neredeyse içermektedir. Bu elyazmasının ikinci dördü kesitinde¹¹³ bulunan V. 119 ilâ VI. 61 arası bölümler kayıptır. Bu kayıp kısmı diğer elyazmalarından ediniyoruz. Yine de bu diğer elyazmaları da esas olarak **F** ile aynı kök örnekten istinsah edildiğinden dolayı bu kısım da diğer elyazmalarının yardımıyla doldurulabilmiştir. **F** de eserin günümüze ulaşmasındaki en önemli aracı olmuştur. 1521 yılında bu elyazmasını inceleyen ve eserin ilk edisyon kritiğini tanzim eden Petrus Victorius ve Iacobus Diacetius bu kısımları eklemişler ve ikisinin bu kısımla alakalı okumaları **Fu** olarak kaydedilmiştir. **F** daha sonraları 1740'ta Hieronymus Lagomarsini, 1851 yılında Heinrich Keil, 1877 yılında Adolf Groth, 1906 yılında Georg Götz ve Friedrich Schöll tarafından yeniden incelenmiştir.¹¹⁴

Son olarak Giulio Antonibon **F**'yi dışarıda bırakarak **DLL** elyazmalarına dair bir soy ağacı şeması çıkarmıştır. **F**'nin dışarıda bırakılmasının sebebi, doğrudan **F**'den gelen çok az sayıda nüsha olması ve diğer nüshaların genelde mukayeseli olarak istinsah edildiği veya mukayeseli nüshalardan istinsah edildiği fikridir. Bu yüzden Antonibon bu soy ağacı şemasında diğer elyazmalarının soy kütüğünü gösterir. Yine de bu şemanın "yaklaşık" bir soykütüğü şeması olduğunu da eklemiştir.¹¹⁵

DLL'nin bugüne dek 25 adet edisyonu yapılmıştır. İlk edisyon 1471 yılında Pomponius Laetus'un editörlüğünde basılmıştır. Bu edisyonda zaman ve mekan bilgisi yoktur. Bu edisyonun ikinci baskısı da 1472 yılında Francesc Renner de Hailbronn editörlüğünde yapılmış olup bu baskıda da zaman ve mekan bilgisi yoktur.

¹¹¹ Giulio Antonibon, **Supplemento di lezioni varianti ai libri De lingua latina di M. Ter. Varrone**, Bassano, Sante Pozzato, 1899, s. 10 – 22.

¹¹² Roland G. Kent, **Varro On the Latin Language: Vol. I**, Londra, Heinemann, 1938, s. xii.

¹¹³ Orta Çağ'daki elyazmalarında bir kesit, dört adet katlanmış kağıttan yani toplamda sekiz yaprak ve 16 sayfadan müteşekkil olduğunda buna dördü kesit (**quaternum**) denirdi.

¹¹⁴ **A.y.**

¹¹⁵ Antonibon, **a.g.e.**, s. 23; "Gli altri o sono collaterali o provengono da collaterali, come si può vedere dal seguente albero, che del resto non è che approssimativo."

Bu edisyon Victorius ve Diacetius'un edisyon kritiklerinde kullandıkları **editio princeps** olup ilk baskıya nazaran basım hataları göze çarpmaktadır.¹¹⁶

Editio princeps'ten sonraki önemli bir diğer edisyon Antonius Augustinus tarafından editörlüğü yapılan, Angelus Colotius, Octavius Pantagathus ve Gabriel Faernus tarafından da desteklenen ve nihayetinde 1554 ve 1557 yıllarında iki kez basılan **Editio Vulgata**'dır. Bu edisyonda Augustinus imla standardizasyonuna girişmiştir. Bunun yanında çeşitli tashihler yapmaya uğraşmıştır. Bu tashih denemelerinin bir kısmında hatalar yapmış olsa da bu edisyon kendinden sonraki dönemde Leonhard Spengel'in edisyonuna dek birçok editörce referans olarak kullanılmıştır.¹¹⁷

1826 yılında Duncker und Humblot tarafından Berlin'de basılan ve Leonhard Spengel'in editörlüğünü yaptığı edisyon ilk bilimsel edisyon olma özelliğini taşır. Spengel yine **F**'yi (daha çok da **Fu**'yu) dayanak almış olup eldeki neredeyse bütün nüshaları mukayese ederek bu edisyonu hazırlamıştır.¹¹⁸ Leonhard Spengel'in ölümünden sonra oğlu Andreas Spengel da babasının 15 yıldır üzerinde çalıştığı ikinci edisyonu tamamlamıştır. Bu edisyon da Weidmann tarafından 1885'te Berlin'de basılmıştır.¹¹⁹

20. yy.'ın başlarında **DLL**'nin iki önemli edisyonu yapılmıştır. Bunlardan biri 1910 yılında Georg Götz ve Friedrich Schöll tarafından yapılan ve Teubner'dan çıkan edisyondur. Leipzig'de basılmıştır. Bu edisyonda temel alınan elyazmalarındaki bariz bozuk bölümler düzeltilmemiştir. Bunun yerine bozuk bölüm **obelus**¹²⁰ ile işaretlenerek olduğu gibi bırakılmıştır. Bu yaklaşımda edisyonun muhafazakar bir bakış açısıyla yapıldığı görülür. Bununla beraber metindeki bu bölümlerin tashihi bağlamında eserin içinde **apparatus criticus** kısımlarına veya son not kısmına çok önemli yönlendirmeler vardır. 1964 yılında bu edisyon gözden geçirilerek Amsterdam'da, Hakkert tarafından tekrar basılmıştır.¹²¹

¹¹⁶ Kent, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹⁷ **A.g.e.**, s. 30.

¹¹⁸ **A.g.e.**, s. 31.

¹¹⁹ **A.g.e.**, s. 32.

¹²⁰ **Obelus**, (İng. **dagger**) metin tenkidinde kullanılan başvuru işaretlerinden biri. İlkın, Homeros metinleri üzerine çalışan İskenderiyeli Zenodotos tarafından kullanılmıştır. Metin tenkidi alanında gelenekselleşmiş olsa da zaman içinde kullanımı çeşitli değişimlere uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 62 – 64.

¹²¹ Kent, a.y.

Son olarak bu çalışmada da başvuru kaynağı olarak kullandığım edisyon olan, Roland G. Kent'in editörlüğünde Harvard Üniversitesi tarafından basılan 1938 tarihli edisyon vardır. Loeb serisindeki bu edisyon, Teubner'dan farklı olarak çeviri de içermektedir ve iki cilt halindedir. Bu çeviri, yapıldığı dönemde biri Pietro Canal tarafından İtalyancaya, diğeri Huot tarafından Fransızcaya olmak üzere yapılmış iki çevirinin yanında Latince'den diğeri bir dile yapılan üçüncü çeviri olmuştur.¹²² Haliyle Teubner'daki gibi muhafazakar bir yol izlenmemiş, metinlerdeki bozuk kısımlar tashih edilerek basılmıştır. Her sayfada mevcut elyazmalarında bulunan ve F'nin veya Fu'nun yetersiz kaldığı noktalardaki farklı okumalar **apparatus criticus** aracılığıyla verilmiştir. Çeviri kısmında metinde anlatılanlara dair bilgiler, açıklamalar ve tashihler de dipnotlarda bulunmaktadır.

b. Eserin Kurgusu ve İçeriği

Cicero'nun Atticus'a yazdığı, MÖ 45 yılına tarihlenen bir mektubunda şu satırlar bulunuyor:

"Bundan sonra ben daha edebî eserler yazmaya başladım. Varro o zamandan da evvel büyük ve önemli bir eserini kesinlikle bana ithaf edeceğini bildirmişti. Üzerinden iki yıl geçti..."¹²³

Buradan anladığımız kadarıyla MÖ 47 itibarıyla Varro **DLL** için çalışmaya başlamıştır. Cicero'nun da bahsettiği gibi eserin birçok kitabı da Cicero'ya ithaf edilmiştir. Gelgelelim eserin MÖ 47 – 45 arasında düzenlendiği düşünülmektedir ve bu da Cicero'nun yazdıklarıyla çelişir. Bu çelişkiye dair Francesco Della Corte'nin tezi, eserin ilk dört kitabının daha sonraki kitaplardan evvel yayımlandığıdır.¹²⁴ Della Corte'nin bu tezine dayanak olarak **DLL**'deki şu:

"Latince'de isimlerin nesnelere ne şekilde verildiğini altı kitapta açıklamaya girişmiş bulunuyorum. Bundan önceki üç kitabı halledip Septimius'a gönderdim."¹²⁵

ve şu bölümler gösterilebilir:

¹²² Daha sonra da eserin çeşitli edisyonları ve çevirileri yapılmıştır. 1954 yılında Les Belles Lettres'den çıkan Jean Collart çevirisi (Fransızcaya), 1978 yılında Pàtron'dan çıkan Elisabetta Riganti çevirisi (İtalyancaya) bulunmaktadır. 2017 yılında Olms'tan çıkan Antonella Duso çevirisi (İtalyancaya) ise yalnızca viii. – x. kitapları kapsamaktadır.

¹²³ "Postea autem quam haec coepi φιλολογώμεθα, iam Varro mihi denuntiaverat magnam sane et gravem προσφώνησιν. Biennium praeteriit... (Cic. **Att.** xiii.12)"

¹²⁴ Duso, **a.g.e.**, s. 17.

¹²⁵ "Quemadmodum vocabula essent imposita rebus in lingua Latina, sex libris exponere institui. De his tris ante hunc feci quos Septimio misi. (**DLL** v.1)"

“Bunlardan üçünü **quaestor**’um olan Publius Septimius’a ithaf etmiştim.”¹²⁶

Eser, Varro’nun yazdığı gibi ilk üç kitap (giriş mahiyetindeki birinci kitap hariç) Publius Septimius’a ithaf edilecek şekilde yayımlanmıştır. Bundan sonraki bütün kitaplar Cicero’ya ithaf edilmiştir.

DLL esas itibarıyla 25 kitaptan müteşekkildi. Duso’nun şemasına göre dizilim şu şekildedir:¹²⁷

1. Kitap: Genel bakış, girizgah

2. – 4. Kitaplar: Etimoloji kuramı

2: Etimoloji karşıtı iddialar

3: Etimoloji yanlısı iddialar

4: Etimolojinin biçimi

5. – 7. Kitaplar: Etimoloji tatbîki

5: Yer ve eşya isimleri

6: Zaman ve eylem isimleri

7: Şairlerce kullanılan isimler

8. – 10. Kitaplar: Morfoloji kuramı

8: Benzeşim karşıtı iddialar

9: Benzeşim yanlısı iddialar

10: Benzeşimin biçimi

11. – 13. Kitaplar: Morfoloji tatbîki

14. – 25. Kitaplar: Sözdizim¹²⁸

¹²⁶ “E quis tris scripsi Po. Septumio qui mihi fuit quaestor. (**DLL** vii.109)”

¹²⁷ Duso, **a.g.e.**, s. 18 – 19.

¹²⁸ Elimizde olan V. – X. kitaplar haricinde, Varro ilk üç kitabın etimoloji kuramı, XI. – XIII. kitapların morfoloji tatbîki üzerine olduğunu bizzat yazmıştır. Bunun dışında Hieronymus’un Varro’nun eserlerine dair verdiği dizinde eserin 25 kitaptan müteşekkil olduğunu biliyoruz. Bununla beraber Varro daha sonra sözdizim üzerine yazacağını da belirtmiştir. Varro’nun bizzat verdiği bilgilere göre 12 kitabın etimoloji – morfoloji çizgisinde olması gerekiyor. Geri kalan kitap sayısı bu bağlamda 13 oluyor. Gelgelelim Duso, antik kaynaklar uyarınca Varro’nun **Antiquitates** ve **Imagines**’inde izlediği yolun gayet orantısız bir bölümlenme olduğu bilgisine dayanarak bunun yerine 12 kitabı etimoloji – morfoloji çizgisinde, 12 kitabı yine Varro’nun beyanı uyarınca sözdizime atfetmiştir. Geri kalan bir adet kitabın da tüm bu kitaplardan evvel yazılmış bir genel giriş olduğunu aktarmıştır.

Bugün elimizdeki edisyonlarda ise fragmanları hariç tuttuğumuzda yalnızca V. – X. kitaplar bulunmaktadır. Yani Varro'nun etimoloji tatbîkini ve benzeşim kuramını nasıl işlediğini bildiğimizi varsayıyoruz.

Bu çalışma esasen VIII. – X. kitapları temel aldığı için ilerleyen bölümlerde bu kitaplar ayrıntılarıyla işlenecek. Bununla beraber bütünlüğe katkı sunması açısından V. – VII. kitaplara dair kısa bir bilgi verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Mezkur kitaplarda etimoloji tatbîki ayrıntılıca işlenmiştir. Özellikle V. kitabın ilk kısımlarında Varro konuyu nasıl inceleyeceğine dair gayet derli toplu bir bilgi vermiştir. Bu bilgiler konunun nasıl işleneceğini açıkça anlattığı gibi Varro'nun ne tür bir mantık silsilesi yürüttüğünü göstermesi ve üslubu bakımından da önemli veriler sunmaktadır. Öte yandan belli başlı bazı ifadelerden anlıyoruz ki V. kitabın başında aslında daha önceki üç kitabın da kısa bir özeti verilmektedir.¹²⁹

Varro evvela her sözcüğün iki yönü olduğunu öne sürer. Ona göre bunlar kelimenin “kaynaklandığı yer (**a qua re impositum**)” ve “adlandırdığı şey (**in qua re sit**)” şeklindedir. Etimoloji kelimenin kaynaklandığı yerdir. Adlandırma problemine (yani kelimenin adlandırdığı şeye) dair alansa Helenlerce semantik (**σημαίνων**) olarak adlandırılmıştır. Varro da V., VI. ve VII. kitaplarda bu iki konuyu karışık işleyeceğini fakat semantiğin geri planda olacağını yazmıştır.¹³⁰ Aslında Varro bir konuyu işlemeden önce konunun tüm ana başlıklarını belirler, daha sonra ana başlıkları kendi içinde alt başlıklara ayırır ve hepsini kendi çerçevesinde değerlendirir. Bu etimoloji konusuna başladığı V. kitapta da, benzeşim konusuna başladığı VIII. kitapta da açıkça görülmektedir. Varro'nun bu istikrarlı tasnifçi ve açıkça yol çizen üslubuna nazaran bu konuda bu şekilde bir karışık düzeni tercih etmesi, aslında etimoloji ile semantik arasında kesin bir ayrımın bulunup bulunmadığına dair net bir fikre sahip olmadığının bir göstergesi sayılabilir.

Varro kelimelerin kökenini bulma yolunun zorluğunun farkındadır ve özellikle zaman kavramının kelimeler üzerindeki tahrip edici gücünü vurgular.¹³¹ Tüm adlandırmaların günümüze ulaşmadığının, ulaşanların da ilk konukları haliyle gelmediğinin farkındadır. Dildeki yabancı kökenli sözcükler de bir başka zorlayıcı konudur. Öte yandan Varro kelimelerin her zaman aynı anlamda kalmadıklarını da

¹²⁹ DLL v.6: “ut in superioribus libris ostendi...” “quae quoniam in superioribus libris cuiusmodi essent exemplis satis demonstravi...”

¹³⁰ DLL v.2.

¹³¹ DLL v.3, 5.

gözlemlemiştir. Bu konu da semantikle ilgili olup etimolojik süreci anlamayı zorlaştıracak türden bir engeldir.¹³²

Varro bu yolu kolaylaştırmak için iki önemli husustan bahseder: Teamülde (**consuetudo**) tümünden bir uyumsuzluk taşıyan kelimeler ve bu kelimelerde meydana gelen farklı tür değişiklikler. Varro bu hususlara eğilip kelimelerde meydana gelen değişikliklere dair “iki kümeye ayrılan dörder sebep” keşfetmiştir. Bunlar harflerin çıkarılması – eklenmesi, yer değiştirmesi – tümünden değişmesi; hecelerin uzaması – kısılması, eklenmesi – çıkarılmasıdır.¹³³

Varro daha sonra kelimeleri etimolojik açıklama bağlamında dört seviyeye (**gradus**) ayırır. Bu tasnife göre en aşağıdaki (**infimus**) seviye sıradan halkın dahi varacağı seviyedir. Bu seviyede halkın rahatlıkla kökenini kavrayabileceği, daha çok iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş nispeten yeni ve teamülde mevcut kelimeler ön plandadır. İkinci (**secundus**) seviye eski usul dilbilgisinin çıktığı ve şairlerin kullanımlarını açıklayan seviyedir. Bu aşamada şairlerin kurguladığı, çekimlediği ve yine daha çok teamülden maada bükünler bulunur. Bunlar dilbilgisine dair özel bir çalışmayla aydınlatılabilirler.¹³⁴ Üçüncü (**tertius**) seviye filozofların vardığı seviyedir. Bu aşamadaki kelimeler yine teamüldeki kelimelerdir ancak bunların köken tespiti doğaları itibarıyla zordur. Bu yüzden zorlu bir felsefî çaba gereklidir. Varro da bu çabayı “felsefenin tırmana tırmana vardığı seviye (**gradus, quo philosophia ascendens pervenit**)” ifadesiyle betimler. Dördüncü (**quartus**) seviye ise Varro’ya göre “mabedin ve yüksek rahip gizemlerinin bulunduğu (**ubi est adytum et initia regis**)” seviyedir. Bu kısaca buranın bilgisine ulaşmanın imkansızlığına işaret etmektir. Bununla beraber bu imkansızlık yine de araştırmaya, ipucu ve karine toplamaya engel teşkil etmemelidir.¹³⁵

Varro dördüncü seviyeden bahsederken önemli bir ifadeye rastlıyoruz: “Yalnızca Aristophanes’in değil, ilaveten Kleanthes’in de ışığında çalıştım.”¹³⁶ Aristophanes bir İskenderiyeliydi. Assoslu Kleanthes ise Stoa okulunun kurucusu Zenon’un öğrencisiydi. Stoa öğretisine dair birçok eser yazmıştı. Varro bu noktada

¹³² DLL v.3.

¹³³ DLL v.6.

¹³⁴ DLL v.7.

¹³⁵ DLL v.8.

¹³⁶ DLL v.9.

hem bir İskenderiyeliyi hem de bir Stoalıyı kendine rehber olarak bellemiştir. Benzeşim tartışmalarında da bunun izleri görülür.

Varro kelimelere dair bir kıyas yapar. Şairlerin kelimelerinden etkilendiğini, kadim kelimeleri ise bizzat kullandığını bildirir. Bu yüzden yalnızca şairlerin kelimelerini incelemenin yeterli olmayacağını ve misalen eski zamandaki bir Latin kralının kelimelerini de etimolojik bağlamda incelemesi gerektiğini öne sürer. Bu da bu alanda dili bütünsel olarak gören bir anlayışın işaretidir. Şairler belki bu bağlamda özel bir yere sahiplerdir ve onların dili eğip bükme hakları dahi vardır¹³⁷ ancak eğer etimolojiden söz ediyorsak bütün bir kelime hazinesi incelenmelidir.¹³⁸

Bunun ardından Varro yeniden bir tasnif yaparak kelimeleri üçe ayırır: Yerli, yabancı ve unutulmuş kelimeler. Varro unutulmuş kelimeleri ayırarak yerli kelimelerin niçin, yabancı kelimelerinse nereden kurgulandığını anlatacağını söyler ve ardından da bu ve bundan sonraki iki kitabın konularını sırasıyla bildirir.¹³⁹

Varro, Pythagoras'ın ikicilik görüşünü dil bağlamında da benimsemiştir. Pythagoras'ın sınır – sınırsızlık, iyilik – kötülük vb. ikilik örneklerini hatırlattıktan sonra iki temel durumun varlığından bahseder. Bu durumlar durmak (**stare**) ve hareket etmektir (**agitari**). Bunlar da kendi içlerinde dörde ayrılırlar. Duran veya hareket eden nesne beden (**corpus**), bedenin durduğu ya da hareket ettiği yer mekan (**locus**), bedenin durduğu veya hareket ettiği vakit zaman (**tempus**), durmanın ve hareket etmenin doğasında yatan şeyse eylemdir (**actio**). Varro bunu iyice açıklamak için yarışmacı (beden), stadyum (mekan), yarışma saati (zaman) ve yarışma (eylem) benzetmesini yapar.¹⁴⁰

Bu girişin ardından Varro, bildirdiği gibi artık esas konuya girer ve V. kitap boyunca yer ve eşya isimlerini ve bunların kökenlerini anlatır.¹⁴¹ Bu noktadan sonra etimoloji tatbikinin ayrıntılarına girildiği için bu kısmın bu çalışmayla doğrudan ilgisi yoktur. İlk üç kitaba bundan sonra yalnızca gerekli olan yerlerde referanslar verilecektir.

¹³⁷ DLL ix.5, 17, 115; x.73.

¹³⁸ DLL v.9.

¹³⁹ DLL v.10.

¹⁴⁰ DLL v.11.

¹⁴¹ DLL v.13, v.dv.

B. Declinatio

Varro'da benzeşim yanlısı görüşlerin ayrıntılarına girmeden evvel hem Varro'nun genel dil kuramının temelini hem de benzeşim anlayışının çerçevesini oluşturan **declinatio** kavramının açıklanması gerekmektedir. **DLL**'de **lingua** kavramı metinde doğrudan bulunmaz. Bunun yerine **sermo** ve **oratio** kavramları kullanılır. Bu iki kavram Varro'da farklı şeyler ifade eder. **Declinatio** anlayışının bu kavramlardan hangisi ile ilgili olduğunu anlamak için öncelikle bu kavramların Varro tarafından nasıl anlaşıldığının anlatılması gereklidir.

1. Oratio - Sermo

Varro **DLL**'nin VIII. kitabını benzeşim karşıtı savlara ayırmış olsa da VIII.25'e kadarki bölüm Varro'nun **declinatio** anlayışına dair düşüncelerini de içerir. Ancak bu bilgiler verildikten sonradır ki Varro benzeşim karşıtı fikirleri sıralar.

Dil kuramından bahsederken konuşma (**sermo**) ve söz (**oratio**) farkına değinmek gerekmektedir. Varro bu iki kavramı birbirinden ayırmış ve farklarını belirtmiştir:

"Kanaatim odur ki **sermo** (günlük konuşma), **series**'ten (ardıllık), o da **serta**'dan (çelenk) gelmektedir. Hatta kıyafetle ilgili olan **sartum** (yamalı) da buradan gelir çünkü yama kıyafeti bir arada tutar. **Sermo** tek insanın bulunduğu yerde değil, bir insanın sözünün (**oratio**) diğer bir insanla bir araya geldiği yerde olabilir."¹⁴²

Görüldüğü gibi **sermo** Varro'ya göre tek insanın konuşması olarak nitelenemez. Mutlaka bir başka insanın sözünün de olması gerekir. **Oratio**'nun içeriği olmasa da etimolojisi ise Varro tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

"**Oro** (yalvarmak) ise **os**'tan (ağız) gelir. **Perorat** (sözünü bitiriyor), **exorat** (ikna ediyor), **oratio** (söz), **orator** (hatip) ve **osculum** (öpücük) da hakeza."¹⁴³

¹⁴² "Sermo, opinor, est a serie, unde certa; etiam in vestimento sartum, quod comprehensum: sermo enim non potest in uno homine esse solo, sed ubi <o>ratio cum altero coniuncta." (**DLL** vi.64). Latince **sermo** kelimesi **sero** fiilinden, o da PIE ***ser-** fiil kökünden gelir. Varro'nun verdiği etimolojideki **series** ile **sermo**, aslında bu ortak kökene dayanmaktadır. Varro bu akrabalığı sezmiş olsa da silsilede **sermo**'yu **series**'in ardılı olarak vermiş. Öte yandan metinde doğrudan geçmese de kelimelerdeki **sero** bağını da bildiğini varsayıyorum. Zira hem VI.64'ün başında **-sero** ile kurulmuş bir birleşik fiil olan **dissero** fiilinden bir etimoloji vermiş, hem de metinde **sero** fiilinin anlamı olan "bağlamak; bir arada tutmak" anlamı görülüyor. Bkz: **EDL**, "sero 2" baş. a.; Charles R. Barton, "Greek Εἶρω, Latin Sero, Armenian Yerum," **AJPh**, C: CVIII, No: 4, 1987, s. 672 – 674.

¹⁴³ "Oro ab ore et perorat et exorat et oratio et orator et osculum dictum. (**DLL** vi.76)"

Oratio, **sermo**'nun aksine tek kişinin konuşmasıdır. Varro bunu **os**'a (ağız) dayandırarak yalın doğasını da yansıtmış olur.¹⁴⁴ **Sermo**, birden çok **oratio**'nun etkileşimde olmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır. O yüzden Varro insanların ortak aracı olan dilden bahsederken **sermo**'yu (günlük konuşma),¹⁴⁵ yapısal olarak dilden bahsederken **oratio**'yu (söz) kullanır.

Elhasıl Varro **DLL**'de yapısal olarak **oratio** kavramını incelemiş, sözün bölümleri bahsinde ve **declinatio** anlayışında **oratio**'yu temel almıştır. **Sermo**, **oratio**'dan daha geniş bir alandır. **Oratio**'nun açıklanması daha teknik, **sermo**'nun açıklanması ise daha felsefî bir meseledir.

2. Sözün Bölümleri

a. Varro'dan Evvelki Tasnifler

Aristoteles'ten Varro'ya dek dil konusuna eğilmiş kim varsa sözü bütünsel bir yapı olarak kabul edip onun bölümlerini saptamaya çalışmıştır. Bu, Aristotelesçi tasnif mantığının dil araştırmalarına da yansması olan bir yöntemdir.

Bu bağlamda sözün bölümleri hususunda Varro'dan evvelki bazı önemli isimleri ve bu isimlere ait görüşleri gözden geçirmek gerekir. Dil çalışmaları Hellas'ta Sofistlerden bu yana başlamıştır. Platon da dil üzerinde durmuş olsa da bunlar sözün bölümleri bağlamında çok zayıf bir isim – fiil ayrımı dışında kayda değer bir yapı önermemişler, dilin bu yönüyle ilgilenmemişlerdir.

Sözün bölümleri konusunda araştırmalar yapanlar arasında ilk olarak dikkat çeken Aristoteles'tir. Günümüzdeki edisyonlarda Aristoteles'in **Περὶ Ποιητικῆς** eserinde söz bölümlerinin anlatıldığı kısım şu şekilde başlar:

“Bütünsel olarak sözün parçaları şunlardır: Basit ses (**στοιχεῖον**), hece (**συλλαβή**), bağlayan (**σύνδεσμος**), isim (**ὄνομα**), fiil (**ῥῆμα**), tanımlık (**ἄρθρον**), düşüş (**πτῶσις**), cümle (**λόγος**).”¹⁴⁶

Metinde görüldüğü kadarıyla Aristoteles, sözün (**λέξις**) en küçük birimi olarak basit, anlamı olmayan sesi göstermiştir. Gelgelelim bu tasnifin Aristoteles'e ait olmadığını

¹⁴⁴ Varro'nun bu çıkarımı tam olarak doğru değildir. **Orare** fiili Plt. ***ōs**- kökünden gelir, ki bu da ağız anlamındadır. Gelgelelim Latince ağız anlamına gelen **os** kelimesi de doğrudan bu kökten türemiştir. Yani iki kelime de ortak kökten gelmekte ancak **orare** fiili doğrudan Latince **os**'tan gelmemektedir. Bkz: **EDL**, “os;” “oro” baş. a.

¹⁴⁵ Örn: **DLL** viii.3, 30 vb.

¹⁴⁶ “τῆς δὲ λέξεως ἀπάσης τὰδ' ἐστὶ τὰ μέρη, στοιχεῖον συλλαβὴ σύνδεσμος ὄνομα ῥῆμα ἄρθρον πτῶσις λόγος. (Arist. **Poet.** 1456b)”

ve bu esere daha sonra eklendiğini düşünen alimler de bulunur. Faruk Zeki Perek, Aristoteles'e ait bu şekilde sekizli bir tasnifin varlığının Roma'da bilinmediğini öne sürmektedir.¹⁴⁷ Dönemin tanıklıklarına dair de Varro'dan şu pasajı:

“Bükünlü kelimeler sınıfında sözün iki bölümü vardır. Kelimelerle nitelenen nesneleri, Dion'un yaptığı gibi üç kısma da ayırabiliriz. Bunlardan biri düşüşlerle,¹⁴⁸ diğeri zamanlarla nitelenir, üçüncüsü ise hiçbirleriyle nitelenmez. Aristoteles bunlarla ilgili olarak sözün iki bölümü olduğunu söyler: **Homo** (insan) ve **equus** (at) gibi isimler, **legit** (okuyor) ve **currit** (koşuyor) gibi fiiller.”¹⁴⁹

ve Quintilianus'tan şu pasajı örnek göstermektedir:

“Eskiler ise, ki bunların arasında Aristoteles ve hatta Theodektes de var, yalnızca fiiller, isimler ve bağlayanları aktarmışlardır.”¹⁵⁰

Varro'daki ilgili parçada önemli bir nüans bulunuyor. Varro, Aristoteles'in sözü ikiye ayırdığını söylemiştir ama bunu söylediği kısma “Bükünlü kelimeler sınıfında sözün iki bölümü vardır.” diye başlamıştır. **Περὶ Ποιητικῆς**'teki ilgili bölümde sayılan söz bölümleri arasında yalnızca isim (**ὄνομα**), fiil (**ῥῆμα**) ve tanımlık (**ἄρθρον**) bükünlü olarak tanımlanabilir. Bunun dışındaki bölümler, harften cümleye dek, bu kapsamda değerlendirilemeyeceği için Varro'nun Aristoteles'in tasnifi hakkında verdiği bilginin bu bağlamda tamamen aydınlatıcı olduğunu söylemek yerinde olmayacaktır. Yine de tanımlık da bükünlü olmasına rağmen Varro'da geçmemektedir. Bu da özellikle tanımlık konusunda bir belirsizliği ayrıca beraberinde getirir.

Quintilianus açısından ise bu durum tam olarak doğrudur. Kendisi Aristoteles'in, sözü yalnızca üç kısma ayırdığını aktarmıştır. İlgili parçanın müteakip bölümlerinde tanımlık (**articulus**), ön edat (**praepositio**),¹⁵¹ unvan (**appellatio**), zamir

¹⁴⁷ Perek, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁴⁸ Bkz: **Casus**. Bu adlandırma Helencedeki **πτῶσις** kavramından doğrudan çeviridir. İki kelime de “düşüş, düşme” anlamlarına gelir. Bir ismin veya bir fiilin dikey (**rectus**) hal dışındaki çekimlerinin bu dikey halden “düşerek” ortaya çıktığı fikrine dayanan kusurlu bir adlandırmadır. Latince de **rectus casus** ifadesi “dikey düşüş” anlamına gelip bir tezat oluşturmuştur. Bizzat Varro dikey halin bir **casus**, yani “düşüş” sayılıp sayılmayacağına dair tartışmalar olduğunu bildirir. Bkz: **DLL** viii.16.

¹⁴⁹ “Quorum generum declinationes oriantur, partes orationis sunt duae, <ni>si item ut Dion in tris diviserimus partes res quae verbis significantur: unam quae adsignificat casus, alteram quae tempora, tertia<m> quae neutrum. De his Aristoteles orationis duas partes esse dicit: vocabula et verba, ut homo et equus, et legit et currit. (**DLL** viii.11)”

¹⁵⁰ “Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles quoque atque Theodectes, verba modo et nomina et convictiones tradiderunt. (Quint. **Inst.** i.4.18.)”

¹⁵¹ Edatlar, kelime hazinesi içinde yer aldıkları dilin özelliğine göre konumlanırlar. Helencede ve Latince de kelimenin önünde yer almışlardır. Adlandırmaları da Helencede **πρόθεσις**, Latince de **praepositio** şeklinde olup bu konum açıkça belirtilmiştir. Bugün örneğin İngilizcede

(**pronomen**), ortaç (**participium**) ve zarf (**adverbium**) bölümlerininse Stoalılar tarafından eklendiğini iletmiştir.

Bunlara ilaveten Isidorus Hispalensis de **Etymologiae** eserinde Aristoteles'in sözü ikiye ayırdığını ve bunların isim (**nomen**) ve fiil (**verbum**) olduğunu bildirmiştir.¹⁵²

Elbette Aristoteles'in eserlerinde dil bir amaçtan ziyade araçtı. Bu yüzden Aristoteles'teki sözün bölümleri hem morfolojik, hem semantik ama genel manada felsefî altyapıya sahip unsurlar barındırıyordu. Aristoteles'in amacı müstakil ve dilbilimsel bir "söz bölümleri kataloğu" çıkarmak olmadığı için bu tasnif onun kendi amacına yönelik yaklaşımına hizmet etmiştir. Bittabi Aristoteles'in yalnızca tasnif yöntemi dahi kendisinden sonra dille uğraşan filozoflara kullanışlı bir araç sunmuştur.

Stoalılar için de Aristoteles'teki durum geçerlidir. Onlar da dili bağımsız bir değer görmekten ziyade felsefî görüşleri için araç telakkî etmişlerdir. Gelgelelim Stoalıların çalışmaları, çerçevesi belli bir dil şemasının çıkmasında büyük bir öneme sahip olmuştur.¹⁵³ Stoalılara göre felsefe üçe ayrılıyordu: Fizik, etik ve mantık. Bu tasnifin mantık kısmının da iki altkütmesi vardır: Retorik ve diyalektik. Müteakiben diyalektik de kendi içinde iki kısma ayrılırdı: Konu ve dil. Stoalılara göre hakikatin sınırını kullanılan dil çizdiği için¹⁵⁴ bu dili iyice incelemek gerekmişti.

Stoalılarda basit ses dilin ilksel unsuru olarak kabul edilmiş olup sözün bölümleri de Varro'da olduğu gibi kelimeden başlar. Onlara göre de sözün bölümleri isim (**ὄνομα**), cins isim (**προσηγορία**), fiil (**ῥῆμα**), bağlayan (**σύνδεσμος**), tanımlık (**ἄρθρον**) ve **μεσότης**¹⁵⁵ olarak ayrılmıştır. Burada önemli bir nokta da şudur ki Stoalılar yalnızca isimleri ve tanımlıkları çekimli saymış, fiilleri ise çekimsiz kelimeler sınıfına sokmuştur.¹⁵⁶ Hatta daha sonra Latinlerin de kendi dillerine uyarlayarak kullanacağı birçok hal çekimi adı Stoalılarca icat edilmiştir. Stoalıların "sözün

de bu kelime grubunun adı **prepositions**'tır. Türkçede ise edatlar kelimelerden sonra gelirler. O yüzden uluslararası Türkoloji literatüründe Türkçedeki (ve aynı yöntemi haiz diğer dillerdeki) edatlar **postpositions** adıyla müsemmadır.

¹⁵² Isid. **Etym.** i.6.1.

¹⁵³ Vivien Law, **The History of Linguistics in Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 38 – 39.

¹⁵⁴ Perek, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵⁵ Bunların ilk beşi Khrysippos, Diogenes Babylonios ve önceki Stoalılardan menkuldür. **Μεσότης** ise Antipatros tarafından eklenmiştir. "Merkez" anlamına gelen bu kelimeyle Stoalıların ne anlatmak istediği net değildir. Bunlara ait metinler elimize geçmediği için bilemiyoruz. Faruk Zeki Perek'e göre bunun zarf olduğu fikri ağırlıklıdır. Bkz: Perek, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s. 34.

bölümleri” anlayışındaki önemli bir yön ise Aristoteles’in aksine düşüşü (πτῶσις) sözün bölümlerinden saymamalarıdır.

Dionysios Thraks da sözün bölümleri bağlamında başvurulacak bir diğer kaynaktır. Kendisinin en önemli özelliği dilin felsefi yanından çok doğrudan kendisiyle ilgilenmesidir. Thraks, İskenderiye okulunda eğitim almış bir gramerciydi. Eseri olan **Τέχνη Γραμματική**’yi (Lat. **Ars Grammatica**, Gramer Sanatı) Romalı çocuklara Helence öğretmek için yazmıştı. Haliyle dili derli toplu bir şekilde işlemiş ve ortaya bir ders kitabı çıkarmıştır. İlaveten Thraks, İskenderiye okulunda, bilhassa Aristarkhos’çu bir anlayışla eğitim aldığı için bu okula ait “sözün bölümleri” anlayışını yansıttığını söylemek de mümkündür.¹⁵⁷ Bunun dışında İskenderiye okuluna mensup alimlerden hiçbirinin herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Dionysios Thraks’ta da sözün bölümleri isimle (ὄνομα) başlar. Fiil (ῥῆμα), ortaç (μετοχή), tanımlık (ἄρθρον), zamir (ἀντωνυμία), ön edat (πρόθεσις), zarf (ἐπίρρημα) ve bağlayan (σύνδεσμος) da diğer bölümlerdir.¹⁵⁸

Thraks’ta “söz” olarak ifade edilen kelime λόγος’tur. Bu terim Aristoteles’teki tasnifin kısımlarından biriydi. Aristoteles’te λόγος, λέξις’in anlamlı bölümüyken Thraks’ta tam tersidir. Λέξις, λόγος’un en küçük parçası olarak kabul edilir ve silsile değişmiş olur. Aristoteles’ten Thraks’a kadar geçen sürede dilin yavaş yavaş müstakil olarak çalışılmaya başlandığını ve kavramların dil bağlamındaki anlamlarını kazanmaya başladığını görmekteyiz.

b. Varro’da Sözün Bölümleri ve Declinatio

Varro, kelimeyi (verbum) şöyle niteler: “Kelimeden kastım, sözün en küçük ve bölünemez kısmıdır.”¹⁵⁹ Haliyle kelime, Varro’nun dil kuramının da temelini oluşturacaktır.

Eserinde atomcu felsefenin iki önemli düşünürünü referans gösteren Varro, kelimeyi temel alsa da Daniel J. Taylor’a göre dilde de atomlar gibi bir temel unsurun varlığını kabul etmiş görünüyor:¹⁶⁰

“Demokritos, Epikuros ve diğerleri sonsuz sayıdaki kaynak unsurdan bahsedip bu unsurların kökenlerini değil, yalnızca türlerini anlatsalar da

¹⁵⁷ A.g.e., s. 32.

¹⁵⁸ Dion. Thrax p634B – p643B.

¹⁵⁹ DLL x.77; “Verbum dico orationis vocalis partem, quae sit indivisa et minima.”

¹⁶⁰ Daniel J. Taylor, **Declinatio: A Study of The Linguistic Theory of Marcus Terentius Varro**, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1974, s. 9.

yine de büyük iş yaparlar: Bize dünyada bu unsurlardan müteşekkil olan şeyleri gösterirler. Bu yüzden bir etimolojist kendisinden arkalarında yatan mantığın sorulmadığı 1000 temel unsur varsaysa, gerisini de varsaymayıp tabiatlarını gösterse açıklayacağı kelimelerin sayısı yine de çok büyük olur.”¹⁶¹

Bununla beraber Varro’nun bir nevi “sözün atomları” olarak gördüğü unsurlar, atomcuların atomları sayıca sonsuz saymalarının aksine sayıca sınırlı olup Varro onlardan bu noktada ayrılmıştır.¹⁶² Öte yandan Varro bu temel unsurlardan doğan kelimeleri de ilksel kelimeler (**primigenia**) olarak adlandırmış ve bu ilksel kelimelerin niteliğini şu şekilde vermiştir:

“**Lego** (okuyorum), **scribo** (yazıyorum), **sto** (duruyorum), **sedeo** (oturuyorum) vb., başka bir kelimedenden türemeyip kendi kökleri olan kelimelere **primigenia** (ilksel) denir. Bilakis bir başka kelimedenden gelen kelimelere de türemiş kelimeler [örn. **lego**’dan gelen **legis** (okuyorsun), **legit** (okuyor), **legam** (okuyayım) vb.] denir ve bu şekilde aynı kelimedenden çok sayıda farklı kelime türer. Bu yüzden birisi ilksel kelimelerin kökenlerini gösterse ve bunlar 1000 adet olsa, o kişi aynı zamanda 500 000 farklı kelimenin varlığını da keşfetmiş olur.¹⁶³ Gelgelelim ilksel bir kelimenin kökenini göstermeyip de ilksel kelimedenden türeyen diğer kelimeleri gösterse de kelimelerin kökenleri hakkında yeterli şeyi söylemiş olacaktır. Zira kelimelerin türediği temel unsurlar (**principia**) sayıca azdır ve bunlardan sayısız kelime türer.”¹⁶⁴

Bu bölümde de görüleceği gibi Varro’nun bu bağlamda üzerinde durduğu diğer bir nokta da sınırlı ve az sayıda (**pauca**) temel unsurdan, sayısı belirsiz (**innumerabilia**) öğelerden oluşan bir söz dünyasının ortaya çıkmasıdır. Hatta Daniel J. Taylor bu olgunun Varro’nun **DLL**’deki odak noktası olduğu görüşündedir.¹⁶⁵

Sonuç olarak Varro’ya göre sözün “asgarî ve bölünmez” kısmı olarak nitelenen kelimenin (**verbum**) de temel unsurları vardır. Bu temel unsurlar sayıca sınırlı olsalar da bunlardan doğan evren sınırsızdır. Öte yandan bu evren üçlü bir yapıya sahiptir.

¹⁶¹ “Democritus, E<pi>curus, item alii qui infinita principia dixerunt, quae unde sint non dicunt, sed cuiusmodi sint, tamen faciunt magnum: quae ex his constant in mundo, ostendunt. Quare si etymologus principia verborum postulet mille, de quibus ratio ab se non poscatur, et reliqua ostendat, quod non postulat, tamen immanem verborum expediat numerum. (**DLL** vi. 39)”

¹⁶² **DLL** vi.37; “... principia erunt pauca...”

¹⁶³ Temel unsurların sayısı azsa, bunlardan da sonsuz sayıda kelimeler çıkıyorsa bu 500 000 sayısı gelişigüzel bir mübalağa örneğidir. Varro burada mutlak veya aşağı yukarı bir sayı vermiyor. Bu sayı var olan dil evreninin büyüklüğüne uygun bir mübalağadır.

¹⁶⁴ “Primigenia dicuntur verba ut lego, scribo, sto, sedeo et cetera, quae non sunt ab alio quo verbo, sed suas habent radices. Contra verba declinata sunt, quae ab alio quo oriuntur, ut ab lego legis, legit, legam et sic indidem hinc permulta. Quare si quis primigeniorum verborum origines ostenderit, si ea mille sunt, quingentum milium simplicium verborum causas aperuerit una; sin nullius, tamen qui ab his reliqua orta ostenderit, satis dixerit de originibus verborum, cum unde nata sint, principia erunt pauca, quae inde nata sint, innumerabilia. (**DLL** vi.37)”

¹⁶⁵ Taylor, **Declinatio**, s. 10.

Başlangıçta temel unsurlar (**principia**), sonra bunlardan kaynaklanan ilksel kelimeler (**primigenia**) bulunur, ilksel kelimelerden sonra ise türemiş kelimeler (**declinata**) bulunur. Temel unsurlar ile türemiş kelimelerin arasındaki bağlantı olan ilksel kelimeler aynı zamanda Varro'nun bükün (**declinatio**) kuramının da başlangıç noktasıdır.

Kelimeler Varro tarafından sözün asgarî ve bölünemez birimi olarak ilan edilmişlerse, ona göre ilksel unsurlar sözün bir bölümü olma özelliğine sahip değildir. Her ne kadar Varro temel unsurların mahiyetine dair kayda değer bir bilgi vermiyorsa da bunların kelimeden daha küçük birimler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu temel unsurların anlamlı olup olmadığına dair bir görüş de eserde görülmemektedir. Yine Varro temel unsur derken morfolojik bir içerikten mi, felsefî bir içerikten mi yoksa melez bir içerikten mi bahsediyor, bu da belirsizdir.

Varro **DLL VIII.1**'de evvela sözün (**oratio**) doğasını açıklayarak başlar. Buna göre nesnelerin ne şekilde adlandırıldığı, bu adlandırmadan ortaya çıkan bükünlerin kendilerine has farklı şekilleri ne tür bir uzlaşmayla aldığı, son olarak da belirli bir bağlantıyla bir araya gelen bu kelimelerin bir fikri nasıl ifade ettiği araştırılmalıdır. Bu bölümde görülen odur ki Varro sözün doğasını anlatırken bunu kelimeler üzerinden giderek yapacaktır. Zira sözün doğası olarak verdiği tüm bu aşamalar doğrudan kelime ve kelime öbeklerini ilgilendirir. Ad koyma süreci (**impositio**), konan adların bükünleri (**declinatio**) ve bunların bir araya gelerek bir fikir oluşturmaları (**syntax**) esas araştırılan şeydir.

Varro'nun dil kuramının temelinde kelimenin bulunduğunu söylemiştim. Ad koyma süreci de etimoloji ile daha çok bağlantılıdır. Dilbilgisine dair süreçler çok büyük oranda **declinatio** ile ilgilidir.

Varro sözün bölümlerine dair tek bir tasnif yapmamıştır. Üç farklı bölümlmeden bahsetmiştir. Birinci bölümleme "bükülmesi mümkün olmayan ve mümkün olan kelimeler"¹⁶⁶ şeklindedir. Varro bunları VIII. kitapta üretken (**fecundum**) ve kısır (**sterile**) kelimeler olarak ayırmıştır:

"Kelimelerin iki türü vardır. Bunlardan biri üretken (**fecundum**) kelimelerdir: Mesela **lego** (okuyorum), **legi** (okudum), **legam** (okuyacağım) vb... Diğeri ise kısır (**sterile**) kelimelerdir. Zira bunlardan hiçbir kelime üretilmez. Mesela **et** (ve), **iam** (halihazırda), **vix** (güçlülükle),

¹⁶⁶ **DLL x.14.**

cras (yarın), **magis** (daha büyük), **cur** (niçin) gibi kelimeler bu türdendir.”¹⁶⁷

Bu ayrıma göre de **declinatio**’da üretken kelimeler esastır. Üretken olmayan (**sterile**) kelimelerin **declinatio** sürecinde bir etkisi ve katkısı bulunmaz.

Bu ilk tasnifin ardından Varro ikinci bir tasnif yapar. Bu tasnif doğrudan çekilebilir kelimelerle ilgilidir:

“İkinci tasnif doğrudan bükülebilir kelimelere dairdir. Bunların bir kısmı iradî (**a voluntate**), bir kısmı tabiidir (**a natura**). Herhangi bir kişinin bir ismi bir başka şeyin isminden mülhem koyması, iradî dediğimdir. **Romulus**’tan mülhem **Roma**, iradî büküne örnektir.¹⁶⁸ Kabul edilen ismi, o ismi koyan kişinin isteğine bakılmaksızın bükmemiz ise tabii dediğimdir. **Romae** (Roma’nın), **Romam** (Roma’yı), **Roma** (Roma’dan) bükünleri de tabii bükünlere örnektir. Bu iki sınıftan iradî olan teamüle, tabii olan mantiğa dayanır.”¹⁶⁹

Varro’nun son tasnifi ise kendisinden önce dilin doğası üzerine eğilmiş olan yazarların anladığı anlamda genel bir tasniftir. Burada söz konusu olanlar da ikinci tasnifteki tabii (**a natura**) büküne sahip kelimelerdir. Varro bu tasnifte sözün bölümlerine doğrudan isimler vermez. Bunun yerine bu bölümlerin tabiatını ve içeriğini açıklar:

“Üçüncü bir tasnif vardır ve bu tasnif tabii bükünlü (**a natura**) kelimeleri kapsar. Bunlar dört bölüme ayrılırlar. Birinci bölümde düşüşe sahip olup zamana sahip olmayanlar vardır. **Docilis** (eğitilebilir) ve **facilis** (kolay) bunlara örnektir. Diğer bölümdekilerin zamanı vardır ama düşüşü yoktur. **Docet** (öğretir) ve **facit** (yapar) bunlara örnektir. Üçüncü bölümdekilerde her ikisi de vardır. **Docens** (öğreten) ve **faciens** (yapan) bunlara örnektir. Dördüncü bölümdekilerde ise ikisi de yoktur. **Docte** (hoşça) ve **facete** (mahirane) de bunlara örnektir. Bu tasnifteki her bir bölüm diğer üçünden ayrılır.”¹⁷⁰

¹⁶⁷ “Duo enim genera verborum, unum fecundum, quod declinando multas ex se parit disparilis formas, ut est lego legi legam, sic alia, alterum genus sterile, quod ex se parit nihil, ut est et iam vix cras magis cur. (DLL viii.9)”

¹⁶⁸ Varro bu etimolojiyi Roma mitolojisine göre vermiştir. Gelgelelim **Romulus** kelimesinin morfolojisi [[**Rom-**]_N + **-ulus**]_N şeklinde olup tam tersi bir durumun söz konusu olma ihtimali de mevcuttur. Bkz: **WH**, “Roma” baş. a.; Öte yandan Kent, çevirisinde bu bölüme “**Romulus** Roma’dan türemiştir, Varro’nun iddia ettiği gibi tersi geçerli değildir.” notunu düşmüştür. Bkz: Kent, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁶⁹ “Secunda divisio est de his verbis quae declinari possunt, quod alia sunt a voluntate, alia a natura. Voluntatem appello, cum unus quisque a nomine aliae <rei> imponit nomen, ut Romulus Romae; naturam dico, cum universi acceptum nomen ab eo qui imposuit non requirimus quemadmodum is velit declinari, sed ipsi declinamus, ut huius Romae, hanc Romam, hac Roma. De his duabus partibus voluntaria declinatio refertur ad consuetudinem, naturalis ad rationem. (DLL x.15)”

¹⁷⁰ “Tertia divisio est: quae verba declinata natura; ea dividuntur in partis quattuor: in unam quae habet casus neque tempora, ut docilis et facilis; in alteram quae tempora neque casus, ut docet facit; in tertiam quae utraque, ut docens faciens; in quartam quae neutra, ut docte et

Bu tasnif oldukça önemlidir. Çünkü kendisinden önceki bütün tasniflerde olan iç içe geçmişlik bu tasnifte yoktur. Bunun evvelindeki tasniflerde semantik ve morfoloji iç içe geçmişti. Daniel J. Taylor bu konuda şunları yazmıştır:

“Varro’da bütünüyle muntazam olan ‘sözün bölümleri (**partes orationis**),’ Helenlerdeki semantik – morfolojik melezi tanımlamalara açıkça bir reddiyedir. Varro, Helen öncülerinden farklı düşünüyordu. Sözü yalnızca dörde ayırarak diğer bölümleri atladığını ima etmek meselenin arkasında yatan ana fikri tamamen kaçırmak olacaktır. Varro Latince’deki her bir kelimeyi kendi sistemi içerisinde tasnif edebilirdi.”¹⁷¹

Elbette burada “ifade edilen” ile “kastedilen” arasında ayırım yapmak gereklidir. Varro gerçi bir adlandırmaya girişmemiş. Gelgelelim “düşüşe sahip olup zamana sahip olmayanlar” ile isimler, “zamana sahip olup düşüşe sahip olmayanlar” ile fiiller, “hem zamana hem düşüşe sahip olanlar” ile ortaçlar, “hem zamana hem düşüşe sahip olmayanlar” ile de zarflar kastedilmektedir. Varro farklı olarak bu kısımlara bir isim koymamıştır. Sonuçta Varro’da ortaya çıkan söz bölümlerini isim, fiil, ortaç ve zarf olarak saptayabiliriz. Esasında Varro bu bölümleri de kendi içinde tasnif etmişse de bunları daha sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

O halde **declinatio** sürecinin temel unsurları ortaya çıkmış olur: Tabii olarak üretken (**fecundum**) sınıftan bir **primigenium**, ondan türeyen diğer üretken kelimeler ve onlardan yapılan sınırsız sayıda türetme. Kısır (**sterile**) kelimeler ise bu döngünün dışında bırakılmış olup onlar “bağlamak” eyleminin çatısı altında bunlara katılacaklardır:

“Bağ görevi görenlerde ve kelimeleri birbirine bağlayanlarda ise bükülme gerekmediği için bunların yalnızca tek şekilleri mevcuttur. Yani insanı, atı veya bir diğer nesneyle birleştirilebilen herhangi bir nesneyi, bir kayış aracılığıyla birbirine bağlayabilirsin. Misalen “Consul fuit Tullius et Antonius (Tullius ve Antonius konsül idiler).” dediğimizde, tek bir “**et** (ve)” bağ sözcüğü ile iki konsülü birbirine bağlıyoruz. Hatta daha da ileri gideyim, tüm isimleri ve hatta tüm kelimeleri birbirine bağlayabiliyoruz. Yeter ki destek sözcüğü olan “**et**” sabit kalsın. Tabiattan gelen bu olgu, nesnelere konan isimlerin hepsinin birden büküldüğünü zannetmeyelim diyedir.”¹⁷²

facete. Ex hac divisione singulis partibus tres reliquae dissimiles. (**DLL** x.17)” Krş: **DLL** vi.36; viii.44; ix.31.

¹⁷¹ Daniel J. Taylor, “The new Varro and the Structure of his De Lingua Latina,” **Varro Varius**, ed. D. J. Butterfield, Cambridge, The Cambridge Philological Society, 2015, s. 19.

¹⁷² “... et in his rebus quae copulae sunt ac iungunt verba, quod non opus fuit declinari in plura, fere singula sunt: uno enim loro alligare possis vel hominem vel equum vel aliud quod, quicquid est quod cum altero potest colligari. Sic quod dicimus in loquendo “Consul fuit Tullius et Antonius,” eodem illo ‘et’ omnis binos consules colligare possumus, vel dicam amplius, omnia nomina, atque adeo etiam omnia verba, cum fulmentum ex una syllaba illud ‘et’ maneat unum.

Declinatio'yu bu şekilde saptadıktan sonra Varro'nun **declinatio** tasnifine de değinmek gerekir. Ayrıntılı anlatımına geçmeden önce **declinatio** kelimesinin anlamlarına bakılmalıdır. Kelimenin anlamlarına baktığımızda karşımıza evvela "bir şeyden bükülme; eğilme" çıkar. Zaten daha sonraki dönemlerde dilbilgisindeki "çekim, bükün, tasrif" vb. anlamları kazanmıştır. Ancak kelimenin birincil anlamı itibarıyla bükünün felsefî olarak neye tekabül ettiğini anlayabiliriz. Buna dair yine Varro çok açıklayıcı bir teşbih yapmıştır:

"Her dal, doğası gereği ikincil konumdur. Çünkü ondan da önce bu dalı çıkaran dikey bir gövde vardır ve dal bu gövdeden çıkıp aşağı doğru bükülmüştür. İşte kelimeler de bu şekilde bükülür. Dikey olan **homo** (insan), eğik olan ise **hominis** (insanın) şeklindedir çünkü bu şekil (**hominis**) dikey olandan çıkıp bükülmüştür."¹⁷³

Varro'nun "dikey" olarak örnek verdiği **homo**, aslında yazarın **DLL VI.37**'de bahsettiği **primigenia** kavramının içeriğine tabîdir. **Homo** bir ilksel kelime olup çeşitli dilbilimsel süreçlerle ondan birçok farklı kelime çıkmıştır. Bu süreçlerin hepsi **declinatio** kapsamındadır. Bununla ilgili olarak Varro **declinatio**'nun ne olduğunu şu şekilde açıklar:

"Bükünden (**declinatio**)¹⁷⁴ kastım, düşüncedeki değişimi yansıtmak için ya bir kelimeden başka bir kelime üretilmesi yahut tek bir kelimenin kendi içinde farklılaşması şeklindeki değişimlerdir."¹⁷⁵

Görüldüğü gibi **declinatio**'nun vuku bulabilmesi için en başta bir **primigenium** gereklidir. **Primigenium**'dan da yeni kelimeleri türetmeyi veya isimlerin ve fiillerin çekimlerini yapmayı **declinatio** sürecinin içinde değerlendirmeliyiz. Varro genel olarak **declinatio**'nun işlevini de şöyle açıklamıştır:

"Bükün (**declinatio**), yalnızca Latinlerin değil, tüm kavimlerin dillerine girmiştir. Çünkü kullanışlı ve lüzumludur. Eğer bükün olmasaydı, ortaya çıkacak bunca çok kelimeyi öğrenemezdik (zira kelimelerin bükümlenebilecekleri sonsuz sayıda form vardır). Diyelim ki öğrendik, bu sefer de aralarında ne tür bir bağ olduğunu açık bir şekilde anlayamazdık. Gelgelelim şimdi anlıyoruz. Çünkü dal, gövdeyle benzerlikler taşımakta.

Quare duce natura factum<st>, quae imposita essent vocabula rebus, ne ab omnibus his declinatus putaremus. (**DLL viii.10**)"

¹⁷³ "Ut propago omnis natura secunda, quod prius illud rectum, unde ea, sic declinata: itaque declinatur in verbis: rectum homo, obliquum hominis, quod declinatum a recto. (**DLL viii.1**)"

¹⁷⁴ Gerçi bu kelime Türkçeye "bükün" olarak çevrilip anlamca düşmeye uğramamıştır. Gelgelelim Batı dillerindeki **declension** (İng.), **déclinaison** (Fr.), **deklination** (Alm.) kelimeleri Latince **declinatio**'dan gelmiş olsalar da anlam daralmasına uğramışlardır. **Declension** bugün yalnızca isim meşrepli kelimelerin (isim, zamir, sıfat) çekimi için kullanılır. Fiillerin çekimi için **conjugation**, genel olarak bükün için ise **inflection** kullanılır.

¹⁷⁵ "Declinatio est, cum ex verbo in verbum aut ex verbi discrimine, ut transeat mens, vocis commutatio fit aliqua. (**DLL x.77**)"

Örneğin **legi** (okudum), **lego**'dan (okuyorum) bükülmüştür. Buradan hareketle aynı anda iki olgu ortaya çıkar: Bir şekilde aynı eylemden bahsedilmiştir ve bu eylemler aynı zamanda yapılmamıştır. Ancak kelime bağlamında örneklerimizin biri **Priamus**, diğeri **Hecuba** olursa, **lego** (okuyorum) ile **legi** (okudum) ve **Priamus** ile **Priamo** (Priamus'a) örnekleri arasında görülen bütünlük görülmeyecektir."¹⁷⁶

Varro'nun burada kastettiği, **declinatio** anlayışı olmasaydı, bizim o sınıfa soktuğumuz bütün türemiş kelimelerin birbirinden bağımsız olma tehlikesini taşıyacağıdır. **Declinatio** sayesinde bunun önüne geçiliyor ve biz her kelimenin bükününü bilerek ondan çıkan diğer hallerin nereye doğru gideceğini anlıyoruz. Örneğin Latince "parça" anlamına gelen **pars** kelimesinin **acc. sing.** çekimi **partem**'dir. Eğer bükün olmasaydı biz bunu ifade etmek için başka bir kelime kullanacaktık. Öte yandan bu kelime de **pars** kelimesine benzemek zorunda değildi ve bu durumda o muhtemel yeni kelimenin kökenini bulmak da imkansız olacaktı.

Bu bağlamda Varro **declinatio** kavramını da ikiye ayırmıştır:

"Bükünün niçin ve ne yönde yapıldığı hakkında malumat verildiğine göre, geriye ne şekilde yapıldığı kalıyor. Bükünlerin iki türü vardır: İradî (**voluntaria**) ve tabii (**naturalis**). İradî olan, her bir kişinin kendi arzusunca bükülür. Yani, üç Ephesuslu adam birer köle satın alsa, bunlardan biri kölesinin adını satıcısı Artemidorus'tan hareketle Artemas, bir diğeri köleyi satın aldığı bölge olan Ionia'dan hareketle Ion, sonuncusuysa kendi memleketi olan Ephesus'tan hareketle Ephesius koyar. Böylelikle, görüldüğü üzere, her biri başka başka şeylerden isim türetir. Bilakis bir kişinin isteğinden hareketle değil, umumî kabulle ortaya çıkanlaraysa tabii bükünler diyorum. Böylece hepsi o kölelere aslî isimlerini koyduktan sonra düşüşlerini benzerce bükerek ve **Artemidori** (Artemidorus'un), **Ionis** (Ion'un) ve **Ephesi** (Ephesius'un) düşüşleri aynı kaideyle söylenir. Bu diğer düşüşlerde de böyledir."¹⁷⁷

¹⁷⁶ "Declinatio inducta in sermones non solum Latinos, sed omnium hominum utili et necessaria de causa: nisi enim ita esset factum, neque di<s>cere tantum numerum verborum possemus (infinite enim sunt naturae in quas ea declinantur) neque quae didicissemus, ex his, quae inter se rerum cognatio esset, appareret. At nunc ideo videmus, quod simile est, quod propagatum: legi <c>um <de> lego> declinatum est, duo simul apparent, quodam modo eadem dici et non eodem tempore factum; at si verbi gratia alterum horum diceretur Priamus, alterum Hecuba, nullam unitatem adsignificaret, quae apparet in lego et legi et in Priamus Priamo. (DLL viii.3)"

¹⁷⁷ "Quoniam dictum de duobus, declinatio cur et in qua<s> sit facta, tertium quod relinquitur, quemadmodum, nunc dicitur. Declinationum genera sunt duo, voluntarium et naturale; voluntarium est, quo ut cuiusque tulit voluntas declinavit. Sic tres cum emerunt Ephesi singulos servos, nonnunquam alius declinat nomen ab eo qui vendit Artemidorus, atque Artemam appellat, alius a regione quod ibi emit, ab Ion<i>a Iona, alius quod Ephesi Ephesium, sic alius ab alia aliqua re, ut visum est. Contra naturalem declinationem dico, quae non a singulorum oritur voluntate, sed a com<m>uni consensu. Itaque omnes impositis nominibus eorum item declinant casus atque eodem modo dicunt huius Artemidori et huius Ionis et huius Ephesi, sic in casibus aliis. (DLL viii.21 - 22)"

Görüldüğü gibi Varro bu kısımda **declinatio**'ya ait bükünlerin ikisinden de açık örnekler vermiştir. Bu örneklerde, satın alınan kölelere ad koymak mevzubahis olsa da bu ad koyma **impositio** ile karıştırılmamalıdır. **Impositio** hiçbir kelimedenden etkilenmeden konan isimdir. Örneğin bir nesneye hiçbir kelimeyi kaynak almadan **liber** ismini vermek **impositio**; **liber** isminden **librarium** ismini türetmek **declinatio**'dur. Bu ayrım dikkatlice yapılmalıdır. Bunun dışında bir ismin halleri ve fiilin çekimleri de **declinatio** kapsamındadır.

Varro'nun dil kuramı **declinatio** kavramını da içine alacak şekilde genişletir. Benzeşim bağlamında bu kuramı tümüyle ele almanın pratik bir faydası ise bulunmamaktadır. Sonuç olarak ayrıntılarına daha sonra gireceğim benzeşim anlayışı, yukarıda bahsettiğim **declinatio** çerçevesinin dışına çıkmayacaktır.¹⁷⁸

3. Consuetudo

Varro'daki benzeşim tartışması her ne kadar benzeşim – ayrışım kamplaşması gibi görünse de eser boyunca benzeşimin karşısına konan esas olgu **consuetudo** (teamül) olgusudur. Ayrışımçılara göre ayrışım kendini **consuetudo**'da gösterir.

Consuetudo'nun kelime anlamı “âdet; huy; geleneksel doğru; teamül” şeklindedir.¹⁷⁹ Genel olarak toplumda kabul görmüş olan âdetleri, alışlageldik durumları; dil bağlamında ise orantısız bağlantılarla kurulan benzeşimden farklı olabilen, geometrik orantıya uymak zorunda olmayan ancak bu durumda dahi toplum tarafından veya şairler, hatipler tarafından benimsenmiş olan kullanımları ifade eder. **DLL VIII. – X.** kitaplardaki tartışmanın eksenini de **analogia**'nın mı yoksa **consuetudo**'nun mu gözetilmesi gerektiği sorusudur.

Her ne kadar eserdeki sorunsal **analogia** ile **consuetudo** arasında gibi görünse de bu iki kavram daima birbirlerinin zıddı olarak düşünülmemelidir:

“Çünkü bazı teamüllerden benzeşim, yine aynı teamüllerden ayrışım doğar. Bu yüzden, değil mi ki teamüller hem benzer hem farklı kelimelerden ve bunların bükünlerinden müteşekkildir, ayrışım da benzeşim de reddedilmemelidir. Tıpkı insanın sadece ruhtan değil, hem bedenden hem ruhtan müteşekkil olmasınca.”¹⁸⁰

¹⁷⁸ Varro'nun genel dil kuramı için bkz; Daniel J. Taylor, **Declinatio: A Study of The Linguistic Theory of Marcus Terentius Varro**, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1974.

¹⁷⁹ **LS**, “consuetudo” baş. a.

¹⁸⁰ “quod est nata ex quadam consuetudine analogia et ex hac <consuetudine item anomalia. Quare quod> consuetudo ex dissimilibus et similibus verbis eorumque declinationibus constat,

Görüldüğü gibi teamüllerin sonucunda benzeşim de ayrışım da görülebilir. Hem kelime kullanımları da halkta farklı, şairde farklı, hatipte farklıdır:

“Tüm bunların bir kısmı tüm toplumun, diğer bir kısmı tek tek bireylerin kullanımına özeldir. Mesela bir hatip ile bir şairin kullandığı kelimeler de aynı değildir çünkü ikisi bu bağlamda denk konumda değildir.”¹⁸¹

Latince ve Helence günümüzde canlılığını yitirmiş iki dil olsa da teamül meselesi bugün hala tartışılan bir konudur. Diller sürekli yeniliklerle buluşmakta ve bu yenilikler yer yer halk kullanımında değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bunun yanında benzeşimsel olarak hatalı kabul edilecek kullanımlar bazı durumlarda teamül olarak yerleşebilmektedir. Buna çok belirgin bir örnek, Türkçedeki “görmezden gelmek” ifadesidir. TDK bu ifadenin doğrusunun “görmezden gelmek” olduğunu bildirmekteydi.¹⁸² Bunun doğruluğu morfolojik olarak da müşahade edilebilir. Yine de halk arasında “görmezlikten gelmek” şeklini de almıştır. Hatta ifade daha da katlanarak “görmemezlikten gelmek” gibi bir şekle dahi bürünmüştür. Sırasıyla bakarsak “görmezden gelmek” morfolojik bağlamda [[gör]_{FK} – mAz – DAn] şekliyle doğru bir kullanımdır. “Görmezlikten gelmek” ifadesi [[gör]_{FK} – mAz – İlk – DAn] şekliyle yine doğru bir morfolojik bölümlmeye tabîdir. Son olarak “görmemezlikten gelmek” ise [[gör]_{FK} – mA – mAz – İlk – DAn] şekliyle morfolojik olarak anlamsız bir bölümlmeye tabîdir zira Türkçede “görmemez-“ şeklinde anlamlı bir kelime yoktur. Gelgelelim bu üç kullanım da dilde teamül olarak yaşamaktadır ve üçü de kullanıldığı zaman iletişimdeki taraflar neyin kastedildiğini anlamaktadır. Bu ifadelerden hangisinin veya hangilerinin doğru kabul edilmesi gerektiği, “doğru” diye bir şeyin varlığının kabul edilip edilmemesi gerektiği ise hala tartışmalıdır. Hatta öyle ki TDK “görmemezlik” kelimesini artık doğru kabul etmiştir.¹⁸³ Bu örnek, teamül bahsinin günümüzde hala dinamik bir şekilde tartışıldığının da bir göstergesidir.

Sonuç olarak Varro'da benzeşim bahsini ilgilendiren tasnifler ve kavramları ana hatlarıyla anlatmış oldum. Bundan sonraki bölümde VIII. ve IX. kitapları karşılaştırmalı olarak inceleyecek ve benzeşim lehine ve aleyhine savların Varro tarafından nasıl aktarıldığını örnekleriyle göstereceğim.

neque anomalia neque analogia est repudianda, nisi si non est homo ex anima, quod est ex corpore et anima. (DLL ix.3)”

¹⁸¹ “Alia enim populi universi, alia singulorum, et de iis non eadem oratoris et poetae, quod eorum non idem ius. (DLL ix.5)”

¹⁸² TDK, “görmek” baş. a.

¹⁸³ TDK, “görmemezlik” baş. a.

İKİNCİ BÖLÜM

VARRO'DA BENZEŞİM – AYRIŞIM TARTIŞMASI

Varro benzeşime dair üç türlü ilişki ayırımından bahsetmiştir.¹⁸⁴ Bunlardan ilki tabiat (**natura**) ile kullanım (**usus**)¹⁸⁵ ayırımıdır. Tabiat dilde benzeşimin var olup olmadığı ile, kullanım ise dilde benzeşimin gözetilip gözetilmemesi gerektiği ile ilgilidir. Elbette burada tartışma konusu olan gereçler kelimelerdir ancak kelimeler üzerinden gidilmeden evvel birçok felsefî teşbihle mesele iki tarafça da aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bir bakıma biri ontolojik, diğeri pratik bir meseledir. İkinci ayırım çokluk (**multitudo**) ve tahdit (**finis**) ayırımıdır. Bu ayırım da benzeşimin bütün kelimelerde mi yoksa kelimelerin büyük kısmında mı var olduğuyla ilgilidir. Üçüncü ayırım ise doğrudan şahıslarla, şahısların çoğunun benzeşimi nasıl algılaması gerektiği ile ilgilidir. **DLL** VIII. kitapta benzeşim aleyhine savlar aktarılmış, IX. kitapta da bu savlara karşılık bu üç ilişki ayırımı üzerinden cevaplar verilmiştir. Metnin eksikliğinden kaynaklı olarak bütün argümanların karşılıkları bulunmamaktadır. Yine de elimizdeki gereçlerde işlenen argümanları açımlayarak benzeşimin doğadaki durumu ve dilde benzeşim üzerinden tartışmayı özetleyip aktaracağım.

A. Benzeşimin Doğadaki Durumu

Bu tartışmada benzeşim (**analogia**) ile teamül (**consuetudo**) arasındaki ilişki ve bunların birbirlerine üstünlükleri tartışılmıştır. Doğada, günlük yaşamımızda benzeşim ne kadar yer tutar, bunlardan hareketle konuşmamızda benzeşimi ne derece gözetmeliyiz, gözetmeli miyiz, bunların cevabı aranır.

VIII. kitaptaki benzeşim karşıtı savların ilk odaklandığı yer benzeşimin gözetilip gözetilmemesi gerektiğidir.¹⁸⁶ Benzeşim karşıtına göre söz, kullanışlı olmaya yönelik (**ad utilitatem**) sarf edilmelidir. Sözün kısa ve öz şekilde anlaşılması yeterlidir. Söz söyleyen kişi (**orator**) üslubu ve belagatiyle sözü açık ve kısa kılmışsa, bu tekmil sözün içinde benzeşim kaideleri aramanın, benzeşime uymayan yerleri ayırt edip onları düzeltmenin hiçbir anlamı yoktur. Örneğin iki farklı kullanım olan **Herculi clava** ile **Herculis clava** kullanımlarının ikisi de ifade ettiği şeyi bize aktarıyorsa ve ikisi de

¹⁸⁴ **DLL** ix.4.

¹⁸⁵ Metinde **usus**'un **gen. sing.**'i **usuis** şeklinde verilmiş. Aulus Gellius, Varro ve P. Nigidius'un dördüncü grup isimlerin (yn. u-gövdeli isimlerin) **gen. sing.**'ini her zaman **-ius** şeklinde yazdığını bildirir. Bkz: Gel. iv.16.

¹⁸⁶ **DLL** viii.26.

teamülde varsa benzeşim kaidesinin burada bir işlevi yoktur. **Herculi clava** motamot olarak “Hercules’e (ait) asa,” **Herculis clava** ise “Hercules’in asası” anlamlarına gelir. Gelgelelim değil mi ki ikisi de bize aynı nesneyi aktarmaktadır, o halde benzeşim kaidesi yok sayılmalıdır.

Bu nokta benzeşim yanlısının özellikle saldırdığı noktadır. Onların savına göre dilde teamülü gözetenler dahi benzeşim kaidelerini göz önünde tutmak zorundadır. Bükün sonucunda ortaya çıkıp teamüle giren kelimeler vardır. Bir kelimedede hata yapılmış ise bu hatayı düzeltmek için de o kelimeyi teamüldeki diğer kelimelerle kıyaslıyoruz. Bu mukayese sonucunda kelime düzeltildiği zaman bunu, teamülü dışlayacak şekilde yapmıyoruz.¹⁸⁷ Zaten teamülde de benzeşim bulunur.¹⁸⁸

Yine benzeşim kaideleriyle düzeltme yapılıp yapılmaması gerektiği noktasında benzeşim yanlısı, “çarpık bacaklı çocuk” örneği verir. Benzeşimcilere göre bükünde iki tür hata bulunur. Bunlardan biri teamüle yanlış şekilde girmiş olan bükünler, diğeriyse henüz teamül kabul edilmemiş ama edildiği takdirde yanlış kabul edilecek bükünlerdir. Benzeşim karşıtı, bu ikinci tür bükünün teamülde olmadığı için kullanılmayacağını, ilk tür hatalı bükününse teamüle girdikten sonra terk edilmemesi ve düzeltilmemesi gerektiğini söyler. Bu şuna benzer: Bir çocuk, bile isteye tuhaf adımlar atarak çarpık bacaklı taklidi yaptığında onu düzeltmeliyiz; bilakis birisi tabiatı gereği doğuştan çarpık bacaklı olduğunda onu düzeltmeye çalışmamalıyız. Halbuki çocuklarının bacakları eğri büğrü olan aileler o çocukların bacaklarına süyek bağlayarak bunu düzeltmeye çalışırlar.¹⁸⁹ Yine uzun süredir devam ettirdiği kötü alışkanlığından dolayı hastalanmış birini iyileştiren hekim ayıplanmıyorsa bozuk teamülden kaynaklı olarak zayıf olan bir sözü düzeltmek de yanlış olmamalıdır.¹⁹⁰ Ünlü sanatçılar, öncüllerinin usullerini takip etmeyip kendi yollarından gittiler diye ayıplanmamalı; büyük alimler öncüllerinin hilafına hareket edip başarı kazandılarsa teamülün mantıktan (**ratio**) evla olduğunu söyleyenlere de çok kulak asılmamalıdır.

¹⁸⁷ DLL ix.9.

¹⁸⁸ DLL ix.18.

¹⁸⁹ DLL ix.11. Metinde süyek anlamındaki kelime **serperastra**’dır. Bu kelime yalnızca çoğul çekimleri kullanılan kelimelerdendir (**tantum plurale**). Süyek (vy. cebire), kemikleri sabit tutmak için kullanılan tahtadır.

¹⁹⁰ Diğer bir açıdan bakıldığında bir insanın doğuştan çarpık bacaklı olması bir ilinedir. Haliyle bu ilinekteki bir bozukluğun giderilmesine çalışmak Stoa felsefesince beyhude bir çaba olarak algılanır. Ayırışmıci tarafın Stoalılar olduğunu düşünürsek bu şekilde düşünmeleri de anormal sayılmamalıdır.

Toplum yaşamında sürekli hata yapmayı alışkanlık haline getirmiş birine nasıl ki cezalar veriyorsak, dilde hatalı kelimeler kullananları da düzeltmemiz gereklidir.¹⁹¹

Öte yandan benzeşim yanlısı, düzeltme konusunda izlenecek yolu da gösterir. Teamüldeki bazı bozuk kelimeler kolayca elenebiliyorken bazıları sağlam kök salmıştır. Kolayca elenebilen zayıf kelimeler benzeşim kaidelerince derhal düzeltilmelidir. Kök salmış olanlarsa düzeltilmemeli fakat kullanılmamalıdır da. Bunlar kullanılmayarak zamanla dilden düşecektir. Karşılaşılabilecek bir diğer sorun da halkın bu yeni biçimleri kabullenmemesi olasılığıdır. Bu durumda da devreye şairler girmeli ve bu kelimeleri kullana kullana halkın kulağına iyice yerleştirmelidir. Zira şairlerin öyle bir gücü vardır ki kadim zamanlarda yanlış kullanılan kelimeler onlar tarafından doğrultulabildiği gibi, kadim zamanlarda doğru kullanılan kelimeleri de kendi teamüllerince bozabilirler.¹⁹²

Benzeşim karşıtı, kullanışlılığın hayatın her alanında dildeki gibi öncelikli yer işgal ettiği fikrindedir. Buna da erkeklerin **toga'sı**¹⁹³ ile **tunica'sı**¹⁹⁴ arasında; kadınların da **stola'sı**¹⁹⁵ ile **pallium**¹⁹⁶ arasında benzerlik (**similitudo**) değil fark gözetildiğini ve bu farkı gözetmekten de vazgeçmediğimiz örneğini verirler.¹⁹⁷ Yine binalarda da bölümler arasında benzerlikleri değil, farkları gözetiriz. Örneğin **περίστυλον**¹⁹⁸ ile **atrium**,¹⁹⁹ yatak odası ile ahırın benzerlikleri yoktur. Tabii ki kullanım söz konusu olduğunda da bunlar arasındaki farkları gözetiriz. Kışlık ve yazlık yemek odalarının kapılarını ve pencerelerini de farklı maddelerden inşa ederiz çünkü kullanım bizi buna mecbur kılar. Buradan hareketle eşyada, yemekte, günlük yaşama kullanışlılık şiarı ile uyarlanmış her şeyde de eşitsizlik (**inaequabilitas**) hakimdir. Dil

¹⁹¹ DLL ix.12 – 14. Esas olarak bu bölümlerde benzeşimciler doğrudan benzeşimin karşısına teamülü koymayıp teamülün her şartta gözetilmesi gerektiği savını çürütme çabasındadırlar.

¹⁹² DLL ix.15 – 16.

¹⁹³ Romalı erkeklerin günlük giysisi.

¹⁹⁴ Romalı erkeklerin iç kıyafeti.

¹⁹⁵ Roma'da ev hanımlarının giydiği elbise.

¹⁹⁶ Esasında bir Helen kıyafetidir ve erkekler giyer. Roma'da ve Hellas'ta hayat kadınları da sonradan bu kıyafeti giymeye başlamıştır. **Pallium** kelimesinden mülhem, Helen dünyasını konu alan Latince uyarlama tiyatro eserlerine de **fabula palliata** denmiştir.

¹⁹⁷ DLL viii.28.

¹⁹⁸ Lat. **peristylum**. Varro kelimenin Helencesini kullanmayı tercih etmiş. Bir Roma evinde **peristylum**, sütunlarla çevrelenmiş iç bahçenin adıdır.

¹⁹⁹ **Atrium**, bir Roma evindeki ana salon. Tavanı açıktı, ortasında dikdörtgen biçiminde bir su havzası bulunurdu.

de kullanışlılık amacı ile kurulmuşsa ona da bu eşitsizlik hakim olmalı, haliyle benzeşim aranmamalıdır.²⁰⁰

Benzeşim karşıtı, kullanım bağlamındaki doğal erekların kullanışlılığa ek olarak zarafet amaçlı da olabileceği fikrini tartışır.²⁰¹ Bu yaklaşımda da bir ikicilik söz konusudur. Giyinmek sadece soğuktan korunmak için değil, soylu bir görünüme kavuşmak için vardır. Ev sahibi olma isteği de yalnızca bir çatı altında sağ salım barınma güdüsünden değil, dünyevî bir haz sürme arzusundan da gelebilir. Yemek yenen kap kacakta dahi bir sanatçının dokunuşları aranır. Burada mevzubahis olan şey de insan (**homo**) ile insanlık (**humanitas**) arasındaki ayrımdır. Eşyanın temel ihtiyaçlarımızı karşılayan yönü doğrudan insan ile ilgiliyken onların bizdeki zarafet algısına hitap eden kısmı insanlık ile alakalıdır. Benzeşim karşıtına göre bu zarafet arayışında dahi benzemezlikler (**dissimilitudo**) belirleyicidir. İnsanlar aynı işleve sahip odaları farklı şekilde düzup koltukları büyüklükçe ve şekilce aynı kılmazlar. Eğer bu bağlamda da benzeşim aransaydı evdeki bütün eşyanın tek tip olması gerekirdi. Gelgelelim mesela fildişinden yapılmış ve farklı taşlarla süslenmiş mobilyalar bir ayrışım örneğidir. Aynı maddeden aynı şekilde imal edilmiş olan kamp yatakları ise benzeşim örneğidir. Zarafet arayışımıza hitap edenler benzeşimsel kamp yatakları değil, çeşitli farklı gereçlerin bir araya getirilmesiyle imal edilen mobilyalardır. Haliyle eşitsizliklerin memnun edici yönünü kullanışlılığa hitap eden yönü gibi göz önünde tutup dil bağlamında da teamüle uygun benzemezliklerden kaçınmamak gerekir.²⁰²

Kanaatimce burada benzeşim karşıtı olanların benzeşimin ne olduğuna dair katı bir fikre sahip oldukları görülüyor. Onlara göre benzeşim demek “bir evdeki tüm eşyaların aynı şekilde imal edilmesi” demek. Genel manada benzeşim bu kadar genellemeci bir bakış açısına hapsedilemeyeceği için benzeşim karşıtlarının felsefî dayanaklarını güçlendirmek amacıyla çarpıtma yoluna gittiğini söylemek mümkündür. Ters açıdan baktığımızda ise Varro’nun **declinatio** anlayışının benzeşime yakın olduğunu ve aslında bu denli katı yakıştırmaları okurun gözünde kendi fikrini mutedil ve muteber kılmak için yaptığını söylemek de mümkündür.

Benzeşim yanlısı, günlük kullanımdaki eşya için de teamülün her zaman gözetilmediği karşı tezini sunar. Giyimde, mimaride, mobilyadaki eski usuller yeniliğe engel değildir. Yeni kıyafetlere yönelmek varken kimse çul çaput bağlamayı istemez.

²⁰⁰ DLL viii.29 – 30.

²⁰¹ DLL viii.31.

²⁰² DLL viii.31 – 32.

Hatta toplum ve devlet işlerini düzenleyen yasalar dahi yerlerini yenilerine bırakırlar. Hellas'tan gelen yeni ve alışılmadık kap kacak türleri, Roma'nın kadim geleneğince imal edilen kap kacakları tarihe karıştırmıştır. Haliyle nasıl ki yenilikler gelenekleri çoğu kez alt ediyorsa, o halde mütekamil kelime biçimlerinin eski teamüllere üstün gelmesi de oldukça doğaldır.²⁰³

Benzeşim karşıtının farklılıkların benzerliklere tercih edildiği görüşü, benzeşimci tarafından çürütölmeye çalışılır. Ona göre çeşitlilik hoşluk sayılacaksa bir kısmı benzer, bir kısmı farklı şeylerden oluşan bir bütün daha çekicidir. Örneğin sehpalarda bir kısmı eşit, bir kısmı eşit olmayan gümüşlerle döşenmektedir. Yine mobilyalarda farklılıkların benzerliklere tercih edildiği fikrine karşı benzeşimci, daha çok eşyanın yükseklik, biçim gibi niteliklerindeki ölçölölük ve tutarlılığı ön plana alır. Yemek masasındaki mendiller, minderler, hepsi belirli bir orantı dahilinde yapılmıştır. Benzeşim karşıtının **toga**, **tunica**, **stola** ve **pallium** üzerinden verdiği örneklere karşı ise bunların elbette kullanışlılık için imal edildiğini ama hepsinin kendi türündeki bir diğer örneğe benzemek zorunda olduğunu söyler.²⁰⁴

Benzeşim yanlısının tutumu daha çok nesnelerdeki orantılı niteliklerle ilişkilidir. Kısacası meseleye daha çok matematiksel açıdan bakıp olguları bu yönde değerlendirmektedir. Örneğin benzeşim karşıtı, mobilyalardaki farklı materyalleri ayrışım lehine delil sayarken benzeşimci o mobilyaların belirli hesaplarla ölçölölü ve tutarlı olarak imal edilmesini benzeşimin delili saymıştır.

Benzeşimciye göre doğanın işleyişinde dahi benzeşimin varlığını görmek mümkündür. Doğada gözlenebilen bu müstekrir oluşlar belli kaideler çerçevesinde gerçekleşiyorsa,²⁰⁵ denizlerdeki periyodik med cezirler,²⁰⁶ toprağı ekip biçtikten sonra verdiği ürünün atılan tohumla aynı olması, yer şekillerinin kıta fark etmeksizin benzer olması²⁰⁷ benzeşimin doğal olarak aranması gereken bir şey olduğuna işaretir. Havada, karada ve denizde yaşayan canlıların ve hatta insanların üremeleri de doğal benzeşime birer örnektir. İnsanların canının birbiriyle orantılı sekiz organdan müteşekkil olmasınca, dil de birbiriyle orantılı bölümlerden müteşekkil olmalıdır.²⁰⁸

²⁰³ DLL ix.20 – 21.

²⁰⁴ DLL ix.46 – 48.

²⁰⁵ DLL ix.24 – 25.

²⁰⁶ DLL ix.26.

²⁰⁷ DLL ix.27.

²⁰⁸ DLL ix.28 – 30.

Bu akıl yürütmelerden sonra eserde benzeşimin dile dokunan kısmını aktaracağım.

B. Benzeşimin Dildeki Durumu

Eserdeki benzeşim karşıtı, bir an için benzeşimin gözetilmesi gerektiğini kabul edip düşüncesini bu varsayımın üzerine kurar. Söz konusu benzeşim eğer teamüllere uygun bir benzeşimse bu benzeşim zaten teamülle koşut yürüyecektir. Bu durumda benzeşimi gözetmek pratik olarak bir anlam ifade etmez, lüzumsuzdur. Teamülde yer almayan benzeşim gözetildiğinde ise ortaya problem çıkmaktadır.²⁰⁹

Benzeşim karşıtı bu noktada Latincenin gözle görülür düzensizliklerinden faydalanır. Latince bazı kelimeler zaman içerisinde çok yönlü değişimlere uğramışlardır. Örneğin isimlerde bunlar doğrudan yalın hallerde zuhur ederken yer yer diğer hallere de sirayet etmiştir. Bunlardan en belirgin **Iuppiter**, **Marspiter** vb. birleşik isimlerdir. Misalen **Iuppiter** ismi yalnızca **nom. sing.** ve **voc. sing.** çekimlerinde kullanılır, geri kalan çekimleri **Iovis**'in halleri ikame ederdi.²¹⁰ Eğer benzeşim gözetilecekse bütün isimlerin kendi benzerlerine dayanan standart hal çekimlerinin olması gerekecekti. Burada da kelime **-pater** ile bittiği için **dat. sing.** çekiminde **Iovi** (**Iuppiter**'e) değil, **Iuppitri** demeliydik. Gelgelelim biri **Iovis** yerine **Iuppitri** çekimini kullanırsa bu desteklenmesi değil, ayıplanması gereken bir durumdu ve bunu yapan kişi "deli muamelesi görmeliydi."²¹¹ Bu beyan hem tabiat, hem kullanışlılık ile alakalıdır.

Benzeşim karşıtının iddiasına göre benzeşim var ise birbirine benzeyen kelimelerden yine birbirine benzeyen bükünler yapılmalı, birbirine benzemeyen kelimelerden yapılan bükünlerse birbirlerine benzememeliydiler. Durum tam tersidir. Benzerlerden benzemeyen bükünler, benzemeyenlerden benzer bükünler yapılabilir. Benzer kelimelerden yapılan benzer bükünlere örnek olarak "**malus : malum = bonus**

²⁰⁹ DLL viii.33

²¹⁰ Bu isim aslında **Iovis** ile **pater** kelimelerinden mürekkep bir birleşik isimdir. **Iovis**, "gün; gök" anlamlarına gelen Plt. ***djow-** kökünden türemiştir. Bu kökün Plt. tekil çekimleri de ***djous** (**nom. sing.**), ***djowem** (**acc. sing.**), ***djowes** (**gen. sing.**), ***djowei** (**dat. sing.**) şeklindedir. **Iuppiter** isminin, ***djow-** kökünün **voc. sing.**'i olan ***djou** ile **pater**'in birleşmesinden müteşekkil olduğu düşünülür. Esas şekil **Iūpiter** olup zamanla uzun ünlü kısalıp P ünsüzü çiftleşmiştir. **Pater** kelimesindeki A ünlüsü de orta hece daralmasına uğrayarak I ünlüsüne dönüşmüştür. **Iuppiter** şekli yalnızca **nom. sing.** ve **voc. sing.** çekimlerinde görülür. Bunun dışında kelimede **Iovis**'in çekimleri hakimdir. Bkz: **EDL**, "Iupiter" baş. a.

²¹¹ "... pro insano sit reprehendendus. (DLL viii.33.)"

: **bonum**" eşitliği;²¹² benzer kelimelerden yapılan benzemeyen bükünlere örnek olarak "**lupus : lupu ≠ lepus : lepori**" eşitsizliği örnek gösterilir.²¹³ Benzemeyen kelimelerden yapılan benzemeyen bükünlere örnek olarak "**Priamus : Priamo ≠ Paris : Pari**" eşitsizliği; benzemeyen kelimelerden yapılan benzeyen bükünlere ise "**Iupiter : Iovi ≠ ovis : ovi**" eşitsizliği örnek verilir.²¹⁴

Benzeşim karşıtı, benzer kelimelerden çekilen benzemez kelimelerle alakalı savını ilerletir. Sesteş kelimelerden farklı bükünlerin, alakasız kelimelerden de aynı bükünlerin çıktığını benzeşimin var olmadığına delil sayar.²¹⁵ Benzeşim karşıtının bu kısımda verdiği örneklerden biri **Alba**, diğeri **Athenae**'dir (Atina). Yine Varro'nun verdiği bilgiye göre **Alba** adını taşıyan iki şehir vardır. Bunlar **Alba Longa** ve **Alba Fucentia** şehirleridir. **Alba Longa** halkına **Albani**, **Alba Fucentia** halkına ise **Albenses** denmiştir. (Bunlar Latince'deki iki farklı sıfat yapma eki olan **-ensis** ve **-anus** ile yapılmış iki farklı kelimedir. Eserdeki benzeşim karşıtı, "aynı kelimeler" dediğine göre bu iki şehrin isimlerinin ikisini de farklı birer isim kabul etmiş demektir. Zira bunları tek isim olarak kabul etseydi bu tek isimden çok sayıda farklı bükün yapılabileceğini zaten doğal kabul edecekti.) **Athenae** ile ilgili olarak da üç farklı şehirden ve bu şehirlerin halklarından bahsedilir. Bu halklardan birine Helence **Ἀθηναῖοι**'dan mülhem olan **Athenaei**, diğerine **Athenaiis**, üçüncüsüne ise **Athenaeopolitae** denmiştir. **Athenaei** halkının yaşadığı Atina'nın Attika sınırları içerisinde olduğu bilinmektedir. Helence isimden mülhem olması da bu bağlamda bir yol göstericidir. Diğer iki isimlendirmenin hangi Atinalara dair olduğu şüphelidir. Kısaca "**Alba (Longa) : Albani (Alba Longa'lılar) ≠ Alba (Fucentia) : Albenses (Alba Fucentia'lılar); Athenae : Athenaei ≠ Athenae : Athenaiis ≠ Athenae : Athenaeopolitae**" eşitsizlikleri kurularak ayrışım savı desteklenmiştir. Varro'nun **declinatio** kuramı çerçevesinde **Athenaei** ismi bir **impositio** değil, **declinatio** örneğidir. Çünkü Helence **Ἀθηναῖοι**'dan hareketle konmuştur. **Alba** şehrinin ismi de **albus** (beyaz) sıfatından hareketle **declinatio** yoluyla konmuştur. VIII.21 – 22'deki

²¹² Söz konusu eşitlik kelimelerin biçimlerine dayalı olduğu için elzem olmadıkça kelimelerin anlamını vermek gerekli değildir.

²¹³ Buradaki varsayım kelimelerin **-us** bitimli olmalarına dayanarak benzer değerlendirilmeleri gerektiği üzerinedir. Elbette bu eserin yazıldığı yıllarda kelime gövdesi ve gövde ünlüsü anlayışının gözetilmesi beklenemez. Bu bağlamda **lupus o-gövdeli**, **lepus C-gövdeli** bir kelimedir. O yüzden **dat. sing.** çekimleri de farklılaşmıştır.

²¹⁴ **DLL** viii.34. **Iuppiter**'in durumu göz önüne alındığında aslında burada biçimsel bir benzemezlik yoktur. Zira **Iuppiter** kelimesinin bileşenlerinden **Iovis** de, **ovis** de i-gövdeli isimlerdir. Kelimenin (**Iovis**) semantiğindeki dinî eğilim ona **-pater** eklemesinin gelmesine yol açmış ve sadece **nom. sing.** çekiminde farklılaşma olmuştur.

²¹⁵ **DLL** viii.35 – 36.

bükün tasnifine göre bunlar iradî büküne (**declinatio voluntaria**) örnektir. Yani aynı pasaja göre bunlarda benzeşim zaten aranmamalıdır ancak Varro'nun benzeşim karşıtı, bu noktada da marjinalleştirici bir tavır takınmaktadır.

Birbiriyle alakası olmayan kelimelerden çıkan benzer bükünler de benzeşim karşıtının saldırdığı noktalardandır. Bu bağlamda, bir isim olan **Lua**²¹⁶ ile bir fiil olan **luo** mukayese edilir. **Lua**'nın **acc. sing.**'i olan **Luam** ile, **luo** (çözüyorum) fiilinin 2. tekil şahıs **fut. simp.** çekimi olan **luam** (çözeceğim) aynı yazıma ve sesletime sahiptir. Haliyle ortaya "**Lua : Luam ≠ luo : luam**" eşitsizliği çıkar.

Daha sonra ismin hallerinde bulunan düzensizlik gelir. Benzeşim karşıtı, burada insanlara verilen özel isimler üzerinden ilerlemiştir. **Dat. plur.** çekimlerinin erkek ve kadın isimlerinde aynı oluşu, benzeşimin var olmadığına delil olarak sunulur. Evvela **nom. plur.**'te bu isimler farklıdır. **Terentius** isminin **nom. plur.**'i **Terentiei**, **Terentia** ismininki ise **Terentiae** şeklindedir. Her ne kadar kadın isimleri erkek isimlerinden türetilmişse de burada haller arasındaki fark korunur. Gel gelelim bunların **dat.** ve **abl. plur.** halleri birbiriyle aynıdır. Buradan da "**Terentius : Terentieis ≠ Terentia : Terentieis**" eşitsizliği doğar.²¹⁷ Yine **Plautus** ile **Plautius**, **Marcus** ile **Marcus** isimleri farklı isimler olsa da bunlardan **Plauti** ve **Marci** gibi ortak bükünler doğmuştur. Ortaya "**Plautus : Plauti ≠ Plautius : Plauti; Marcus : Marci ≠ Marcus : Marci**" eşitsizliği çıkar.

Benzeşim karşıtı, tüm bu benzemezlikleri benzerliklerin karşısına koyarak sırf bu kadar çok benzemezliğin olmasını dahi benzeşimin gözetilmemesi gerektiğine delil olarak sunar.²¹⁸ Görünen o ki benzeşim karşıtı, benzer bitimli kelimelerdeki benzerlik bağlamında morfolojik bilgi eksikliğinden dolayı görünür kısmı da eksik algılamıştır. Birbirine benzemeyen kelimelerden doğan benzer bükünler konusunda ise bugün de tartışma konusu yapılan (örn. **dat. plur.** aynılığı) alanlara saldırmıştır. Bu durumda

²¹⁶ Roma tanrıçası. Romalı askerler savaşlardan önce düşmanın silahlarını parçalaması için ona niyazda bulunur, ganimet olarak elde ettikleri silahları da ona sunarlardı. Şehir'i savunmak, insanları salgınlara karşı korumak görevleri de vardı. Bununla beraber Şehir'deki insanların onun adını anması yasaktı. Adı anılmadan niyaz ederlerdi. Roma'da **Lua Mater** veya **Lua Saturni** olarak da bilinir. **Saturnus**'un eşi olarak kabul ediliyordu. Öte yandan Roma dininde bolluğu simgeleyen ve **Saturnus**'un dişi muadili olarak addedilen tanrıça **Ops**'un bir diğer formu olduğu da düşünülmektedir. Bkz: Kathleen Daly, **Greek and Roman Mythology A to Z**, New York, Chelsea House Publishers, 2009, s. 88; Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi kitabevi, 2013, s. 228.

²¹⁷ **Nom. plur.** bitimi olan -i ve **dat. plur.** bitimi olan -is, arkaik dönemde sırasıyla -ei ve -eis şeklindeydi. Cumhuriyet devrinin sonuna dek de kullanılmış olup Varro'nun metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkar. Daha sonra bu çekimler standardize edilmişlerdir.

²¹⁸ **DLL** viii.37.

sözün bütün bölümlerinde (**partes orationis**) benzeşimin olmadığı benzeşim karşıtınca nettir. Sözün belli bölümlerindeki orantılı durumsa nadirattandır. Hem “bir Habeş’in dişleri beyaz diye bu onun tamamen beyaz olmasına yol açmaz.”²¹⁹

Benzeşim karşıtının iddiası odur ki benzeşim yanlıları kelimeler arasındaki benzerliği yargılamak için o kelimelerin aynı cins ve aynı şekillerinden başlamak ve bir halden diğer hale benzer şekilde geçtiklerini görmek gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu şekilde birbirlerine koştur hareket etmeyen kelimelerin “benzer” kelimeler sınıfına sokulup bunlardan benzer kelimeler çıkmasını beklemek ve bu olmayınca da benzeşimin olmadığını iddia etmek doğru olmayacaktır. Benzeşim karşıtına göre benzeşimciler hem benzeşimin nerede aranması gerektiği hem de ne şekilde gözlenmesi gerektiği konusunda cahildirler.²²⁰ Benzeşimciler kelimelerin **nom. sing.** hallerinin benzer olup olmadığının ancak diğer hallere nasıl geçtikleri görülerek anlaşılabilceği kanaatindedir. Benzeşim karşıtının buna da itirazı vardır. Ona göre birisi **Menaechmus**²²¹ ikizlerini gördüğü zaman bunların birbirine benzeyip benzemediğini anlamak için bunlardan doğacak çocukların arasındaki farkları gözlemeye nasıl gerek duymazsa, benzerliği anlamak için de başka bir halin temel alınmasının bir anlamı yoktur.

Kelimelerde benzeşimi ararken kelimenin niteliğinin ne olduğu da önemlidir. Benzeşim karşıtı, kelimedenden kastın ağızdan çıkan ses mi, o sesin ifade ettiği şey mi, yoksa her ikisi de mi olduğu konusunda sorgulama yapar. Zira eğer kastedilen şey ağızdan çıkan ses ise, ifade ettiğinin erkek veya kadın, özel isim veya cins isim olması önemli değildir. Halbuki benzeşimciler bunları farklılık yaratan nitelikler olarak sunarlar. Yok eğer kastedilen şey o kelimenin ifade ettiğiyse, örneğin ses bakımından benzeyen **Dion** ve **Theon**²²² da benzemeyenler sınıfında yer almalıdır. Gelgelelim

²¹⁹ DLL viii.38.

²²⁰ DLL viii.39.

²²¹ Plautus'un **Menaechmi** adlı oyunu. Benzeşim karşıtının teşbihine göre dikey haller (**casus rectus**) **Menaechmus** ikizleri, dikey halden çıkan eğik hallerse (**casus obliquus**) bu ikizlerin çocukları oluyor.

²²² Stoalı Khryssippos'un ortaya attığı bir problemdeki iki kurgusal karakter. Khryssippos bu argümanı, Akademeialı skeptiklerin töze dair fikirlerine karşı gelmek için ortaya atmıştır. Skeptiklere göre bir kişinin maddî varlığında bir artma veya azalma söz konusu olduğunda artık o kişinin varlığı yok olmaya yüz tutar ve ortaya yeni bir varlık biçimi çıkar. Stoalılara göreyse kişinin maddî olmayan bir tözü vardır ve bunun maddî varlıktaki değişimlerle alakası yoktur. Kurguya göre Dion'un tüm organları tamdır, Theon'un ise bir bacağı yoktur. Daha sonra Dion'un da bir bacağı kesilir ve ikisi eşit konuma gelir. Bundan sonra Khryssippos, bu ikisinden hangisinin yıkıma uğradığını sorar ve cevaben Theon'un yıkıma uğrayan taraf olduğunu öne sürer.

benzeşimciler dahi bu ikisinin ses bakımından adeta ikizlermişçesine benzer olduğunda hemfikirdir. Yahut **Perpenna** ve **Alfena** da benzer olmayacaktır zira bunlardan biri erkek biri kadındır.²²³

Benzeşim yanlısı, öncelikle sözün büyük kısmında benzerliğin olmadığı fikrine karşı çıktığı gibi, benzeşim karşıtlarının dediğince yalnızca küçük bir bölümde benzerlik olsa dahi benzeşimin yine var olacağı kanaatindedir. Vücudumuzun büyük bölümünde ayakkabı yok diye hiç ayakkabı giymediğimizi iddia edemeyiz.²²⁴ Benzeşim yanlısı, benzeşim karşıtının kelimenin niteliğine dair sorduğu soruyu her yönüyle ele almış görünüyor: Sırasıyla ifade edilecek bir şey (nesne veya fikir) olmalı ve bu şey kullanımda bulunmalı, onu ifade eden bir lafız olmalı ve bu lafız doğası itibarıyla büküne uygun olmalıdır.²²⁵ Bu şartlar sağlandıktan sonra da kelimeler arasında öyle benzerlikler olmalı ki onlardan hareketle kesinliği olan bir bükün sınıfı tasavvur edilebilsin. Bu nitelemeden hareketle her kelimenin mutlaka bir dişisi ve erkeği bulunmalı yönündeki bir tespitin yanlışlığını öne sürer. Yani **terra** (toprak) kelimesi varsa mutlaka onun bir de **terrus** şeklinde bir eril formu olmak zorunda değildir. İkincil olarak **Terentius** özel isminin **nom. plur.**'i **Terentii** diye, **fabae** (fasulye) kelimesinin **nom. plur.**'i de **fabae** olmak zorunda değildir çünkü bu ikisi kullanımca farklı şeylerdir. Son olarak **Terentius** isminden **Terentium** (**Terentius**'u) kelimesi çekildi diye A ve B harflerinden de bükün yapılması zorunlu değildir çünkü her lafız doğal olarak büküne sahip değildir.²²⁶

Benzeşim yanlısının bu yaklaşımı, aslında İskenderiyeli gramercilerin varmak istediği noktayı da işaret ediyor. Sınırları belli kelime grupları saptanabilirse metinlerdeki bozukluklar da bunlar uyarınca düzeltilebilir. Bu kaygı Stoacıları ilgilendirmeyen bir kaygıydı. Stoacıların metin düzeltmek gibi bir çabaları bulunmamaktaydı çünkü alanları gramer değil, felsefeydi.

Benzeşim yanlısı, kelimelerdeki benzerliğin ses bakımından mı yoksa tanımlanan şey bakımından mı irdelenmesi gerektiği sorusuna doğrudan “ses bakımından” cevabını verir.²²⁷ Bununla beraber ağızdan çıkan sesin ifade ettiği şey belirleyici olmasa da karinedir. Bazen farklı olgularda benzer şekiller, benzer olgularda farklı şekiller alan kelimeler karşımıza çıkar. Bir ayakkabıya bakıp onun

²²³ DLL viii.41.

²²⁴ DLL ix.45.

²²⁵ DLL ix.37.

²²⁶ DLL ix.38.

²²⁷ DLL ix.40.

erkek veya kadın ayakkabısı olduğunu söylesek de bazen erkekler kadın, kadınlar erkek ayakkabısı giyebilir. Kelimenin ifade ettiği şey bağlamında benzeşim karşıtının verdiği **Perpenna – Alfena** örneğine karşın benzeşimci şu örneği verir: **Paries** (bina duvarı) ve **abies** (köknar) kelimeleri sırasıyla eril ve dişildir. Gelgelelim ifade ettikleri nesnelerin ikisi de tabiatta cansızdır, yani cinssizdir. Kelimelerin cinsini, ifade ettikleri şeylere göre belirlemeyiz. Eğer bir kelimenin önüne **hic** ve **hi** koyuyorsak eril, **haec** ve **hae** koyuyorsak dişildirler.²²⁸ Benzeşimde kelimelerin tabii farklılıkları belirleyici olmadığı için de **Dion** ve **Theon**'un farklı tabiatlara sahip olması bu bağlamda bir şey ifade etmeyecektir.

Hic ve **haec** Latince işaret sıfatlarıdır. Bir kelimenin cinsiyetini belirtme bağlamında kullanılırlardı. En erken Latince dilbilgisi kitaplarından Priscianus'un dönemine dek kelime tasnifleri yapılırken ismin halleri bu sıfatların çekimleriyle verilirdi. **DLL**'de bu sıfat için tanımlık (**articulus**) tabiri kullanılır. Her ne kadar Helencedeki gibi kelimenin doğal bir özelliği olmasa da cinsiyet belirtmesi bakımından önemlidir. Öte yandan **DLL**'deki bu pasajda, müstakil bir sıfat kavramının bulunmadığı, sıfatların isim (**nomen**) kapsamında değerlendirildiği zamanlardaki genel problem de kendini göstermektedir. Sıfatlar da isim kabul edildiği için kelimelerdeki bu çok çeşitli cinslilik durumu kafa karıştırıcı olmuştur. Her kelimenin her cinsten çekilmemesi benzeşimsizliğin bir göstergesi kabul edilmiştir. Aelius Donatus'un tasnifine göre isimlerde dört cins bulunurdu. Donatus bunlara eril (**masculinum**), dişil (**femininum**), yansız (**neutrum**) ve ortak (**commune**) adını vermişti. Ortak cins için de diğer üç cinsin iştirakıyla oluşan cins demişti. İşte bu cins, sıfatları niteler ve metinde verilen örnek tam olarak "**hic & haec & hoc felix** (bu kutlu adam & kadın & şey)" şeklindedir. Diğer üç cinsin iştiraki ifadesi de sıfatlara dair bir ön tanım olarak değerlendirilebilir.²²⁹

Benzeşim karşıtının kelime benzerliklerinin **nom. sing.** yerine diğer hallerden anlaşılabilceği tezine getirdiği eleştiriye benzeşim yanlısı, Latincedeki iki kelimedenden açıklayıcı bir örnek vermiştir. Benzeşimcinin verdiği bilgiye göre bu eleştiri, Aristarkhos'un kelimelerdeki benzerliği anlamak için **nom. sing.** düşüşüne ilaveten **voc. sing.** düşüşüne de bakılması gerektiği fikrine yöneliktir. **Crux** ve **Phryx** kelimeleri görünüşte benzerdir. Gelgelelim bunların benzemez kelimeler olduklarını anlamamız için diğer hallerine bakmamız gerekecektir. Zira birinin **nom. plur.**'i **cruces**, diğerininki

²²⁸ **DLL** ix.41.

²²⁹ **KGL** iv.375.

ise **Phryges** şeklindedir. Benzeşimcinin dediğine göre bu bükünlerin son hecelerindeki E sesi kaldırıldığında birinde C ve S, diğerinde G ve S kalmıştır. Yine bu bükünlerden S kaldırıldığında da biri **cruce**, diğeri **Phryge** şekline bürünür. Yani dikey halleri benzer olan kelimeler doğrudan benzerlik taşıyormuşçasına bir bakış açısı yoktur. Aristarkhos eğik hallerin yalnızca kelimeler arasındaki benzerliği aydınlayabileceği fikrindedir. “Öyle ki karanlıkta taşınan bir gaz lambası, bir yerde bulunan nesneleri birbirine benzer kılmaz ama orada bulunan nesnelerin şeklini şemalini gösterir.”²³⁰

Varro’daki benzeşimcinin bu örneği Latince dilbilimi açısından da oldukça ehemmiyeti haiz bir örnektir. Kelimeleri morfolojik olarak incelediğimizde benzeşimcinin şu konularda fikir olgunlaştırmanın temelini atmış olduğunu görürüz: Sigmatik gövdeler, **C**-gövdeli isimler, kelimelerin **abl. sing.** çekimlerinin kelime gruplarını belirlemede önemli bir karine oluşu. Latince bugün kabul edilen tasnife göre beş kelime grubu vardır. Bunlara ilaveten düzensiz çekime tabî kelimeler bulunur. Bu beş kelime grubu içerisindeki en tartışmalı grup olan üçüncü grup kelimelerin **nom. sing.** bitimleri oldukça çeşitli olup bu nedenle bu gruba “düzensiz çekim” grubu da denmiştir. Gelgelelim özellikle dilbilimin müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkışını müteakiben aslında bu gruptaki isimlerin düzensiz olmadığı, yalnızca karmaşık bir düzene ve evrimsel sürece sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Aslında problemin kaynaklandığı yer tasnif mantığıdır. Dilbilim disiplininin evvel Latince isimler **gen. sing.** bitimlerine göre tasnif edilmişti. Görünüşte bu tasnif çok büyük oranda doğru sonuçlar veriyordu. Yalnızca üçüncü grup isimlerde bir karışıklık söz konusuydu. Çünkü tam da **DLL**’de tartışıldığı gibi, aynı bitime sahip kelimelerden farklı gövdeler ortaya çıkıyordu ve **nom. sing.** çekiminden diğer halleri, diğer hallerden de **nom. sing.** çekimini bulmak ancak kulak dolgunluğuyla üstesinden gelinebilen bir sorun oluyordu. Dilbilimin gelişmesi ve sonrasındaki dönemde aslında tasnifin **gen. sing.** bitimleri üzerinden değil, gövde ünlüleri²³¹ üzerinden yapılması gerektiği ortaya çıktı. Zaten gövde ünlülerine göre ayırım yapıldığında eski tasnifteki **gen. sing.** bitimleri aynı şekilde kalıyordu. Bir tek üçüncü gruptaki isimlerin aslında ikiye ayrıldığı ortaya çıktı. Bunlar **i**-gövdeli isimler ve **C**-gövdeli isimlerdi. **C**-gövdeli

²³⁰ **DLL** ix.43.

²³¹ Gövde ünlüsü (İng. **Thematic vowel**): Gövde oluşturan ünlü. Latince gövde sonunda bulunan ünlüler için kullanılır. Çekim ve yapım ekleri bu ünlüyle biten gövdenin üzerine eklenir. Bkz: **OCDL**, “thematic (vowel)” baş. a.

isimler gövde ünlüsüne sahip değildi çünkü gövde sonu sesleri ünsüzdü. Bununla beraber bir şey daha keşfedildi. Aslında üçüncü grup isimlerde teknik olarak çok sayıda farklı **nom. sing.** değil, yalnızca iki farklı **nom. sing.** vardı ve bu gruptaki kelime gövdeleri ikiye ayrılıyordu: Sigmatik ve asigmatik gövdeler. Yani **C**-gövdeli kelimelerin sonuna **nom. sing.** çekiminde ya **-s** geliyordu (sigmatik) ya da **-s** gelmiyordu (asigmatik). Bu **-s**, gövde sonu ünsüzüyle birleştiğinde ortaya çok sayıda görünürde farklı **nom. sing.** bitimi çıkıyordu. Eğer kelime asigmatikse farklı, sigmatikse farklı ses hadiselerine uğradığı için görünürde üçüncü grup oldukça karmaşık bir hal almıştı. Bu pasajda verilen **crux** ve **Phryx** örnekleri de **C**-gövdeli isimlere örnektir. İkisi de arka damak ünsüzüyle sonlanmış gövdelere sahip olan bu kelimeler sigmatiktir. Arka damak ünsüzü **-s** ile birleşince ortaya **-ks** fonem grubu çıkar ve Latince'de bu **X** harfine tekabül eder. **Nom. sing.** dışındaki hallerde kelime farklı ekler aldığı için gövde açığa çıkar. Bu bilgiler ışığında Varro'daki benzeşimci, her ne kadar bu iki kelimeyi benzemez olarak telakkî edip hata yapmışsa da benzeşim bağlamında oldukça önemli bir noktayı yakalamıştır.²³²

Buraya kadar yazılanlar tartışmanın geneline dair söylemleri içermektedir. VIII.44 ve sonrasında benzeşim karşıtı, ayrıntılı olarak sözün bölümlerinde benzeşimin varlığına tek tek itirazlarını sıralar. Daha önce Varro'da "sözün bölümleri"ni (**partes orationis**) kısaca anlatmıştım. Bu noktada sözün bölümleri üzerinden yürütülen tartışmaya girmeden önce Varro'nun üç kitaba da serpiştirerek tahkim ettiği "sözün bölümleri" anlayışının şemasını çıkarmak gerekmektedir. Böylece tartışmanın yoğunluk kazandığı yerleri ve eksenini ayırt etmek kolaylaşacaktır.

Varro'nun sözü dörde ayırdığını söylemiştim. Düşüşleri olanlar, zamanları olanlar, ikisini de haiz olmayanlar, ikisini de haiz olanlar şeklindeki bu tasnifte bölümlerin adları belirsiz olsa da **DLL** viii.44'te Varro bu bölümlere bazı kişilerin²³³ çeşitli adlar verdiklerini bildirmiştir. Bu adlar sırasıyla **appellandi** (adlandırma), **dicendi** (söyleme), **adminiculandi** (destekleme) ve **iungendi** (katılma) şeklindedir.

Pars appellandi'ye örnek olarak **Nestor** ve **homo** (insan), **pars dicendi**'ye örnek olarak **scribo** (yazıyorum) ve **lego** (okuyorum), **pars adminiculandi**'ye örnek

²³² Üçüncü grup isimlerdeki ses hadiseleri için bkz: Renato Oniga, **Latin, A Linguistic Introduction**, Norma Schifano (çev.), New York, Oxford University Press, 2014, s. 69 – 81.

²³³ Varro'nun metinde kullandığı **quidam** ifadesi, Kent tarafından "**some grammarians**" olarak çevrilmiş. Adlandırma Varro'ya ait olmasa da kolaylık olması açısından bu adlandırmaları kullanacağım.

olarak **scribens** (yazan) ve **legens** (okuyan), **pars iungendi**'ye örnek olaraksa **docte** (eğitimlice) ve **commode** (uygunca) kelimeleri örnek gösterilmiş.

Pars appellandi de kendi arasında dörde ayrılmış:²³⁴ **Provocabula** (cins isim zamiri), **vocabula** (cins isim), **nomina** (özel isim), **pronomina** (özel isim zamiri)... **Provocabula** için **quis** [o (eril)]²³⁵ ve **quae** [o (dişil)], **vocabula** için **scutum** (kalkan) ve **gladium** (kılıç), **nomina** için **Romulus** ve **Remus**, **pronomina** için ise **hic** (bu adam), **haec** (bu kadın) kelimeleri örnek gösterilmiş. Son olarak **provocabula** belgisiz (**infinitum**), **vocabula** belgisiz gibi (**ut infinitum**), **nomina** belgili gibi (**ut finitum**), **pronomina** belgilidir (**finitum**). Tüm bu sınıflarda cinsiyet (**sexus**), çokluk (**multitudo**) ve düşüş (**casus**) bulunmalıdır.²³⁶

Vocabula da bükünleri bakımından dörde ayrılmıştır: **Equus**'tan (at) **equile** (hara) kelimesinin çekilmesi isimlendirme bükünü (**declinatio nominandi**), **equus**'tan **equum** (atı) kelimesinin çekilmesi düşüş bükünü (**declinatio casualis**), **albus**'tan (beyaz) **albius** (daha beyaz) kelimesinin çekilmesi genişletme bükünü (**declinatio augendi**), **cista**'dan (sandık) **cistula**'nın (küçük sandık) çekilmesi küçültme bükünüdür (**declinatio minuendi**).²³⁷

Vocabula için bir başka tasnif de yine bükün bağlamında **vocabula**'dan türeyen, **nomina**'dan türeyen²³⁸ ve **verba temporalia**'dan (fiil) türeyen²³⁹ şeklindedir. Son olarak da yalın kelime sınıflarından ayrı olarak değerlendirilen **vocabula compositicia** (birleşik kelimeler) vardır.

Eserde fiillerin, isimler gibi belirli tasniflerini içeren bölümler yoktur. VIII.84'ten sonra, IX. kitaba kadarki bölüm nüshalarda kayıptır. VIII.20'de fiillerin işlendiği bölümde fiil bükünlerinin anlatılacağı yazılı olduğuna göre fiil tasnifleri bu kayıp olan bölümün içinde olmalıdır. **Pars adminiculandi**'ye denk gelen ve eser içinde **participalia** olarak da anılan ortaçlar da isim tartışmasının içinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Bunlara binaen tartışmanın bükünlerdeki benzeşimi irdeleyen kısımlarını isimler ve fiiller olarak ikiye ayıracağım. İsimlerle ilgili tartışmayı kitapları mukayese

²³⁴ DLL viii.45.

²³⁵ Soru zamiri olan **quis** ile karıştırılmamalı.

²³⁶ DLL viii.46.

²³⁷ DLL viii.52.

²³⁸ DLL viii.56.

²³⁹ DLL viii.57.

ederek aktaracağım. Fiillerle ilgili tartışmayı ise VIII. kitabın ilgili kısmı kayıp olduğundan yalnızca IX. kitabın ışığında, o kitapta anlatıldığı kadarıyla aktarabileceğim.

1. İsimlerde Benzeşim Tartışması

İsimlerde benzeşim tartışmasını, eserin şimdiye kadar anlatılan kısmındaki tasniflere yapılan itirazlar üzerinden değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır. Önce benzeşim karşıtının benzeşim kuramına itirazı, sonra benzeşim yanlısının bu itirazlara verdiği cevaplar irdelenecektir.

a. Cinsiyette (Sexus) Tutarsızlık İtirazı

Benzeşim karşıtı, evvela isim tasnifindeki paradigmaya dayanarak bütün isimlerin üç cinsiyette (**sexus**) de çekime sahip olmamasını benzeşimin yokluğuna delil sayar. Nasıl ki **humanus** kelimesinin **humana** ve **humanum** gibi dişil ve yansız çekimleri varsa diğer bütün kelimelerde de bu olmalıdır. Oysa **cervus** kelimesinin yalnızca dişil bir ikinci formu olarak **cerva** bulunur, yansız çekimi yoktur. Hakeza **aper** kelimesinin de başka bir cinsten çekimi yoktur. Bu durumda “**humanus** : **humana** : **humanum** ≠ **cervus** : **cerva** : Ø” ve “**humanus** : **humana** : **humanum** ≠ **aper** : Ø : Ø” eşitsizlikleri kurulur.²⁴⁰

Benzeşim yanlısına göre her isimden üç cinsten çekim çıkmasının doğada bir karşılığı yoktur. Bu bir zorunluluk olmadıktan kelli bunlarda benzeşim aramanın da herhangi bir gereği yoktur. Özel isimlerde erkek ve kadınlar ikiye ayrılır: **Metellus** ve **Metella**, **Aemilius** ve **Aemilia** vb. Buna ilaveten bazı erkek isimlerinin kadın formu, bazı kadın isimlerinin de erkek formu bulunmaz. Tabiat gereği her ismin üç cins çıkarması gerekmez. Buna bakılarak benzeşim yok demek safsata olacaktır.²⁴¹ Benzeşimci bu noktada daha evvel ortaya koyduğu ön şartlara gönderme yaparak bir nesne kullanıma girmediği sürece onun için bir kelime icat etmenin gereksiz olduğunu ikrar eder. Misalen atlarda **equus** ve **equa** ayrımının olmasının sebebi, atların erkek ve dişi cinslerinin farklı özellikleri olması ve insan yaşamında bu hayvanın önemli bir yer teşkil etmesidir. Oysa **corvus** (kuzgun) kelimesinden **corva** kelimesini de bükmenin manası yoktur zira bu hayvanın tabiatı farklıdır, günlük kullanımda yeri bulunmaz. Bilakis eskiden tüm güvercinler için **columba** kelimesi kullanılırdı.

²⁴⁰ DLL viii.47.

²⁴¹ DLL ix.55.

Güvercinler daha sonra Roma günlük yaşamında önemli bir yer edinince bu hayvanın da erkek ve dişi cinslerine ayrıca isim bükme gerekliliği doğdu ve **columbus** kelimesi türedi. Yani benzeşimciye göre misalen “**equus : equa ≠ cervus : Ø**” gibi bir eşitsizlik kurulamaz, bu safsatadır. Buna karşın “**equus : equa = columbus : columba**” eşitliği kurulur çünkü bu iki hayvan tabiatları ve kullanımları bakımından benzerdir. Ancak bunlarda sessel benzerlik aranır.²⁴²

Bütün kelimelerin üç cinsinin bulunması gerektiği savına karşı benzeşimcinin verdiği cevap yine tabiattaki hakim duruma dayanır. Tabiatта erkekler, kadınlar ve cansız nesneler bulunur. Bunların tabiatı da değişime uğramaz. Bu yüzden **femina** kelimesine **feminus**, **feminum** gibi bükünler eklemek abesle iştigal olacaktır. Misalen **doctus** ve **docta**’yı, **doctum**’dan tabiat uyarınca ayırmak durumundayız. Çünkü ikisi insanları, biri cansız nesneleri ifade eder.²⁴³ “**Doctus : docta : doctum ≠ Ø : femina : Ø**” gibi bir mukayese olmaz, bu mantık dışıdır. Tabiat gereği bu ayırım yapıyorsa bir nesnenin neye ilişkin olduğu da önem kazanır. Mesela **surdus vir** (sağır adam), **surda mulier** (sağır kadın) ve **surdum theatrum** (sağır tiyatro)²⁴⁴ tamlamaları kurulabilir. Çünkü insanlar duyarlar, tiyatro da sesle ilgili bir alandır ve içinde ses bulunması tiyatronun aslı niteliğidir. Bu yüzden eğer tiyatronun içinde ses az olursa ona sağır denir. Fakat **cubiculum surdum** (sağır yatak odası) denmez çünkü sessizlik zaten doğrudan yatak odasının tabiatında içkindir.²⁴⁵ Benzeşimcinin bu yaklaşımına göre örneğin **clamosum theatrum** (gürültülü tiyatro) gibi bir ifadenin de kullanılamaması gerekir fakat Papinius Statius’un **Silvae** eserinde “gürültülü tiyatronun kalabalığı” ifadesi bulunur.²⁴⁶ Statius’un MS 1. yy.’da yaşadığı düşünüldüğünde, eğer bir yy. içerisinde kullanımlar fazla değişime uğramadıysa bir tiyatro için “gürültülü” ifadesinin bu zaman zarfında kullanıldığını görüyoruz. Bu durumda benzeşimcinin savunması yetersiz kalmaktadır.

Latince standart olarak bir insanın üç ismi bulunurdu: Ön isim **praenomen**, aşiret ismi belirten **nomen**, aile ya da san ismi belirten **cognomen**. Benzeşimciye göre **praenomen** bağlamında iki cinsli kullanım görmek tabiidir. Bunlar aynı aşiret ismine sahip kişileri birbirinden ayırt ederler. Misalen **nomen**’i **Terentius** olan ikiden fazla kişi olduğunda birine **Quintus**, birine **Sextus praenomen**’leri konabilir. Yahut

²⁴² DLL ix.56.

²⁴³ DLL ix.57, 59.

²⁴⁴ Duymanın zor olduğu veya seyircinin ilgisiz olduğu tiyatroya sağır tiyatro denirdi.

²⁴⁵ DLL ix.58.

²⁴⁶ Stat. **Silv.** iii.5: “... clamosi turba theatri.”

sabah erken (**mane**) doğmuş birine **Manius**, şafak sökerken (**luci**) doğan kişiye **Lucius**, babasının ölümünden sonra (**post patris mortem**) doğan kişiye **Postumus praenomen**'i konabilir. Bu tür durumlar kadınlar için de geçerli olduğundan oldukça tabii bükünlerdir ve bunlarda orantı bulunur. Burada erkek ve kadın **praenomen**'leri bağlamında “**Quintus : Quinta = Postumus : Postuma**” eşitliği kurulabilir.²⁴⁷ Benzeşimci bu noktada son olarak bu tür bükünlerin iradî olduğunu ve haliyle bunlarda tümünden benzeşim aramanın beyhude olduğunu, esas benzeşimin tabii bükünde bulunduğunu bildirir.²⁴⁸

Tüm bu kısımda benzeşimcinin zorlanmasının sebebi sıfat ile ismin ayrı kelime grupları olarak değerlendirilmemesidir. Sıfatlar da isimler sınıfında incelendiğinde benzeşim karşıtının aslında sayıca fazla olmaması gereken itiraz noktalarının sayısı artmış, benzeşimci de bu noktada nispeten yeterli olmayan cevaplar vermiştir.

b. Çoklukta (Multitudo) Tutarsızlık İtirazı

Benzeşim karşıtının bir diğer saldırı noktası isimlerde çokluğun (**multitudo**) tutarsız seyretmesi üzerinedir. Latince de şeklen bazı isimler yalnızca tekil, bazı isimler yalnızca çoğul kullanılır. Oysa Eğer benzeşim olsaydı bütün isimlerin **pater** : **patres** örneğinde olduğu gibi hem tekil hem çoğul çekimleri bulunmalıydı. Gelgelelim örneğin **cicer** (nohut), **siser** (yabanî havuç) gibi yansız cinse (**neutrum**) sahip kelimelerinin **cicera**, **sisera** gibi çoğulları bulunmaz. Buna daha marjinal bir örnekse yansız cinsten **balneum** (banyo) ve dişil (**femininum**) cinsten **balneae** (hamamlar) kelimeleridir. **Balneum** kelimesinin çoğulu **balnea** olmalıydı. Gelgelelim bu kelime Latince de yoktur. Çoğul **Balneae** kelimesinin tekili ise **balnea** olmalıydı. Gelgelelim bu kelime de Latince de bulunmaz.²⁴⁹ Yani “**pater : patres ≠ balneum : Ø ≠ Ø : balneae**” eşitsizliği kurulur.

Benzeşim yanlısı, çoklukla ilgili itiraza binaen benzeşimin hem doğa hem kullanıma bağlı olduğunu yineler. Tabiatları gibi sayıca tek olan nesnelerin yanında çeşitli nesnelerin bir araya gelerek oluşturdukları bir bütün nesne olabilir. Örneğin **equus** (at), tabiatı gereği tekil kullanımı olan bir nesnedir. İki atın bir araya

²⁴⁷ DLL ix.60 – 61.

²⁴⁸ DLL ix.62.

²⁴⁹ DLL viii.48.

getirilmesiyle oluşturulan **bigae** (çift atlı)²⁵⁰ da yine tekli bir yapıdadır. Bu yüzden **bigae**'i nitelerken **unus** (bir) kelimesini kullanır ve **unae bigae** (bir çift atlı) deriz.²⁵¹

Benzeşim yanlısı, çoğul kelimeleri de önce belgili ve belgisiz olanlar olarak ikiye ayırır. Belgisiz olanlara **Musa** örneğini, belgili olanlarsa **duae**, **tres** gibi sayı örneklerini verir. Nasıl ki **Musa**'nın çoğulunu yaparken **hae Musae** diyorsak, **bigae** için de **unae bigae** (bir çift atlı), **binæ bigae** (iki çift atlı) diyebiliriz. Benzeşimci bu noktada **unae**, **uni** ve **una**'nın da **una**, **unus** ve **unum** gibi tekil sayılması gerektiğini söyler. Zira bunlar şeklen çoğul görünseler de sonuçta tek (1) şeyi niteliyorlardı. Şeklen değişmelerinin sebebi de tamamen **Musa**'nın doğal olarak tekil, **bigae**'in ise iki tekil nesnenin bir araya gelmesiyle oluşmuş tek bir yapı olmasından kaynaklıdır. Haliyle bu ikisini **unus**'un aynı formu niteleyemez. Çoğul kelimelerin bir diğer türü de **uter**²⁵² kelimesi gibi şeklen tekil, anlamca iki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Bunların çoğul çekimleri de bulunur. Tekil olarak kullanıldıklarında, örneğin **uter poeta** dendiğinde iki şairi tekil bir kelimeyle anlatmış oluruz. Bunun çoğulu da **utrei poetae** şeklinde verilmiştir. Bu şekilde, kelimelerin kullanım ve tabiatları itibarıyla mutlaka tekil ve çoğul şekillerinin olması gerekmemektedir. Bu, ayrışma örnek gösterilemez.²⁵³

Benzeşim yanlısı, uzunluk ve ağırlıkla ölçülen kelimelerdeki çoğul tutarsızlığını da benzeşim terazisinden dışlamaktadır. Örneğin **argentum** (gümüş), **plumbum** (kurşun) gibi madenlerin çoğulları kullanılmaz, bunun yerine **multum argentum** (çokça gümüş), **multum plumbum** (çokça kurşun) denir. Çünkü bu madenler ağırlıklarıyla ölçülürler. Bunlardan imal edilen nesneler için çekilen **plumbeus** (kurşundan) ve **argenteus** (gümüşten) kelimeleri ise tanımladıkları nesnelerle beraber çoğul olarak çekilebilirler. Çünkü bunlar madenin özünden farklıdır. Yine çokluktan ziyade nicelikle ölçülmesi gereken bazı nesneler vardır. Örneğin **vinum** (şarap), **unguentum** (parfüm) kelimeleri bu türdendir. Normal şartlarda bunların çoğulları çekilmez. Gelgelelim niceliği haiz nesneler kendi içlerinde ayrılıyorlarsa ve kullanıma giriyorlarsa o zaman çoğul formlar türer. Çeşitli yörelerde farklı türleri üretildiği için **vinum**'dan **vina** (şaraplar), **unguentum**'dan **unguenta** (parfümler) çekilir. Benzeşim karşıtları farklı kullanımlarda aynı sözcükleri arayıp ölçülen ve

²⁵⁰ İki at tarafından çekilen bir araba.

²⁵¹ **DLL** ix.63

²⁵² **Uter** vb. tesniye kelimeleri Latince ve diğer İtalic dillerde karakteristik olarak kaybolmuştur. **Uter**, **ambo** gibi bazı bakiye kelimelerden anladığımız kadarıyla eski dönemlerde var olan bu kelimeler zamanla kullanımdan düşmüştür.

²⁵³ **DLL** ix.64 – 65.

sayılan şeylerde aynı kullanımı amıştır. Benzeşimciye göre, değil mi ki bunlar tabiatları gereği farklıdır, o zaman kullanımları da farklı olacaktır.²⁵⁴

Balneum – **balneae** kelimelerindeki tutarsızlık üzerine benzeşim yanlısı, evvela kelimenin Helence kökenli olduğunu hatırlatarak cevap verir. Bu yapılar eskiden Roma’da bulunmamaktaydı ve Helenlerden alınmıştı. Bu mekan Roma’da ilk inşa edildiğinde içinde topluca oturan bir yerdi. Bitişik iki yıkanma yeri olup biri erkeklere biri de kadınlara tahsis edilmişti. O sebepten dolayı çoğul bir bükünle **balneae** olarak Latinceye geçmişti. Gelgelelim bir kişinin kendi evinde tek olarak yıkandığı yere de bu tekillik özelliğinden kaynaklı olarak **balneum** denmiştir ve bu yerden iki tane olmayacağı için de çoğulu kullanılmamıştır. Hatta bu yerin eski adı **balneum** değil, **lavatrina**’dır. **Balneum** adını sonradan almıştır. Yani kullanımları gereği bunlar arasında benzerlik gözetip benzeşim yoktur demek haksızlık olacaktır. Tabiatı gereği birçok basamağın bir araya gelmesiyle oluşan merdivene **scando** (tırmanıyorum) fiilinden hareketle **scalae** denmesi,²⁵⁵ çok sayıda muhtelif kaplıca olduğu için kullanımına binaen kaplıcaya **aquae caldae** denmesi de bu formların hem doğa hem kullanım bağlamında şekillendiğine delildir. Haliyle bunlarda ayrışım bulunmamaktadır.²⁵⁶

Bu pasajlarda tartışılan konu, Latincedeki **pluralia tantum** (yalnızca çoğul) ve **singularia tantum** (yalnızca tekil) kelimelerle alakalıdır. Aslında Varro’daki benzeşimci, **pluralia tantum** kelimelerin niçin bu şekilde çekildiğini anlamış görünüyor. Gerçekten bu kelimeler çok büyük oranda birden fazla şeyin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapıyı ifade etmekte. Elbette topluluk isimleriyle karıştırılmamalıdır. Misalen **populus** (halk) da tek tek insanların bir araya gelmesiyle oluşur ama **pluralia tantum** değil, tekil topluluk ismi olarak çekilmiştir.

Jakob Wackernagel **pluralia tantum** kelimeleri tasnif etmiştir: **Caelites**, **penates** gibi göksel ilahi güçlerin genel isimleri, **Quirites**, **Luceres** (bir Etrüsk halkı) gibi etnisite ve tabiyet bildiren isimler, **tresviri**, **decemviri** gibi birlik ve memuriyet isimleri, **Vergiliae**, **Suculae** gibi takımyıldız adları, **nares**, **palpebrae** gibi organ isimleri.²⁵⁷ Bunlara ilaveten bazı kelimelerin doğrudan bu sınıflara da sokulamayacağını öne süren Wackernagel, bu kelimelerin çoğul formlarıyla

²⁵⁴ DLL ix.66 – 67.

²⁵⁵ Varro **scalae** < **scando** çıkarımında haklı görünüyor. Bkz: EDL, “scando” baş. a.

²⁵⁶ DLL ix.68 – 69.

²⁵⁷ Jakob Wackernagel, **Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic**, ed. David Langslow, New York, Oxford University Press, 2009, s. 119 – 120.

aralarındaki farkın yalnızca sayıyla açıklanamayacağı görüşündedir. Örneğin Latince **aedes** kelimesi tekil formda tapınak, çoğul formda ev anlamına gelmektedir. Zira tapınak yekpare bir yapıyken evin içinde birden çok yapı bir araya gelmiştir. Yahut **rostrum** kelimesi tekil formda bir kuşun gagası ve bir geminin pruvasıyken çoğul formda kürsü anlamına gelir. Varro'ya göre kürsüler savaşta ele geçirilen düşman gemilerinin pruvalarıyla süslenirdi.²⁵⁸ Bunlara **auxilium** (yardım) : **auxilia** (destek kuvvetleri), **castrum** (müstahkem mevki) : **castra** (ordugah) vb. kelimeler de örnek verilebilir. İlâveten **locus** (mevki) kelimesinden **loci** ve **loca** gibi iki farklı cinsten çoğulun türediği durumlar da vardır.²⁵⁹

c. Üç Tür Bükünde Tutarsızlık İtirazı

Bu konuda temel alınan alan cins isimlerdir (**vocabula**). Benzeşim karşıtının cins isimlerin bükünlerine dair dörtlü bir tasnif sunduğunu yukarıda anlatmıştım. İlk tür olan adlandırma bükünü de benzeşim karşıtı tarafından üçe ayrılır: **Venator**'dan (avcı) **venabulum** (kargı) kelimesinin türemesi gibi cins isimlerden (**a vocabulis**) çekilen cins isimler, **Tibur**'dan **Tiburs**'un (**Tibur**'lu) türemesi gibi özel isimlerden (**a nominibus**) çekilen cins isimler, **currere**'den (koşmak) **cursus**'un türemesi gibi fiillerden (**a verbis**) çekilen cins isimler.²⁶⁰

Benzeşim karşıtı, ilk olarak "**ovis** (koyun) : **ovile** (ağıl) = **sus** (domuz) : **suile** (domuz ağılı)" eşitliği olduğu halde "**ovis** : **ovile** ≠ **bos** (boğa) : Ø" eşitsizliğini, **bos** kelimesinden diğer ikisince **bovile** kelimesinin doğmamasını benzeşimin yokluğuna delil sayar. Yine **ovis** ve **avis** (kuş) birbirine benzer de olsa "**avis** : **aviarium** (kuşhane) ≠ **ovis** : Ø" eşitsizliği de benzeşimin yokluğuna delildir. Benzeşim olsaydı **ovis**'ten de **ovarium** şekline bir kelime türemeliydi.²⁶¹ "**Vinum** (mey) : **vinaria** (meyhane) = **unguentum** (parfüm) : **unguentaria** (parfümeri)" eşitliğine rağmen "**unguentum** : **unguentaria** ≠ **caro** (et) : **laniena** (kasap)" eşitsizliği vardır. Oysa diğer kelimelerden, o kelimelerin nitelediği nesnenin satıldığı yer isimleri **-aria** ekiyle yapılıyorsa bu **caro**'da da geçerli olmalıydı. Halbuki et satılan yere **caro**'dan tamamen bağımsız olarak **laniena** denir. Bu bağlamda eşitlik yoksa benzeşim de yoktur. Sayılarda da "**unus** (bir) : **uni** (birli) = **tres** (üç) : **trini** (üçlü)" eşitliği varsa, **duo** (iki) kelimesinden

²⁵⁸ DLL v.155.

²⁵⁹ Wackernagel, a.g.e., s.121.

²⁶⁰ DLL viii.53.

²⁶¹ DLL viii.54.

de **binus** (ikili) değil, **duinus** kelimesi türemeliydi. “**Tres** (üç) : **trini** (üçlü) ≠ **duo** (iki) : **bini** (ikili)” eşitsizliği varsa benzeşim yoktur.²⁶²

Özel isimlerden (**a nominibus**) çekilen cins isimlerde de benzeşim yoktur. Zira nasıl ki “**Roma** : **Romani** (Romalılar) = **Nola** : **Nolani** (Nola’lılar)” eşitliğini kurabiliyorsak bu eşitliği **Roma** ile **Parma** arasında da kurabilmeli ve **Romani** dediğimizce **Parmani** de diyebilmeliydik. Gelgelelim Parmalı demek için **Parmenses** kelimesini kullanıyoruz.²⁶³

Fiillerden (**a verbis**) çekilen cins isimlerde de benzeşim yoktur. “**Amare** (sevmek) : **amator** (aşık) = **salutare** (selamlamak) : **salutor** (selamlayan)” eşitliği varsa da aynı eşitlik **amare** ile **cantare** arasında kurulamaz. Zira dansçı demek için **cantator** değil,²⁶⁴ **cantor** kelimesini kullanırız.²⁶⁵

Benzeşim karşıtının bu bağlamda itiraz ettiği nokta, aynı görevi gören isimlerin aynı son eklerle yapılmamış olmasıdır. Misalen **Romani** kelimesi **Romanus**’un **nom. plur.**’i olup bu kelime de **[[Roma-]_N + anus]_A** morfolojisine sahiptir. Oysa **Parmenses** kelimesi **Parmensis** (Parmalı) kelimesinin **nom. plur.**’i olup **[[Parma-]_N + ensis]_A** morfolojisine sahiptir. Bu iki ek de etnisite bildiren sıfatlar yaparlar. Benzeşim karşıtı, bu çeşitliliğin kendisini, benzeşim aleyhine delil saymıştır. Eserin geri kalanındaki yaklaşıma baktığımızda benzeşim yanlısı için bu tarz iradî bükünlerde benzeşim aramanın çok bir gerekliliği de olmayacaktır. Ancak **Romani** ile **Nolani** arasındaki benzeşim onu ilgilendirir çünkü bunlar tabii büküne sahip kelimelerdir. Etnisite adı yapanlar gibi, **vinaria**, **unguentaria** vb. satış yeri isimlerinde de aynı iradî çeşitlilik bulunmaktadır.²⁶⁶

ç. Ortaçlarda Tutarsızlık İtirazı

Latince ortaçlar (**participium**) da fiillerden (**a verbis**) çekilen kelimelerdendir. Hem düşüşe hem de zamana sahip olmaları hasebiyle bunların Varro’da sözün bölümlerinden sayıldığını söylemişim. Gelgelelim ortaçlarda

²⁶² DLL viii.55.

²⁶³ DLL viii.56.

²⁶⁴ **Cantator** kelimesi metinden anlaşıldığı kadarıyla Varro zamanında kullanılan bir kelime değildi. Varro’nun eseri mi etkili oldu, yoksa Augustus dönemi sırası ve sonrasında kendiliğinden mi gelişti bilmesek de bu kelimenin ilerleyen dönemlerde kullanıldığını biliyoruz. Bkz: Mart. xiii.77: “Dulcia defecta modulatur carmina lingua / cantator cygnus funeris ipse sui.”

²⁶⁵ DLL viii.57.

²⁶⁶ Varro’nun benzeşim yanlısının bu tasnif uyarınca yapılan itirazlara verdiği cevaplar metinde yoktur. Ya bunlara IX. kitapta kasten değinilmemiştir ya da elimize geçen nüshalarda bunlar bulunmamaktadır.

görünürdeki tutarsız durum, eserdeki benzeşim karşıtının itiraz noktalarından birini oluşturmaktadır.

Benzeşim karşıtı, fiillerin çatı bakımından karşıtlıklarının farkındadır. “**Amo : amor = lego : legor**” eşitliğinde bu durum görülebilir. **Amo** fiilinin **praes.** ve gelecek zamanlarda **amans** ve **amaturus** şeklinde ortaçları vardır, geçmiş zamanda ise ortacı bulunmaz. Bilakis **amor** fiilinin ise **praes.** ve gelecek zamanlarda ortaçları yoktur, geçmiş zamanda **amatus** ortacı bulunur. Bu da dilin doğasına dair bir eksikliktir. Benzeşim olsaydı, temelde bulunan üç zamana ait ortacın bütün fiillerden çekilebilmesi gerekirdi. Benzeşim karşıtı, bunu “kelime zayıfatı” olarak niteler.²⁶⁷

Bazı fiiller karşıtlık ilişkisine sahip değildir, yalnızca tek çatıda bulunurlar. Bunlar **loquor**, **venor** gibi şekilce edilgen olan fiillerdir. Bunların gerçi her üç zamana ait ortaçları vardır. **Loquens**, **locuturus** ve **locutus** ortaçları çekilebilir. Benzeşim karşıtına göre bu da benzeşimin yadsınması için yeter örnektir çünkü bu fiiller anlamca etken olmamalıydılar. Etken bir içerik, edilgen bir ifadeyle veriliyorsa bu ayrışimsal bir yapıya işaret eder. Karşıtlığı olmayan fiillerin diğer kısmı da yalnızca iki zamanda çekilen ortaçlara sahiptir. Örneğin **curro** fiilinden **currens** ve **cursurus** ortaçları çekilir. Bunların karşıtları, yani edilgenleri de yoktur. Haliyle karşıtlarından ortaya çıkan bir geçmiş zaman ortacı da bulunmaz.²⁶⁸

Benzeşim karşıtı, son olarak bir eylemin çok sık gerçekleştiğini anlatan kelimelerden çekilen ortaçların da benzeşim taşımadığını öne sürer. Nasıl ki **canto** fiilinden çekilmiş **cantitans** (şakıyıp duran) ortacı varsa, **amo** fiilinden de **amitans** (sürekli seven) ortacı çıkmalıydı. Benzeşim karşıtı, burada benzeşimsel olanın, olası “**canto : cantito : cantitans = amo : amito : amitans**” eşitliği olduğu fikrindedir. Bu tarz eşitlik yoksa benzeşim de yoktur.²⁶⁹

Benzeşim yanlısı, ortaçlarda aranan benzeşimin her fiilden çıkması gereken üç farklı zaman ortacında aranmaması gerektiğini öne sürer.²⁷⁰ Benzeşim her bir ortacın kendi türüne uygun düşüslere sahip olup olmadığıyla ilgilidir. Misalen “**albus : album = amatus : amatum**” eşitliği varsa benzeşim de var demektir. Bunlarda aynı zamanda cins bağlamında “**albus : alba : album = amatus : amata : amatum**” eşitliği

²⁶⁷ DLL viii.58.

²⁶⁸ DLL viii.59.

²⁶⁹ DLL viii.60.

²⁷⁰ DLL ix.110.

de vardır. Benzeşimci **amans** kelimesinin mensup olduğu türdeki isimlerinse eril, dişil ve yansız fark etmeksizin aynı çekildiğini bildirir.

Evvla Varro'nun zamanında fiillerin etken (**vox activa**) ve edilgen (**vox passiva**) çatılarının aynı kubbe altında değerlendirilmediği aşıkardır. Anlamca bunların birbirlerinin zıddı olduğu düşünölmüştür. Bu yüzden bu üç zamandaki ortaç çekimi, farklı fiillerin ortaç çekimi olarak görölmüş ve benzeşim karşıtınca ayrışma delil olarak gösterilmiştir. Gelgelelim fiil tasnifi bu şekilde olmasaydı da Varro'daki benzeşim karşıtının temayülü gösteriyor ki bu da ayrışmıdan sayılacaktı. Zira her üç zamandaki ortaçların da hem etken hem edilgen çekim ve anlamlarının olmaması zayıat olarak telakkî edilecekti.

Edilgen çatıda gelecek zaman ortacı bulunmadığı fikri de görölmektedir. Esasında güncel gramerde **gerundivum** adı altında tasnif edilen çekimler birer gelecek zaman edilgen ortacıdır. Bunu Varro'da göremesek de MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Aelius Doatus'un **Ars Grammatica** adlı eserinde ortaçlar hakkında "Geçmiş zamanda **lectus** ve gelecek zamanda **legendus** şeklinde iki edilgen ortaç..."²⁷¹ ifadesi bulunur. Varro'daki bu pasajlarda ise **gerundivum**, gelecek zaman edilgen ortacı olarak telakkî edilmiyor. Bunun en belirgin sebebi **gerundivum** çekiminin klasik metinlerde bu gelecek zaman edilgen ortacı kimliğinden çok, gereklilik durumlarını bildirmesinden veya ön edatlarla yapılan terkiplerde tamlayan sıfat olarak kullanılmasından kaynaklıdır. Günümüzde dahi **gerundivum** kimilerince ortaçlar sınıfında,²⁷² kimilerince ortaçlardan farklı bir kip olarak²⁷³ değerlendirilmektedir.

Bu pasajlardaki önemli bir nokta da fiillerin çatılarına dair yapılan pratik ayrımdır. Bir şekilde etken ve edilgen fiiller, **deponens** fiiller ve geçişsiz fiiller saptanmış görönmekte. Gelgelelim **cursus sum** ve **ambulatus sum** gibi kurgusal ifadelerden hareketle geçişsiz fiillerin geçmiş zaman edilgen ortacının olmadığı fikri iki yönüyle kusurludur. Öncelikle Kent'in belirttiği gibi **adolescere** fiilinden hareketle **adultus** şeklinde bir geçmiş zaman ortacı yapılıdır.²⁷⁴ ikincil olarak misalen geçişsiz olan **persuadeo** fiilinden **persuasus sum** ifadesi çıkmasa da **persuasus est mihi** ifadesi anlamca aynı kapıya çıkar.

²⁷¹ "... a passivo duo, praeteriti temporis et futuri, ut lectus legendus... (KGL iv.387)"

²⁷² Frederic M. Wheelock, **Wheelock's Latin**, New York, Collins Reference, 2005, s. 276.

²⁷³ Oniga, **A Linguistic Introduction**, s. 113.

²⁷⁴ Varro, **a.g.e.**, s. 418.

İlaveten bir fiil bükünü olarak ortaya çıkan, sıklık bildiren fiillerdeki karakteristik **-ito** son eki de bilinmektedir. Hatta benzeşim karşıtı, her fiilden sıklık bildiren bir türevinin türemesini benzeşimin şartı olarak görüp ortacını dahi bu şema üzerinden hesaplamıştır. Oysa bunlar benzeşimci tarafından iradî bükün olarak görülüp benzeşim aranması gereken unsurlardan sayılmazlar.

d. Düşüşlerde (Casus) Tutarsızlık İtirazı

Benzeşim karşıtı, kelimelerdeki düşüş sayısındaki tutarsızlığı benzeşimin yokluğuna delil saymıştır. Misalen **luno** kelimesinin hem dikey hem de **lunonis** şeklinde eğik düşüşleri varken **Iuppiter**, **Marspiter** kelimelerinin yalnızca dikey düşüşleri vardır. **Iovis**, **Iovem** kelimelerininse yalnızca eğik düşüşleri bulunur.²⁷⁵

Benzeşimci yine standart olarak tabiatında ve kullanımında örtüşme olmayan kelimelerin düşüşler bazında da benzeşim taşımayacağını tekrarlar.²⁷⁶ Daha sonra benzeşim karşıtlarının **frugis**, **frugi**; **colis**, **cole** kelimelerinde dikey hal bulunmadığı söyleminin de, **Diespiter**²⁷⁷ ve **Marspiter** kelimelerinde eğik hal bulunmadığı söyleminin de hatalı olduğunu öne sürer. Evvela **frugis** kelimesinin dikey hali tabii olarak **frux** olmalıdır. Gelgelelim teamüle uyması için bunun dikey haline de **frugis** denir, bu şekliyle de benzeşim kaidelerine uymaktadır.²⁷⁸ **Colis** kelimesinin **nom. sing.**'i de tabii olarak **cols** olmalıdır. Yine teamüle uyararak buna da **colis** denmiştir. Buna **cols** yerine **colis** denmesinin sebebi de kullanımda kolay olmasıdır. Bu tür kelimelerde eğik halden dik hale (**nom. sing.**) geçerken söylenmesi zor olduğu için arada **-i-** sesi türemiştir. Hem **Diespitrem** ve **Diespitri** düşüşleri yok değildir. Sadece teamülde fazla yer bulmazlar. Bu yüzden de benzeşim yok denemez.²⁷⁹

Öte yandan bazı heykellerde kafa kısmı veya herhangi bir organ eksilince o heykeldeki orantısal yapı bozulmaz. Dilde de bazı kullanımlar kaybolduğu için ortada orantısallık yoktur denemez. Nasıl ki heykelin kopan kısmı, ölçüleri uyarınca yeniden

²⁷⁵ DLL viii.49.

²⁷⁶ DLL ix.70. DLL ix.70'te sonraki bir bölüm nüshalarda eksiktir. Eserde ix.70 – 75 arasındaki bölüm de anlatımda kopukluk yaratmaktadır. 71. – 74. arasındaki pasajlar başka konulara değinmektedirler. Burada bir istinsah hatası söz konusu olabilir. Zira aslında 75. pasaj 70. pasajdan hemen sonra gelmeliydi. Eldeki verilerle bu kısım yeniden kurulamadığı için edisyonlarda bu şekilde bırakılmıştır.

²⁷⁷ Iuppiter'in bir diğer ismi.

²⁷⁸ Frugis şeklindeki **nom. sing.** formu hiçbir metinde geçmemektedir.

²⁷⁹ DLL ix.76 – 77.

yapılabilirse kelimelerde de kaybolan düşüşler benzeşim ve teamül gözetilerek yeniden inşa edilebilir.²⁸⁰

Varro, düşüşler (yn. ismin halleri) ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

“Düşüşler, konuşan kişinin kullanımı için bükülürler. Öyle ki bir başkasından bahseden kişi seslendiğinde (**vocaret**), verdiği (**daret**), itham ettiğinde (**accusaret**), hakeza bizi ve Helenleri bükümlemeye sevk eden bu ve benzeri durumlarda ayırım yapabilsin. Dik halden türeyen eğik haller şüphe götürmeksizin birer düşüştür. Bununla beraber dik halin (**casus rectus**) bir düşüş olup olmadığını sorgulayanlar da vardır. Bizde altı, Helenlerde beş adet düşüş bulunur: Çağırın kişi **Hercules**, çağrıldığı şekil **Hercule** (ey **Hercules**), nereye çağrıldığı **ad Herculem** (**Hercules**’e doğru), ne yandan çağrıldığı **ab Hercule** (**Hercules**’ten), kim için çağrıldığı **Herculi** (**Hercules** için), çağrılanın kime ait olduğu **Herculis** (**Hercules**’in) şeklinde bükülür.”²⁸¹

Yani Latince de bir ismin teorik olarak altı adet düşüşü bulunur. **DLL** x.23’te Varro bunlara atfettiği isimleri de saymaya başlamıştır ancak bundan sonraki bölümler –ne dereceye kadar olduğu bilinmemekle beraber– kayıptır. Benzeşim karşıtının ilk itirazı da ismin hallerinde sayıca görülen tutarsızlıktır. Kelimeler şeklen aynı sayıda düşüşe sahip değildir. Misalen harflerin düşüşleri bulunmaz. **Praedium** kelimesinin **praedium**, **praedii**, **praedio** şeklinde yalnızca üç düşüşü bulunur. **Mel** kelimesinin **mel**, **mellis**, **melli**, **melle** şeklinde dört düşüşü vardır. **Quintus** kelimesinin **quintus**, **quinti**, **quinto**, **quintum**, **quinte** şeklinde beş düşüşü bulunur. **Unus**’un ise **unus**, **unius**, **uni**, **unum**, **uno**, **une** şeklinde altı düşüşü bulunur. Benzeşim olsaydı bütün isimlerin aynı sayıda düşüşü olmalıydı.²⁸²

Benzeşim yanlısı, esasen yalnızca aynı sayıda düşüşe sahip kelimelerde benzeşim aranması gerektiği fikrindedir. Öte yandan üç düşüşü olan kelimelerde bazı düşüşleri aynı şekiller karşılıyordur. Bu durumda tek düşüşü olan kelimelerde, mesela harflerde, “**hoc A : huic A = hoc E : huic E**” eşitliği kolayca kurulur ve bütün harflerde benzeşim bulunduğu açıkça görülebilir.²⁸³

²⁸⁰ **DLL** ix.78.

²⁸¹ “Propter eorum qui dicunt usum declinati casus, uti is qui de altero diceret, distinguere posset, cum vocaret, cum daret, cum accusaret, sic alia eiusdem <modi> discrimina, quae nos et Graecos ad declinandum duxerunt. Sine controversia <sunt obliqui, qui nascuntur a recto: unde rectus an sit casus> sunt qui quae<rant. Nos vero sex habemus, Graeci quinque: quis vocetur, ut Hercules; quemadmodum vocetur, ut Hercule; quo vocetur, ut ad Herculem; a quo vocetur, ut ab Hercule; cui vocetur, ut Herculi; cuius vocetur, ut Herculis. (**DLL** viii.16)”

²⁸² **DLL** viii.63.

²⁸³ **DLL** ix.52.

Benzeşim karşıtı, bir kelimenin bir düşüşünün iki farklı şekilde kullanılmasını da benzeşimin olmadığına yormuştur. Misalen **ovis** kelimesinin hem **hac ovi** hem **hac ove** düşüşü vardır ve ikisi de aynı anlama gelir. Yine **puppis** kelimesinin **hae puppis** ve **hae puppes**, **restis** kelimesinin de **hae restis** ve **hae restes** şeklinde aynı anlama gelen çekimleri vardır. Soy düşüşünde de²⁸⁴ hem **civatum** hem **civatum**, hem **parentum** hem de **parentium** formları mevcuttur. Bu bağlamda “**civitas : civatum = parens : parentum**” eşitliği kurulabileceği gibi “**civitas : civatum ≠ parens : parentium**” eşitsizliği de kurulabilmektedir. Bu ikilik tutarsızlık yarattığı ölçüde ayrışmsaldır.²⁸⁵

Bir diğer açıdan bakıldığında benzeşim karşıtına göre birbirine benzeyen kelimelerden benzer formlar çıkmalıyken böyle olmamıştır. Misalen **gens**, **mens**, **dens** kelimeleri birbirleriyle neredeyse aynı olacak kadar benzerdirler. Öyleyse bunlardan aynı düşüşler çıkmalıdır. Yani “**gens : mens : dens = gentes : mentes : dentes = gentium : mentium : dentium**” eşitliği kurulabilmelidir. Gelgelelim “**gens : mens : dens ≠ gentis : mentes : dentes ≠ gentium : mentium : dentum**” eşitsizliği görülür.

Dikey halde benzer olan kelimelerin orantısız düşüşleri de benzeşim karşıtının hedefindedir. Benzeşim olsaydı “**surus : suro = lupus : lupo = lepus : lepo**” eşitliği kurulabilmeliydi. Oysa “**lupus : lupo ≠ lepus : lepori**” eşitsizliği açıkça göze çarpar. Benzeşimcinin bu bağlamda vereceği cevabın da farkında olan benzeşim karşıtı, bu kelimelerin benzerliğinin ancak eğik düşüşlerinden anlaşılabileceği tezini de çürütmeye çalışarak benzerliğin yalnızca iki kelime arasında gözetildiğini ve dışarıdan başka bir kelimenin sokuşturularak benzerlik saptanamayacağını öne sürer. Soy çekiminin çoğuluna dair bir diğer örnek **aves**, **oves** ve **sues** kelimeleri üzerinden verilir. Benzeşimsel beklenti “**aves : avium = oves : ovium = sues : suium**” eşitliği iken, ortaya çıkan “**aves : oves : sues ≠ avium : ovium : suum**” eşitsizliğidir.²⁸⁶ Soy düşüşü bağlamında benzeşim karşıtının bir diğer hedefi de **paterfamilias**²⁸⁷ ifadesidir. Bu konuda “**Da patri familias** (evin reisine ver).” cümlesini örnek veren

²⁸⁴ **Casus patricus**. Varro günümüzde **genetivus** adı verilen hale **casus patricus** adını vermiş ve eserinde bu şekilde kullanmıştır. Bu, Helencedeki ἡ γενική πτώσις ifadesinin doğrudan çevirisi olarak görünmekte. Türkçedeki ilgi haliyle aşağı yukarı aynı göreve sahip olan bu çekime **patricus** denmesinin sebebi bu halin genel olarak soy, nesep göstermede kullanılmasıdır. Bkz: Perek, **a.g.e.**, s. 36 – 37.

²⁸⁵ **DLL** viii.66.

²⁸⁶ **DLL** viii.67 – 70.

²⁸⁷ Roma'da aile reisi.

ayrışımıcı, **familia** (aile) kelimesinin **Catinia**, **Atinia** gibi isimlere benzediğini ve soy düşüşünün **familiae** şeklinde olması gerektiğini söyler. Benzeşim yanlılarının benzeşimi gözetiyorlarsa **pater familias** değil, **pater familiae/patres familiarum** demesi gerekirdi.²⁸⁸

Benzeşim karşıtının bir diğer hedefi de kelimenin benzeşimsel formu yerine tercih edilen ve teamülde bulunup benzeşimsel forma uymayan kullanımlardır. **Deus** kelimesinin çoğul soy düşüşünün **deorum** olmasına rağmen **aedes Deum Consentium** ifadesinde **deum**'un tercih edilmesi açıkça benzeşimin teamülde gözetilmediğinin kanıtı olarak görülür.

Ardından, beklenen benzeşimsel denklem "**Vatinus : Vatiniorum = Manilius : Maniliorum = denarius : denariorum**" iken, 1000 **denarius** ifadesinin **mille denarium** şeklinde olması da ortaya "**Vatinus : Manilius : denarius ≠ Vatiniorum : Maniliorum : denarium**" eşitsizliğini çıkarmıştır.²⁸⁹

İtham düşüşü (**casus accusandi**) bahsinde²⁹⁰ **Hector** ve **Nestor** kelimeleri benzeşim karşıtınca örnek verilir. Bu kelimeler **quaestor** ve **praetor** kelimeleriyle aynı tınlara. Haliyle benzer kelimelerdir. O halde itham düşüşleri de aynı tınlamalı, orta hecedeki "O" sesi uzun olmalı ve "**quaestor : quaestōrem = praetor : praetōrem = Hector : Hectōrem = Nestor : Nestōrem**" eşitliği kurulabilmeliydi. Oysa **Hectōrem** değil **Hectōrem**, **Nestōrem** değil **Nestōrem** denir.²⁹¹

Benzeşim yanlısı, ayrışımıcının düşüşlere dair örneklemelerine genel olarak tek tek cevap vermek yerine daha çok benzeşim konseptinin yanlış tatbik edilmeye çalışıldığının üzerinde durur. Öncelikle benzeşimci, isimlerde benzerlik saptanırken eğik düşüşlerin birincil öneme sahip olduğu konusunda nettir. Misalen **nominem** ve **hominem**, **nomini** ve **homini** benzerdir. O zaman "**nominem : nomen = hominem : hominem**" eşitliği çıkmalıydı. Oysa **homen** şeklinde bir dikey düşüş yoktur, **hominem** kelimesinin dikey düşüşü **homo**'dur. Benzeşim karşıtları bunu benzeşimsizliğe delil

²⁸⁸ DLL viii.72.

²⁸⁹ DLL viii.71.

²⁹⁰ **Casus accusandi**. Varro'da **casus accusativus** adını da alan bu çekimin adı da Helence **αἰτιατική** kelimesinin yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Helence kelimenin kökeni olan **αἴτια** kelimesi hem "sebebe," hem de "itham" anlamlarına gelir. Perek'e göre Latinler bu sebep anlamını uygun bulmamışlar, kelimenin itham anlamını köken kabul ederek Latince **accuso** fiilinden **accusativus**'u türetmişlerdir. Priscianus daha sonra Helenlerin niyetiyle koşut olarak bu hal için ayrıca **casus causalis** ifadesini kullanmışsa da **accusativus** teamüle yerleşmiş ve günümüze bu şekilde gelmiştir. Bkz: Perek, **a.g.e.**, s. 84 – 85.

²⁹¹ DLL viii.72.

sayarlar. Halbuki isimlerin eğik hallerinde aşık bir uyum varsa dikey halleri şeklen benzemiyor diye bunu benzeşimin yokluğuna delil sayamayız. Benzeşimci bir teşbih yaparak “Büyük İskender’in heykelinin baş kısmı olmasa, onun yerine Philippos’un başı konsa yine sıırtmaz.” der. Yine hem **cupressus** hem **cupressi** (selviler) kelimelerini kullanılmaktadır. **Ficus**, **platanus** ve birçok farklı ağaç türünün çokluk bükünlerini hem –El bitimiyle hem de –US bitimiyle söyleyenler vardır.²⁹² Benzeşim karşıtları bunu da benzeşimsizliğe delil saymışlardır. Oysa benzeşimciye göre burada bir tutarsızlık yoktur zira –El’li form doğrudur. **Fici** ile **nummi** birbirine benzer. “**Ficis** : **ficorum** = **nummis** : **nummorum**” eşitliğini görürüz. Eğer **ficus** çoğul olsaydı **manus** ile benzetmek durumunda kalırdı. O zaman “**manibus** : **manuum** = **ficibus** : **ficuum**” eşitliğini kurabilirdik. Benzeşimsel olan, yani doğru olan **fici** şeklidir. Bir kişi bunun dışında formları kullanıyorsa kendi hatasından kaynaklıdır.²⁹³

İsim çekimlerindeki tutarsızlık aslında bütün bir Hint Avrupa sahasında görülebilmektedir. Bazı haller aynı son eklerle yapılan aynı veya benzer şekillerle karşılanır. Bu benzerlikler, bir isim grubunun halleri arasında görülebileceği gibi gruplar arasında da görülebilir. Mesela Helencede **abl.** çekimi olmadığı için geri kalan çekimlerde çok fazla aynılık görülmez. Gelgelelim Latince de mesela **dat. plur.** ve **abl. plur.** çekimleri bütün isim gruplarının kendi içinde birbirinin aynısıdır.²⁹⁴ Yine Hint Avrupa dillerinde yaygın olarak yansız bir kelimenin **nom.** ile **acc.** halleri aynı şekildedirler.²⁹⁵ Haliyle misalen **bellum** (savaş) kelimesinin yalnızca şeklen üç tekil çekimi vardır. Yani ayrışımıcının baktığı nokta semantik değil, morfolojiktir. Benzeşimci ise bu olguya karşı yalnızca aynı sayıda ve aynı şekilde halleri olan kelimelerin

²⁹² Bunlar 2. grup ve 4. grup isimlerin çoğul bitimleri olarak kullanılmış.

²⁹³ **DLL** ix.79 – 80.

²⁹⁴ **Puella** (genç kız) kelimesinin **dat. plur.** ve **abl. plur.** çekimlerinin ikisi de **puellis** şeklindedir. Bu iki form hem şeklen hem fonetik olarak aynı seyreder. Örneğin Hint Avrupa dillerinden olan Sanskrit’te “insan” anlamına gelen **नर** (**nara**) kelimesinin **dat. plur.** ve **abl. plur.** çekimlerinin ikisi de **नरेभ्यः** (**narebhyah**) şeklindedir. Walter Petersen’a göre bu iki çekimin aynı şekilde olmasının sebebi tarihsel süreçte, Hint Avrupa dillerinde bu iki halin çok benzer görevleri üstlenmesidir. Helencede ayrıca bir **abl.** olmaması ve **dat.** çekiminin cümlede çoğunlukla **abl.** görevi görmesi de bunu destekler niteliktedir. Bkz: Walter Petersen, “Hittite and Indo-European Nominal Plural Declension,” **AJPh**, C: LI, No: 3, 1930, s. 265.

²⁹⁵ Mesela Helencede “gemi” anlamına gelen, yansız cinsten **τό πλοῖον**’un hem **nom. sing.** hem **acc. sing** çekimleri **τό πλοῖον** şeklindedir. Yine Sanskrit’te “meyve” anlamına gelen, yansız cinsten **फल** (**phala**) kelimesinin hem **nom. sing.** hem de **acc. sing.** çekimleri **फलम्** (**phalam**) şeklindedir.

benzeşim bağlamında kıyaslanabileceğini öne sürerek benzeşim alanını daraltmaktadır.

Hac ovi ve **hac ove** arasındaki ikilik de örneksemenin açıklayıcı örneklerindendir. Bu iki yapının türeği olan **ovis** kelimesi, 3. grup isimlerden **i-gövdeli** bir isimdir. Haliyle aslında bu pasajlarda verilen örneklerdeki **hac ovi**, kelimenin doğal **abl. sing.** çekimidir. Gelgelelim burada **i-gövdeli** isimlerle **C-gövdeli** isimlerin hal eklerinin benzerlikleri sebebiyle bir örnekseme gerçekleşmiş ve **-i** olan doğal **abl. sing.** bitimi **-e**'ye dönüşmüştür. Saussure'ün de vurguladığı gibi ilk kullanım silinmemiş, örnekseme sonucu ortaya çıkan şekilde beraber yaşamaya devam etmiştir. Aslında doğrudan bu süreç, benzeşimcinin elini güçlendirebilecek bir süreçtir çünkü benzeşimsel yaratımın işlevliğine bir kanıttır. Gelgelelim benzeşim yanlısı, meseleye mutlak bir doğrunun varlığından hareketle baktığı için kendi mantık silsilesinde faydalı bir araç olmamıştır. Elimizdeki metinlerde de doğrudan bu itiraza bir cevap verilmemiş görünüyor.

İsimlerin **gen.** hallerindeki tutarsızlıklar da örnekseme sürecinin sonuçlarını içermektedir. Misalen metinde verilen **civitatum** ve **civitatium** kelimelerinin türeği olan **civitas** kelimesi 3. grup isimlerden **C-gövdeli** bir isimdir. Ünsüz gövdeli isimler normalde **gen. plur.** çekimlerinde **-ium** bitimine sahip olmazlar. Gelgelelim yine 3. grup isimlerin kendi aralarındaki örnekseme süreçleri işlemiş ve iki farklı **gen. plur.** doğmuştur. **Puppis** ve **restis** kelimeleri de **i-gövdeli** kelimeler olup **nom. plur.** çekimlerinde **C-gövdeli** kelimelerden etkilenecek **-es**'li **nom. plur.** bitimlerini edinmişlerdir.

Hector ve **Nestor** kelimelerinin **acc. sing.** çekimlerinde **-ō-** yerine **-ō-** bulunması da kelimelerin Helenceden Latinceye geçmiş olmasıyla ilgilidir. Helencede bu kelimeler **Ἑκτωρ** ve **Νέστωρ** şeklinde olup **acc. sing.** çekimlerinde kelime bitimi **-οπα** şeklini alır. Yani **-ω-**, **-ο-**'a dönüşür. Benzeşimcilerin, kelimelerin Helenceden geçmesinin Latincedeki benzeşim kapsamına alınmaması gerektiği tezleri bu bakımdan doğrudur. Zira bu iki kelime yine Latincedeki hal çekimlerine uymuş, gelgelelim sesletimleri aslına uygun bırakılmıştır.

Bir başka konu da **-um** şeklindeki arkaik **gen. plur.** çekiminin benzeşime aykırı görülmesidir. **Deus** kelimesinde bu arkaik formun sıklıkla görülmesi ve **aedes Deum Consentium** gibi ifadelerde kökleşmiş olması, benzeşim karşıtınca benzeşime aykırı addedilmişse de **-um** bitimi arkaik Latince sıklıkla görülen bir çekimdir. Klasik

dönemdeki bazı ifadeler de buna dayanır. Mesela ordu için çalışan işçilerin başındaki kişiye **praefectus fabrum** denirdi. Hakeza **collegium Quindecemvirum** (15 adam birliği) ifadesi de buna örnektir.²⁹⁶ **Deus** örneğinde ise hem arkaik **-um** hem de standart **-orum** bitimleri bir arada görülür. Yine **paterfamilias** örneğinde **-as** bitimi de **a-gövdeli** isimlere ait arkaik **gen. sing.** bitimidir.

“**Lupus : lupo ≠ lepus : leporis**” eşitsizliğine dair doğru bir nokta benzeşimci tarafından yakalanmış görünüyor. Bu kelimeler her ne kadar **-us** bitimli olsalar da **surus** ile **lupus**’taki benzerlik **lepus**’ta bulunmuyor. İlk ikisi **o-gövdeli** kelimelerdendir. Bu gövdeler sigmatik oldukları için **nom. sing.** çekimlerinde gövde ünlüsü daralmaya uğrayarak **-u-** olur. **Lepus** kelimesi ise **C-gövdelidir**. Gövde sonu sesi **-s** olan bu kelime yansızdır. Bu gövdeler doğal olarak asigmatik oldukları için –zira halihazırda kendi gövdeleri **-s** bitimlidir– **nom. sing.** çekimlerinde son hecede bulunan **-o-** daralmaya uğrar ve **-u-** olur. Aynı süreci **corpus** (beden) kelimesinde de gözlemleyebiliriz. Öte yandan **lepus** kelimesinde ‘r’-leşme hadisesi de görülür. İki ünlü arasındaki **-s-** fonemi **-r-**’ye dönüşmüştür.²⁹⁷ Varro da bu tarihsel gelişimi bilmekte olup bunu “Eskilerin S dediği pek çok kelimedede daha sonra R kullanılmıştır...”²⁹⁸ şeklinde aktarmıştır.

Ficus ve **cupressus** örneklerinde de benzeşimci doğru noktayı yakalamış görünüyor. **Ficus**’un 4. grup isimlerden olmadığını anlamak için onun diğer hallerini kıyasa sokmak olması gereken yaklaşımdır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta da eserde her ne kadar dillendirilmemiş olsa da isim gruplarıyla ilgili ilksel çıkarımlar yapıldığına dair karinelerin varlığıdır. Nihayetinde eğer isimler **nom. sing.** halleri dışındaki halleriyle kıyaslanırsa birbirleriyle olan benzerlikleri ve kelime grupları ortaya çıkacaktır. İskenderiye okulunun mensupları da zaten bunun için uğraşmaktalardı.

Varro’daki benzeşimcinin isim gruplarına dair bir fikrinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten **frux** kelimesinin **nom. sing.** çekimi ile diğer çekimleri arasında bağlantı kurması, kelime gövdesi anlayışının da temel düzeyde farkında olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda “**frux : frugis = cols : colis**” şeklinde bir eşitlik

²⁹⁶ Oniga, **A Linguistic Introduction**, s. 67.

²⁹⁷ Bu ‘r’-leşme hadisesinin tanıklıklarından biri de Cicero’nun **Epistulae ad Familiares**’indedir. Cicero, konsül Lucilius Papirius Crassus’un eskiden **Papisius** olan **nomen**’ini MÖ 339’da **Papirius** olarak değiştirdiğini ve eskisini terk ettiğini bildirmiştir: “sed tum Papisii dicebamini. post hunc xiii fuerunt sella curuli ante L. Papirium Crassum, qui primum Papisius est vocari desitus. (Cic. **Fam.** ix.21.2)”

²⁹⁸ “In multis verbis in quo antiqui dicebant S, postea dicunt R... (**DLL** vii.26)”

kurmuş. Kent, **colis** kelimesinin Lucilius'tan alınmış olabileceği dipnotunu düşse de²⁹⁹ bu kelimenin orijinal yazımı **caulis** şeklindedir. Yine Kent, Cato ve Varro'nun bu kelimeyi kasaba ağzıyla kullandıklarını ve **-au-** diftongunun **-ō-** sesiyle değiştirildiğini bildirir. Bununla beraber Varro'nun doğal **nom. sing.** çekimi olarak telakkî ettiği **cols** (vy. **cauls**), Latincenin fonetik yapısı bakımından varolması pek mümkün olan bir kelime değildir. **Gen. sing.**'i **colis** olan bir kelime ya **C-gövdeli** olup gövde sonunda **-l** sesini bulunduracaktır ya da **i-gövdeli** olacaktır. Eğer **C-gövdeli** ise **cols** şeklinde bir kelimenin var olması düşük ihtimaldir. Çünkü akıcı seslerle (r, l) biten **C-gövdeleri** çok büyük oranda asigmatiktir. Eğer **i-gövdeliyse** gövdesi [**coli-**]_N olacaktır. Bu durumda gövde ünlüsünün düşmesi için ancak **-i** sesinden önceki ünsüzün diş (d, t), dudak (b, p) veya arka damak (k, g) ünsüzü olması, bunların da ekseriyetle akıcı ve nazal ünsüzlere öncelenmesi gerekir. Sigmatik olan bu tür gövdeler ancak bu durumda içses düşmesine uğrayabilirler. Halbuki kurgusal **cols** kelimesinde bunların hiçbirisi yoktur. Dilbilimsel olarak böyle bir kelimenin olması neredeyse mümkün değildir.

2. Fiillerde Benzeşim Tartışması

Fiillere dair tartışmanın ayrışımçı eğilimleri yansıtan kısmının kayıp olduğunu daha evvelden bildirmiştim. Bu yüzden fiillerdeki benzeşim mantığına dair itirazları yalnızca eserdeki benzeşimcinin aktardığı ölçüde biliyoruz. O yüzden bu bölümde yalnızca IX. kitapla sınırlı kalacağım.

Fiillerde benzeşime dair argümanlar IX.95'ten başlıyor. Daha evvel yapılan dörtlü tasnifteki “zamanı olan kelimeler” sınıfının adı bu bölümde **verbum temporale**'dir. İlk olarak fiillerin dört özelliğinden bahsedildiğini görüyoruz. Daha önce ister benzeşimci, ister ayrışımçı konuşsun Varro'nun tasnif anlayışının her kitapta istikrarlı seyrettiğini göstermiştim. Sözün bölümleri ayrışımçı açısından neyse benzeşimci açısından da odur. O halde bu bölümde fiillere atfedilen özelliklerin de Varro'nun şahsî görüşü olduğu açıktır.

Fiillerin özellikleri Varro'ya göre şunlardır: Zaman (**tempus**), şahıs (**persona**), cins (**genus**) ve aksam (**divisiones**). Benzeşim yanlısının dediğine göre bu

²⁹⁹ Kent, **a.g.e.**, s. 497.

özelliklerin hepsi ayrışımçıların hedefindedir.³⁰⁰ Stoalıların fiilleri çekimsiz kabul ettiği düşünüldüğünde³⁰¹ bu olağandır.

Ayrışımçılara göre fiillerin zamanlarında (**tempora**) benzeşim bulunmaz. Bunun sebebi de ayrışımçıların zamanları basitçe üçe ayırması ve **lego** (okuyorum), **legam** (okuyacağım), **legi** (okudum) biçimleri arasında hiçbir benzerlik bulunmadığını öne sürmesidir. Benzeşim yanlısına göre ise zamanları basitçe üçe ayırmak cahilâne bir temayüldür. Zira zamanlar temelde bitmiş (**perfectum**) ve bitmemiş (**imperfectum**) olarak ikiye ayrılmalıdır. Bu bağlamda **disco**, **discebam** ve **discam** çekimleri bitmemiş; **didici**, **didiceram** ve **didicero** çekimleri ise bitmiş zamanlardır. Eğer tasnif bu şekilde yapılırsa karşıt fiillerdeki düzensiz durum da ortadan kalkacaktır. Misalen **amor** fiili üçlü tasnifte **amor**, **amabor** ve **amatus sum** şeklindedir. Ayrışımçılar bunu ayrışım delil sayar zira bir fiilin iki zamanı basit, bir zamanı birleşik olmamalıdır. Oysa benzeşim yanlısının ikili tasnifi kabul edilirse **amor**, **amabor**, **amabar** bitmemiş; **amatus sum**, **amatus eram**, **amatus ero** bitmiş zamanlar olarak değerlendirilecektir. Bu durumda bitmemiş zamanlar basit, bitmiş zamanlar birleşik yapıda olacağından yine benzeşim görülecektir.³⁰²

Fiillerin kabaca üç zamanda değerlendirilmesiyle ortaya çıkan bir diğer ayrışım da ortaya çıkan morfolojik başkalaşımlardır. Ayrışımçılara göre **ferio** (vuruyorum), **feriam** çekimleriyle **percussi** (vurdum) çekiminin alakası yoktur. Benzeşimciye göre ise doğru dizi **ferio**, **feriebam**, **feriam**; **percussi**, **percusseram**, **percussero** şeklindedir. Bu durumda fiillerin bitmiş zamanları ile bitmemiş zamanları arasındaki şekil ayrılığı normaldir çünkü farklı nitelikteki eylemleri ifade ederler. Bitmemiş zamanlarda şeklen değişiklik olduğu görülmez.³⁰³ Değişiklik bitmiş zamanlarda vuku bulur. Hem fiilin dikey hali de **1.p.s. praes.** çekimidir.³⁰⁴ Haliyle değişikliklerin **praes.**'in mensup olduğu bitmemiş zamanlarda değil, bitmiş zamanlarda ortaya çıkması oldukça doğaldır.

³⁰⁰ DLL ix.95.

³⁰¹ Perek, **a.g.e.**, s. 34; C. H. M. Versteegh, "The Stoic Verbal System," **H**, C: CVIII, No: 3, s. 339.

³⁰² DLL ix.96. – 97.

³⁰³ DLL ix.98. – 99. Varro'nun verdiği bilgiye göre **ferio** fiilinin bitmiş zamanları, bitmemiş zamanların yapıldığı [**feri-**]_v gövdesinden yapılmaz. Bkz: **OLD**, "ferio" baş. a. **Ferio**'nun bitmiş zamanlarını [**percuss-**]_v gövdesinden türeyen fiiller ikame eder. **Percutio** fiilinin bitmiş zamanları da [**percuss-**]_v gövdesi üzerinden yapılmaktaydı. Bu durumda ikili tasnife göre bitmiş ve bitmemiş zamanlar kendilerine has gövdelerden türemiş olacaktırlar. Bkz: **LS**, "ferio" baş. a.

³⁰⁴ DLL ix.102.

Benzeşim yanlısına göre ikili tasnifle **sum** fiilinin de düzenli olduğu anlaşılabacaktır. Zira bu fiilin de bitmiş zamanları **fui** çekimi üzerinden değerlendirilecek ve **fueram**, **fuero** olup şahıs ekleri de bu dizide standart olarak gelecektir. Bitmemiş eylemi ifade eden **sum**'un farklılığının sebebi de benzeşimciye göre zamanla kullanımında bozulma olmasıdır. Benzeşim yanlısının öne sürdüğü iddia odur ki bu fiil eskiden **esum** şeklinde söyleniyordu ama yıllar içinde baştaki **e-** düştü ve fiil **sum** olarak kaldı. Eğer **esum** yapısı bozulmasaydı bu fiildeki düzeni de rahatça görecektik.³⁰⁵

Bazı fiil yapılarında üç zaman da bulunmadığı için ayrışımçılar bunu da ayrışımaya delil sayarlar. Gelgelelim benzeşimci bunun tamamen doğal gerekçelere dayandığı fikrindedir ve emir bildiren yapıları örnek olarak sunar. **Lege**, **legito**³⁰⁶ ve **legat**³⁰⁷ çekimleri emir bildirir. Bu yapıların iki özelliği vardır: Kişi kendinden başkasına emir verir, emirler bitmemiş zamanda olmak zorundadır.³⁰⁸ Haber veren yapılardaki gibi bitmiş ve bitmemiş formların emir bildiren çekimlerde bulunmamasının sebebi budur.³⁰⁹

Bu durumda fiillerin benzeşimi de aynı zamanlar ve cinsler arasında değerlendirilmek durumundadır. Fiillerin dikey hali önem kazanmaktadır. Bununla beraber bütün fiillerin benzerliği de dikey halden çıkmaz. Benzeşimci bu noktada isimlerde olduğu gibi fiillerde de eğik hallerin hesaba katılmasının sorunu çözeceği kanaatindedir. Misalen **volo** fiili hem “uçuyorum,” hem “istiyorum” anlamlarına gelir. Bunun çekimlerini ayırt edebilmek için **velle** ve **volare** çekimlerini hesaba katmamız gerekecektir.³¹⁰

³⁰⁵ **DLL** ix.100. Benzeşimcinin iddiası doğru kabul edilirse **sum** fiilinde tutarlı bir benzeşim ortaya çıkmaktadır. Gelgelelim dilbilimsel çalışmalar bu tarz bir çekimin var olduğu konusunda herhangi bir bilgi olmadığını gösterir. Bkz: Varro, **a.g.e.**, s. 519.

³⁰⁶ Latince bu çekim, **2.p.s.** ve **3.p.s.** gelecek zaman emir çekimidir. Türkçede gelecek zaman emir çekimi bulunmadığından tam olarak çevirisi yapılamaz.

³⁰⁷ **Legat**, Latince bir nevi dilek kipi olan **subiunctivus** kipinde çekilmiş bir fiil olup emir kipi kadar kati olmayan bir buyruk ifadesidir. Modern dilbilgisinde emir kipi içinde değerlendirilmese de Varro bu çekimdeki buyruk içeriğinden dolayı bu çekimi de emir sözleri içinde saymıştır.

³⁰⁸ Latince ve birçok dilde emir kipleri bitmemiş zamanlarda yapılıyorsa da örneğin Helencede **aor.** emir çekimi bulunur. Helence **aor.** emir çekiminin klasik Helen dramasında hangi durumlarda kullanıldığına dair bir derleme yapan L. A. Post, bu çekimin tanrılara yalvarmada, arada yakınlık bulunan muhatapta sıcak ve yumuşak bir tonda harekete geçme hissi uyandırmada, acıma duygusu içeren durumlarda, genel olarak daha yumuşatıcı bir üslupla kullanılmakta olduğu vb. sonuçlara varmıştır. Bilakis **praes.** emir ise daha net, dik, **aor.** emrin içerdiği yumuşaklığı içermeyen kullanılmıştır. Derlemenin tamamı için bkz: L. A. Post, “Dramatic Uses of the Greek Imperative,” **AJPh**, C: LIX, No: 1, 1938, s. 31 – 59.

³⁰⁹ **DLL** ix.102.

³¹⁰ **DLL** ix.103.

Ayrışımçılar geçmiş zamanda ve **praes.** zamanda aynı şekle sahip fiillerin de benzeşim kuramını çürüttüğü düşüncesindedir. Oysa benzeşim yanlısına göre bu benzerlik sadece yazımsaldır. Misalen **pluit** fiili **praes.** çekiminde **plūit**, geçmiş zamanında ise **plūit** şeklinde söylenmektedir.³¹¹

Bazı fiiller karşıtlarıyla aynı anlamı taşımaktadır. Misalen **lavo** ile **lavor** aynı anlama gelebilir. Gelgelelim benzeşimci bunun benzeşimi zayıf düşürmeyeceğini zira bunlardan hangisi kullanılırsa kullanılsın kendi bükün dizisinde sabit kalacağını öne sürer. Yani benzeşimcinin dediğine göre örneğin **lavo** kullanılacaksa **lavabam** gibi bitmemiş zamanındaki çekimler, **lavor** kullanılacaksa **lavabar** gibi bitmemiş zamanındaki çekimler kullanılacaktır. Hem **lavo** hem **lavor** yerine göre farklı anlamlarda da kullanılır. Varro'nun Plautus'tan verdiği örnekte "**pisces... qui lavant**" ve "... **lavat Phronesium**" ifadeleri geçer. Birinde balıkların suda "banyo yapması," diğerinde **Phronesium** nehrinin bir şeyleri yıkaması anlamları vardır. İlaveten, örneğin insanlar hamamda hem kendilerini yıkarlar (**se lavant**) hem yıkanır (lavantur). Ayrıca **lavor** bedeninin tamamı yıkanıyor, **lavo** ise tek tek bedeninin bölümleri yıkanıyor kullanılır. **Lavo manus**, **lavo pedes** denir. Mekan olarak hamam söz konusuysa **lavor** fiili ve bükünleri kullanılmalıdır. Bu konudaki bir diğer örnek de **soleo** fiilidir. Bu fiil normalde Cato ve Ennius'un yaptığı gibi bitmiş zamanda **solui** şeklinde kullanılmalıyken teamüle **solitus sum** şekliyle yerleşmiştir. Benzeşim yanlısı bunu bir sapma olarak görüp bu türden sapmaların da benzeşime hâlel getirmeyeceği fikrindedir.³¹²

Benzer kelimelerden benzemez kelimelerin çekilmesi tartışması fiillerde de yürütülmüştür. Misalen **dolo** ve **colo** fiilleri benzer şekildedir. Bu fiillerin de sadece dikey hallerine bakıp benzer dememiz mümkün değildir. Benzeşim yanlısına göre evvela bunların ve benzer fiillerin 2.p.s. **praes.** çekimlerine bakmak gerekecektir. O zaman biri **dolas**, diğeri **colis** olacaktır. Bu da bu fiillerin benzer olmadığını gösterir. Benzeşim yanlısı, bu tür bir ayırım yapıldığında bu çekimlerin AS, ES, IS veya İS şeklinde bittiğini ve benzerliklerin bu bilgi göz önüne alınarak belirlenmesi gerektiğini öne sürer. Bu savına destek olarak **meo**, **neo** ve **ruo** fiillerini örnek veren benzeşimci, bunlardan **meas**, **nes** ve **ruis** çekimlerini çıkarır. Böylece hepsi kendi formunda çekilecek, benzeşime aykırı bir durum olmayacaktır.³¹³

³¹¹ DLL ix.104.

³¹² DLL ix.105. – 107.

³¹³ DLL ix.108. – 109.

C. Tartışmaya Genel Bakış

Benzeşim – ayrışım eksenindeki münazaranın VIII. – IX. kitaplar arasında aktarılan bölümü Helenlerden Varro'nun zamanına dek gelen bilgileri içerir. Yine de ağırlıklı olarak Varro'nun kendi dönemindeki eğilimlerin izlerini taşıdığı aşikardır. Varro'nun “yanlış anlaşılma”,³¹⁴ Duso'nun da “var olmasını gerektirecek bir durum yoktur” dediği³¹⁵ bu tartışmanın Helenlerdeki mahiyeti bu şekilde belirsizse de Roma'daki gelişmelere baktığımızda o dönemde kesinlikle böyle bir tartışma konusu olduğu görülüyor.

Eserden anlaşıldığı kadarıyla tarafların düşünce tarzlarında ilk göze çarpan şey, benzeşim yanlılarının standartlaştırıcı, benzeşim karşıtlarının ise kabullenici olmasıdır. Yani benzeşim yanlısı, kabul ettiği kuralların tatbiki ile oluşacak bir dil yapısının peşindedir. Bu kurallar çerçevesi içinde dilin mevcut durumundaki aksaklıkları giderecek ve ortaya kurallı orantılardan (**proportiones**) oluşan bir dil ağı çıkaracaktır. Benzeşim karşıtı ise bu tarz bir işlemin gereksiz olduğu görüşündedir. Ona göre dildeki yapı ayrışimsaldır ve bu yapıyı çerçevesi belirli kaidelerle değiştirmek beyhude çabadır. Öte yandan bir diğer önemli nokta da benzeşim yanlısı ile karşıtının teamüldeki sapmaları ortak olarak kabullenmiş olmasıdır. Aralarındaki fark bu sapmalara nasıl yaklaşılacağına dairdir.

Benzeşim yanlısı, benzeşimin tatbiki konusunda ne kadar kuralcıysa, dilde benzeşimin var olduğu sahayı ve bu sahanın oranının benzeşimi ne kadar muteber kıldığını belirlemede o derece mutedildir. Dilde küçük oranda da olsa benzeşimin varlığı, bütün benzeşim kuramının lehine bir delil olarak gösterilir. Ayrışimsal noktalar bu ölçüde kabullenilmekte, bunların da doğal olduğunu çünkü dilin zaten tamamen benzeşime tabî olmadığını ileri sürmektedir. Ayrışımçı ise bu noktada radikal ve marjinalleştiricidir. Dilde yakaladığı en ufak aykırılığı, benzeşimin var olmadığına delil olarak sunar.

Teknik olarak bakıldığında, eserdeki benzeşim yanlısının dilbilgisine dair daha analitik bir düşünceye sahip olduğu görülür. Hem isim hem fiil çekimlerinde var olan görünür düzeni az çok kavradığı gibi, görülmesi güç orantıları da sezmektedir. Evvela benzeşimin yalnızca büküne müsait kısımda aranması gerektiği fikri, hem de bu bükünün yalnızca tabii kısmında aranması gerektiği düşüncesi tutarlı ve mantıklıdır.

³¹⁴ DLL ix.1.

³¹⁵ Duso, **a.g.e.**, s. 52.

Benzeşimci, isimlerde **nom. sing.** şekillerinin belirleyici olmadığı, isim gövdesinin ve bu gövdenin **nom. sing.** çekiminde nasıl değişebildiğinin farkındadır. Her ne kadar en azından Donatus'ta gördüğümüz tasnifleri görmesek de benzeşimcinin **abl. sing.** bitimlerine dair, isim sınıfı belirleme gücünü sezdiğini de söylemek mümkündür. Hatta öyle ki kelimelerin diğer hallerinden hareketle **nom. sing.** halini kurabilecek kadar net kaideler belirlenmiştir. Her ne kadar **cols < colis** ve **esum < sum** inşâları hatalı görünse de bunlar yeniden kurmanın ilksel örnekleridir.

Benzeşim yanlısı, özellikle fiiller konusunda oldukça isabetli bir tasnif yapmış, bitmiş (**perfectum**) ve bitmemiş (**infectum**) zaman ayrımını açığa çıkarmıştır. Fiil gövdeleri doğal olarak bu tasnife dayalıdır. Yine fiillerin doğal özelliklerini belirlemiş, **genus** adını verdiği “kip” kavramının altında haber kipi ve emir kipi kavramlarını belirginleştirmeye başlamıştır. Fiillerin **2.p.s. praes.** çekimlerinin fiil sınıfı belirlemedeki önemini de sezmiş ve **-as, -es, -is, -īs** bitimlerindeki farklılığın fiilleri ayrıştırmada ve benzeşime tabî grupları kurmada önemli olduğunu keşfetmiştir. Bu teknik ayrıntılar benzeşim karşıtının yaklaşımında görülmez. Benzeşim karşıtı, görünenle yetinirken benzeşimci görünenin ardındaki düzeni keşfetmeye çalışmıştır.

Dikkate değer bir diğer nokta, örnekseme sonucu oluşmuş olması muhtemel formların yarattığı çelişkidir. Özellikle i-gövdeli ve C-gövdeli isimlerde görülen **-i-** ve **-e-** geçişkenliği esasen benzeşim sürecinin işlerliğine açık bir işarettir ve benzeşimin bu bağlamda varlığına delildir. Gelgelelim o dönemin benzeşim anlayışında bu formlar birer lehte delil değil, çerçevesi belli benzeşim anlayışı dışında ayrışımalar olarak değerlendirilmiştir. Benzeşimci bunları “hatalı formlar” olarak görüp yalnızca birinin doğru olduğunu, diğerini kullanmanın hata olacağını savunmuştur.

Böylece tartışmaya dair genel çerçeveyi çizmiş, tartışmanın taraflarının Varro tarafından aktarılan temayüllerini anlatmış oldum. Bundan sonra Varro'nun X. kitapta aktardığı, doğrudan şahsına ait düşüncelerin aktarımına geçeceğim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARRO'NUN BENZEŞİM ANLAYIŞI

Varro'nun benzeşim anlayışı X. kitabın tümünden ortaya çıkar. Evvela X.23. – 24. ve X.34. – 35. arasındaki bölümlerde, temel alınan nüshada üçer yaprağın kayıp olduğu bilinmektedir. Haliyle kuramının bir bölümünü öğrenemiyoruz. Yine de eserin geri kalanından hareketle Varro'nun benzeşim anlayışını ana hatlarıyla anlamak mümkündür.

Varro öncelikle konuyu dört başlık altında inceleyeceğini bildirir:

- 1) Benzer olan ve olmayan nedir?
- 2) **Λόγος** adı verilen bağlantı nedir?
- 3) **Ἀνὰ λόγον** adı verilen orantı nedir?
- 4) **Consuetudo** (teamül) nedir?

Eserdeki kayıpların yarattığı kopukluklar tek tek bu sorulara verilen cevapları mükemmel bir şekilde göremememize yol açmaktadır. Bu sebepten konuyu bu dört soru başlığı altında değil, iki başlıkta inceleyeceğim. Önce Varro'nun benzerlik anlayışını, ardından benzeşim anlayışını aktaracağım.

A. Benzerlik Anlayışı

Varro'ya göre insanın insana, atın ata benzemesinin sebebi organlarındaki, yani tek tek bileşenlerindeki benzerliktir. Bunlara dayanarak bir şey diğerine benzer. En az iki şeyden bileşenleri birbirine daha çok benzeyenlere “daha çok benzer,” neredeyse aynı özelliklere sahip olanlara “ikiz ya da tıpatıp benzer” denir. Yani şeyler arasındaki benzerliğin dahi seviyeleri vardır. Şeyler tabiatları bakımından “benzer, dengede ve farklı” olarak değerlendirilebileceği gibi başka bir noktaya göre benzeyen ve benzemeyen olarak da ayrılabilir. Misalen iki şey olsun ve bunların 20'şer bileşeni olsun. Bunların 10 parçası aynı, 10 parçası da farklı olsun. Bu durumda bu şeyler birçoğu tarafından farklı olarak değerlendirilecektir.³¹⁶

Varro konuyu kelimeye getirdikten sonra kelimelerdeki benzerliğin, oldukça yanıltıcı olduğu ve bunların titizlikle incelenmesi gerektiği kanaatindedir. Örneğin kelimeler sesçe ve hece bakımından benzer olabilir ama sözün bölümleri bağlamında

³¹⁶ DLL x.4. – 5.

farklılarsa onlara benzer denemez. Yine görünüşte benzer olan kelimelerin cinsleri de o isimler arasında ayrılık yaratacaktır. Bu da demektir ki tek kısımdaki benzerlik iki şeyi benzer kılmaz. Aksamının çoğunluğuna yansıyan benzerlikler iki kelimeyi birbirine yaklaştırmaktadır.³¹⁷

İlave olarak Varro kendinden öncekilerin kelimelerdeki farklı isim gruplarına dair çeşitli listeler çıkardıklarını bildirmiştir. Varro'ya göre kelimelerdeki benzerliğin tabiatını araştırmak zahmetli bir iştir. Bu yüzden ondan öncekiler yeterli bir çalışma gerçekleştiremeyerek çok farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlara dair Varro'dan başka tanıklığımız olmamakla beraber ilgili bölüm şu şekildedir:

“... Bazıları bütün ihtilafların³¹⁸ toplam sayısını verirler. Mesela Dionysios Sidonios³¹⁹ bunların toplamda 71 adet olduğunu öne sürmüştür. Bazıları ise ihtilafların yalnızca düşüşlerle ilgili kısmının sayısını verirler. Dionysios bunların da 47 adet olduğunu söylemiştir. Aristokles³²⁰ 14 adet, Parmeniskos³²¹ ise sekiz adet ihtilaf olduğunu öne sürmüştür. Diğer yazarlar da aşağı yukarı bir sayı vermiştir.”³²²

Varro'ya göre kelimelerde ilk olarak iki katmanlı bir benzerlik olmalıdır. Önce dikey haller birbirine benzeyecek, sonra eğik hallerde de örtüşme görülecektir. Böylece ortaya mükemmel benzerlik (**perfecta similitudo**) çıkar. Misalen **erus** ve **ferus** kelimeleri mükemmel benzerliğe sahiptir. **Lepus** ve **lupus** ise yalnızca tek yönden benzerlik taşır.³²³

Sözdeki ilk tasnif Varro tarafından çekilen ve çekilemeyen kelimeler olduğu için **mox** ve **nox** kelimelerinin birbirine benzediğini söylemek mümkün değildir. Ardından daha evvelki kitaplarda da vurguladığı iradî bükün – tabii bükün ayrımını ikinci tasnif olarak ortaya koyar. İradî olan bükün teamüle (**consuetudo**), tabii olan bükün mantıksal bağlantıya (**ratio**) dayanır. Varro “**Roma : Romanus = Capua : Capuanus**” şeklinde bir eşitliğin şart olmadığı fikrindedir zira eşitlik; biri teamüldeki, diğeri teamülde bulunmayan olası birer iradî bükün arasında kurulmuştur. Teamülde

³¹⁷ DLL x.8. – 9.

³¹⁸ Bu pasajda ihtilaftan kasıt, farklı kelime gruplarıdır.

³¹⁹ Aristarkhos'un öğrencilerinden olduğu sanılmaktadır.

³²⁰ Rodoslu Aristokles, Varro'nun çağdaşlarından olduğu sanılmaktadır.

³²¹ Aristarkhos'un öğrencilerinden olduğu sanılmaktadır.

³²² “... alii de omnibus universis discriminebus posuerunt numerum, ut Dionysius Sidonius, qui scripsit ea esse septuaginta unum, alii partis eius quae habet casus, cuius eidem hic cum dicat esse discrimina quadraginta septem, Aristocles rettulit in litteras XIII, Parmeniscus VIII, sic alii pauciora aut plura. (DLL x.10)”

³²³ DLL x.11. – 12.

iradî bükünün varlığı dalgalanma içindedir.³²⁴ Varro bunun sebebinin de kendince şöyle açıklar:

“Zira teamülde şiddetli bir dalgalanma vardır. Çünkü isimleri bükülen nesnelere acemice isim koymuşlardır. Öyle ki bunu ne Aristarkhos’un talebeleri ne de diğerleri benzeşimden sayıp savunulası görmüşlerdir. Fakat dediğim gibi, teamüldeki bu türden kelime bükünleri hastalıklı bir yapıdadır çünkü halktan çıkmıştır. Halk da yekpare bir yapı değildir ve acemidir. Haliyle konuşmadaki bu tür bükünde benzeşimden ziyade ayrışım vardır.”³²⁵

Halkın söz üretmede doğru yolu bulamayacağı ön kabulü görülmektedir. Üçüncü tasnif yalnızca tabii büküne sahip kelimelere dairdir ve bu, daha önce sözün bölümlerine dair diğer kitaplarda da görülen dörtlü tasniftir. Bunlarda da ancak aynı sınıf içindeki kelimeler benzer sayılabilecektir. Bir fiille bir isim, bir ortaça bir zarf birbiriyle kıyaslanamaz.³²⁶

Dörtlü tasnifteki kümelerin de VIII.45’te gösterildiği gibi alt kümeleri bulunur. Tanımlıklar (**articuli**) da belgili ve belgisiz olarak ikiye ayrılırlar. **Pronomina** (örn. **hic**) belgili, **provocabula** (örn. **quis**) belgisizdir. Haliyle tanımlıklarda belgilitik ve belgisizlik eşit oranda olur. Adlar (**nominatus**) da ikiye ayrılırlar. **Vocabula** (örn. **oppidum**) “belgisiz gibi,” **nomen** (örn. **Roma**) “belgili gibidir.” Varro tanımlıklardaki benzerliğin zor görüleceğini ve bu benzerliğin ağızdan çıkan kelimeden ziyade tanımlıkların ilgili oldukları şeye ait olduğu fikrindedir. Varro tanımlıklar için “yalnız başına kelime (**singulum verbum**)” ifadesini kullanır. Yalnız başına kelimeden kasıt, bu sınıftaki kelimelerin benzerliklerinde muğlaklık olduğu ve zaten bu kelimeler sayıca az oldukları için bunların benzerliklerinden hareketle tasnif edilemeyecekleridir. Özel isimler ve cins isimler ise çok sayıda örneğe ve kendi içinde örtüşen kelimelerden oluşan sınıflara sahiptir. Haliyle bu tasnifteki benzeşim tanımlıklarda değil, adlarda aranacaktır.³²⁷

Bu ilk çerçeve çizildikten sonra kelimelerin benzerliğinin hangi kıstaslara dayanarak değerlendirileceği ortaya çıkar: Kelimeler aynı sınıfta, aynı cinsten, aynı

³²⁴ DLL x.15. – 16.

³²⁵ “quod in consuetudine vehementer natat, quod declinantes imperite rebus nomina imponunt, a quibus cum accepit consuetudo, turbulenta necesse est dicere. Itaque neque Aristarchei neque alii in analogiis defendendam eius susceperunt causam, sed, ut dixi, hoc genere declinatio in co<m>muni consuetudine verborum aegrotat, quod oritur e populo multiplici <et> imperito: itaque in hoc genere in loquendo magis anomalia quam analogia. (DLL x.16)”

³²⁶ DLL x.14. – 17.

³²⁷ DLL x.18. – 20.

düşüşte, aynı bitimde olmalıdır. Varro bir şema çizerek bu şemayı **ludus latrunculorum** oyununun tahtasına benzetir.³²⁸ Enine ve boyuna çizgiler çeker. Enine çizdiği çizgi boyunca düşüşler (**albus, albi, albo**), boyuna çizdiği çizgi boyunca dikey halden dikey hale yapılan bükünler (**albus, alba, album**) vardır. bunların her birine de teker teker **forma** (form) denir. Varro bu şemadan sonra enine çizgi üzerindeki kelimelerden, yani düşüşlerden bahsetmeye başlar ancak evvelden belirttiğim gibi esas alınan nüshada bu bölümden sonraki üç yaprak kayıptır. Haliyle Varro'nun, çizdiği şemanın içeriğini tam olarak nasıl ele aldığını bilmiyoruz.³²⁹ Böyle olsa da X. kitabın ilerleyen bölümlerinde bu şemayı temel alarak verdiği birkaç örnek de gayet açıklayıcı olacaktır.

Kayıp bölümlerin ardından gelen pasajda Varro kelimelerin ne şekilde biçimlendirildiği üzerinde durmuştur. Bükünde meydana gelen değişikliklerin nasıl bir yol izlenerek yapıldığı önemlidir. Bazen **sūit** ve **sūit** örneklerindeki gibi ilk hecede, bazen **curso** ve **cursito** örneklerindeki gibi ortada, bazen **doceo** ve **docui** örneklerindeki gibi sonda, bazen **lēgo** ve **lēgi** örneklerindeki gibi iki kısımda da değişiklik yapılır. Kelimelerin benzerliğinde ve ayrımında bu değişimler aydınlatıcı olduğu gibi bu değişen kısımların bitişiğinde bulunan harfler de incelenmelidir. Bunlar da kelimelerdeki benzerliği aydınlatıcı cinstendir.³³⁰

Benzer olanlar aynı şeyleri ifade edenler değildir. Görünüş bakımından benzerlik aranmalıdır. Bu görünüşte bazı kelimeler türlerinden hareketle rahatlıkla anlaşılabilir. **Praetor**'dan **praetori**, **consul**'dan **consuli** bu türden anlaşılabilir bükünlerdir. Burada Varro dikey halin gövde ile aynı olduğu durumları kastetmektedir. Diğer tarafta **socer**'den **socerum**, **macer**'den **macrum** çekilir. Dikey haller benzer görünse de bunların esas farklılıkları ve benzerlikleri de intikallerinden (**transitus**), yani düşüşten düşüşe geçişlerinden anlaşılır. Haliyle kendiliğinden görünen ve haricî bir unsur olmadan anlaşılamayan bükünlerin varlığı durumu ortaya çıkar. Varro kendiliğinden görünene örnek olarak iki insanın birbirine olan benzerliğini vermiştir. İki insanın birbirine benzerliği, o iki insana bakarak rahatlıkla anlaşılabilir. Gelgelelim bu iki kişinin, kardeşlerinden ne kadar uzun olduklarını söyleyebilmek için kardeşlerini de hesaba katmak durumundayız. O halde bu örnekteki kardeşler, kelimenin mevzubahis

³²⁸ **Ludus latrunculorum**: Romalı askerler arasında çok yaygın olan bir strateji oyunudur. Oyunun adı Latince paralı asker, haydut anlamına gelen **latro** kelimesinden türemiştir. Latin Edebiyatı'nda **ludus latrunculorum**'dan bahseden ilk eser bu eserdir.

³²⁹ **DLL** x.22. – 23.

³³⁰ **DLL** x.25. – 26.

düşüşleri olmaktadır. Bunlar olmadan kelimenin yalnızca dikey haline bakarak benzerlik ve farklılık anlaşılamaz. Haliyle Varro bu noktada benzerliğin iki isimde değil, o isimlerle beraber onların hallerini de içeren ailelerde aranması olduğu fikrindedir.³³¹

İsimlere dair özellikleri ve benzerlik mantığını veren Varro, ardından tanımlıklardaki benzeşimin oldukça silik ve takibi zor olduğunu bildirerek bu bahiste yalnızca tanımlıklarla ilgili genel bilgi verir, benzeşimlerini irdeler.³³²

Bu bölümlerden sonra sözün üçüncü bölümü olan, zamana sahip kelimelere, yani fiillere sıra gelir. Varro bunların altı adet bükün özelliğini sıralar: Zaman, şahıs, soru, cevap, dilek, emir. Şahıstan azade olup yalnızca zaman özelliği bulunan fiilleri de dört başlık altında inceler: Soru, cevap, dilek, emir. Bu tasnif şahıssız kullanılan fiillerden ziyade fiillerin 3.p.s. edilgen çekimlerini ilgilendirmektedir. Soru bildirenlere **foditurne**, **seriturne**; cevap bildirenlere **foditur**, **seritur**; dilek bildirenlere **vivatur**, **ametur**; emir bildirenlere de **paretur**, **pugnetur** örnekleri verilir. Bunlar şahıslı olarak kullanılan fiillerdir anca bu bağlamda edilgen kullanımları temel alınmıştır. Bununla beraber Varro, emir bildiren bu tür fiillerin bükünlerini şüpheli olarak görür. Fiillere dair son tasnifte de bitmiş veya bitmemiş eylemleri, tek seferlik veya mükerrer eylemleri bildirenler; eyleyeni veya maruz kalanı, tekilliği veya çoğulluğu bildirenler bulunur. Varro bütün bunları kelimelerin nizamını inceleyeceği kitaplarda yazacağını bildirmiştir. Bu da X. kitaptan sonrasını kapsar ve elimizde yoktur.³³³

Bundan sonra ortaçların anlatıldığı bölüm başlamıştır. Gelgelelim bu bölümde de temel alınan nüshada üç yaprak eksiktir. Boşluk sonrası devam eden bölümden, ortaç bahsinin tamamen kayıp kısımda olduğu anlaşılmaktadır.³³⁴

Benzerlik konusunu toparladığımızda Varro'nun görüşü toptancı değildir. Sözün tamamında değil, çekilebilir kısmında belirli ölçülerde bir benzerlik arayışı vardır. Bu benzerlik arayışı da kelimelerin yalnızca tek halinden çıkarılamaz. Kelimelerin belirli benzer özellikleri kıyaslanmalıdır. Kimi kelime dikey halinden anlaşılabilirdiği gibi kimi için eğik düşüşler kaçınılmaz olarak hesaba katılmalıdır.

³³¹ DLL x.27. – 29. Varro bu pasajda ismin halleri üzerinden konuşurken birden bire kendiliğinden görülebilir bükünlere **homo** ve **equus**, haricî unsura ihtiyaç duyan bükünlere ise **eques** (süvari) ve **equiso** (seyis) kelimelerini örnek vermiştir. Bu örnekler pasajın mantık akışına aykırı görünmekte. Zira verilen örnekler Varro'nun çizdiği şemadaki yatay çizgilerle değil, dikey çizgilerle örtüşüyor.

³³² DLL x.30.

³³³ DLL x.31. – 33.

³³⁴ DLL x.34.

“**Lepus** ile **lupus** benzerdir.” demek kusurlu bir söylemdir. Benzer olan sadece bu kelimelerin bitimleridir. Bu, Varro’ya göre benzerlik aranacak noktalardan sadece biridir. Buna ilaveten kelimelerin sayısı, cinsi, eğik halleri de hesaba katılmalıdır. Öte yandan kelimelerde bükün sırasında meydana gelen her türden değişim ve hatta bu değişim sırasında aynı kalan komşu harfler dahi önemlidir. Hece ve ses uzunlukları, iki bükün arasındaki farkı veya benzerliği gösterecektir.

Söz bölümlerindeki benzerlik anlatıldıktan sonra Varro orantısal olan (**ἀνὰ λόγον** = **pro portione**) ve benzeşim (**ἀναλογία** = **proportio, analogia**) konularına giriş yapmıştır.

B. Bağlantı ve Orantı

Mezkur eksik bölümden sonra devam eden bölümde **ratio**’dan (bağlantı) bahsedildiği görülüyor. Gelgelelim herhangi bir tanım ve açıklama bulunmamakta. Anlaşılan o ki X. kitabın başındaki ikinci başlık olan “**Λόγος** adı verilen bağlantı (**ratio**) nedir?” sorusu da bu kayıp bölümde işlenmiştir. Bununla ilgili olarak kavrayabildiğimiz, sadece X.36’da verilen somut örneklerle dayanır. Bunun öncesinde hem **impositio**’da, hem **declinatio**’da bu bağlantının olduğu, hatta bunlara ilaveten bu ikisinden nitelik alan üçüncü bir bağlantının da bulunduğu bilgisi verilmişse de ayrıntısına girilmemiştir. Varro bahsettiği bağlantıların farklı kelimelerde aynı, benzer kelimelerde farklı seyredebildiğini anlatmıştır. Buna örnek olarak “**amor** : **amori** = **dolor** : **dolori**” eşitliği vardır, yani burada benzer kelimelerdeki benzer iki bağlantı kıyaslanmıştır. Bilakis “**amor** : **amori** ≠ **dolor** : **dolorem**” eşitsizliğinde de benzer kelimelerden farklı bağlantılar kıyaslanmış ve eşitsizlik doğmuştur. Daha da ileri gidilirse, aslında “**amor** : **amoris**” bağlantısı ile “**amores** : **amorum**” bağlantısı aynı mantıkla yapılmıştır. Gelgelelim bu iki bağlantı kıyasa sokulamaz çünkü biri tekil, biri çoğul unsurlar içerir. Bu durumda benzeşim kuramını etkileyecek bir yapı ortaya çıkmaz.³³⁵

Varro orantının ne olduğunu şu şekilde kısaca anlatmıştır:

“Diyelim ki aynı türden iki şey var. Bunlar arasında kısmen farklılık (**dissimilitudo**) olsa da aralarında herhangi bir bağlantı (**ratio**) olsun. Bu iki şeye mukabil iki farklı şey ortaya konup bunlar da mukabil oldukları şeylerle aynı bağlantıya sahip olsunlar. İşte bu durumda, iki çift kelime de kendi aralarında aynı orana (**λόγος**) tabî olduklarında, her iki çiftin de ayrı

³³⁵ DLL x.35. – 36.

ayrı orantılı olduğu (ἀνά λόγον) ve bu dördünün bütün olarak bir benzeşim (ἀναλογία) teşkil ettiği söylenir.”³³⁶

Bunlar arasındaki ayrımı Varro şu şekilde yapmıştır: “Bir **Menaechmus** diğer **Menaechmus**’a benzer.” dendiğinde yalnızca bir unsur hesaba katılmış olur. “İki **Menaechmus** arasında benzerlik vardır.” dediğimizde iki unsur da tabloya girer. Çünkü birinde sadece bir unsurun diğer unsura olan yakınlığı söz konusuysen, diğerinde ikisinin birbirlerine olan yakınlıklarından bahsedilir. Yahut bir tunç **as**’la³³⁷ yarım **as** arasındaki bağlantının, bir gümüş **libella**³³⁸ ile yarım **libella** arasındaki bağlantıyla aynı olduğunu söylediğimizde orantılı olanı göstermiş oluruz. Hem bakırda hem gümüşte, ikisinde de aynı bağlantının olduğunu söylediğimizde ise doğrudan benzeşim (**analogia**) hakkında konuşmuş oluruz. Benzeşim (**analogia**) ile orantılı olan (ἀνά λόγον) aynı şey değildir ama aynı kökten gelir. Orantıyı (λόγος), orantılı olanı (ἀνά λόγον) devre dışı bırakmak benzeşimi (ἀναλογία) devre dışı bırakmak olur.³³⁹ Varro bu farkı ortaya koyduktan sonraki bölümde ister orantılı olandan, ister benzeşimden bahsetsin, birinde olan şey doğal olarak diğerinde de olacaktır. Bu yüzden okurdan zihnî yolu takip etmesini (**persequi animo**), yani düşünce sistematüğini kavramasını ister.³⁴⁰

Varro tarafından bu bağlantı mantığının sayılar dünyasında basit örneklerine de değinilir. “2 : 1 = 20 : 10” eşitliği bu benzeşime bir örnektir. “2 : 1” bir bağlantı, “20 : 10” bir diğer bağlantıdır. Bu iki bağlantı denk bağlantılardır. Varro kullandığı paralarda da bu bağlantıyı gösterir. Bir **denarius**’un bir **victoriat** ile olan bağlantısı, bir başka **denarius**’un bir diğer **victoriat** ile olan bağlantısına denktir.³⁴¹ Baba ile oğlu arasındaki bağlantıyla anne ile kızı arasındaki bağlantı, gece yarısının gece ile

³³⁶ “Ex eodem genere quae res inter se aliqua parte dissimiles rationem habent aliquam, si ad eas duas alterae quae res allatae sunt, quae rationem habeant eandem, quod ea verba bina habent eundem λόγος, dicitur utrumque separatim ἀνάλογος, simul collata quattuor ἀναλογία. (DLL x.37)”

³³⁷ **As**: Tunçtan yapılmış Roma sikkesi. Kelime anlamı olarak yalnızca para birimini değil, bir ölçü birimini veya bazen yalnızca 1 sayısını da karşılardı.

³³⁸ **Libella**: Bir **denarius**’un onuncu parçası. **Denarius** on **as**’a karşılık gelirdi ve onuncu parçasına **libella** denirdi. Yani **as** ile **libella**, aslında değerce aynıdır.

³³⁹ **DLL**’deki bu kısım, Helence kavramın köklerinin, kelimenin temeline inilmesini kolaylaştırıcı olmasından ötürü vardır. Latince de **pro portione** (orantılı) ile **proportio** (orantı) aynı türeme çizgisi üzerinde olsa da bunların temelinde yatan **ratio** (bağlantı) bunların türeği değildir. **Pro portione** ve **proportio**, “bağlantı; oran” anlamlarına gelen **portio** kelimesinden türemiş olsa da Latinler bunun yerine **λόγος**’un Latince muadili olan **ratio**’yu kullanmayı tercih etmişlerdir. Helence ise **λόγος**, diğer iki terimin türeği konumundadır ve etimolojik olarak daha tatmin edici ve aydınlatıcıdır.

³⁴⁰ **DLL** x.37. – 40.

³⁴¹ **Victoriat** (vy. **Quinarius**): Üzerinde zafer tanrıçası **Victoria**’nın suretinin bulunduğu, **denarius**’un yarısı kıymetinde bir sikkedir.

olan bağlantısıyla gün ortasının gün ile olan bağlantısı da denktir. Bu denklikler hem tabiatla hem sayılarda hem de insanların kullandığı nesnelerde sıklıkla bulunurlar. Bu denkliklerden faydalanan şairler bu benzeşim mantığına dayanarak birçok benzerlik kurmuşlardır. Varro'ya göre Aristarkhos ve ardılı gramerciler, hitabette bu denklikleri daha özenli kullanır. Kelime bazında “**amorem : amori = dolorem : dolori**” denkleği kurulabilir. **Amorem** ile **amori**, **dolorem** ve **dolori** kelimeleri farklı düşüşlerde oldukları için farklı gibi görünseler de Aristarkhos ve ardıları bunların benzer kelimelerden çekilmiş olduğunu kavrayıp (**amor** ve **dolor**) bu dördünün arasında orantılı bir bağlantı bulunduğunu anlamışlardır.³⁴²

X.22. – 23.'teki şemaya dair örnekler Varro tarafından hem sayılarla hem kelimelerle örneklendirilmiştir. Bunları “boyuna” ve “enine” bağlantılar olarak niteleyen Varro'nun neyi kastettiğini daha evvel anlatmıştım. Bu şemaya dair verdiği örnekler ise şöyle gösterilebilir:

Tablo 1: Sayısal bağlantılar

1	2	4
10	20	40
100	200	400

Bu tabloda iki tür bağlantı (**logos**), farklı benzeşim türleri yapar. Bağlantılardan biri “4 : 2; 2 : 1; 40 : 20; 20 : 10” vb., diğeri “100 : 10; 10 : 1; 200 : 20; 20 : 2” vb. şeklindedir.

Tablo 2: Kelime bağlantıları

Albus	Albo	Albi
Alba	Albae	Albae
Album	Albo	Albi

Bu tabloda da **albus** dikey hali temel alınarak **albo**, **albi** gibi eğik hallere çekilen enine bağlantılar ve **alba**, **album** gibi başka dikey hallere çekilen boyuna bağlantılar bulunur. Burada da “**albi : albo; albo : albus; albae : alba**” vb.; “**album : alba; alba : albus; albo : albae; albae : albo**” vb. bağlantılar bulunur. İki kelime arasında bu tür bağlantıların benzerliğinden hareket edip mukayese yapılırsa bu kelimelerin benzeşim taşıyıp taşımadığı anlaşılacaktır:

³⁴² DLL x.41. – 42.

Tablo 3: Bükün bağlantıları

Albius	Albio	Albii
Albia	Albiae	Albiae
Atrius	Atrio	Atrii
Atria	Atriae	Atriae

Bu şemada görüleceği üzere “**Albio : Albius = Atrio : Atrius; Albia : Albius = Atria : Atrius**” bağlantılarından hareketle **Atrius** ve **Albius** kelimelerinin orantılı, yani benzeşimsel olduğu ortaya çıkar.³⁴³

Bunlardan sonra Varro bir ayrım daha yapar. Benzeşimin iki türü vardır. Bunlardan biri ayırık benzeşimdir (**genus deiuncta**). “1 : 2 = 10 : 20” eşitliği bu türdendir çünkü iki bağlantıda ortak bir unsur bulunmaz. Diğer bir tür benzeşimse birleşik benzeşimdir (**genus coniuncta**). “1 : 2 = 2 : 4” eşitliği de bu türdendir çünkü 2, iki bağlantıda da bulunmaktadır. Bağlantılar bir zincir halinde ayrılmadan hareket eder. Varro’ya göre bu birleşik benzeşimi insan yaşamındaki olgularla da desteklemek mümkündür. Misalen bir **kithara**’nın yedi teli bulunur. Bu yedi tel dörder telden oluşan iki gruba bölünmüştür. Birinci tel ile dördüncü tel arasındaki bağlantıyla dördüncü tel ile yedinci tel arasındaki bağlantı aynıdır. Dördüncü tel iki bağlantıda da ortak olarak bulunur, bu yüzden **kithara**’daki benzeşim birleşiktir.³⁴⁴ Hekimler de hastalara dörder günden oluşan iki periyotta tedavi uygularlar. Önce dördüncü günde hastalığın gidişatı dikkatlice incelenir, buradan yola çıkarak da dördüncü günden yedinci güne hastalığın nasıl seyredeceği belli olur. Bu noktada da dördüncü gün, iki bağlantının ortak unsurudur ve bu da birleşik bir benzeşimdir.³⁴⁵

Bütün bunların ışığında isimlerde dört ögeli ayırık benzeşimin, fiillerde ise birleşik benzeşimin bulunduğu Varro tarafından malumdur. İsimlerde “**rex : regi = lex : legi**” şeklinde ayırık, fiillerde ise “**legebam : lego = lego : legam**” şeklinde birleşik

³⁴³ DLL x.43. – 44.

³⁴⁴ Antikçağda bir **kithara**’nın nasıl akort edildiğine dair filolojik bir belge neredeyse yoktur. Bu pasajda tetrakordal bir sistemle akort edilmiş bir **kithara**’dan bahsediliyor olmalıdır. Buna göre örneğin E notasından başlattığımız bir Frigya modunda birinci telden çıkan E sesi ile dördüncü telden çıkan A sesi arasındaki bağlantı, dördüncü telden çıkan A sesiyle yedinci telden çıkan D sesi arasındaki bağlantıya denk olacaktır. Bu örnek dizide iki bağlantı da 2,5 ses aralığı içermektedir. Bununla beraber enstrümanlardaki sesler daha sonraki çağlarda eski seslere nazaran farklılaşmıştır ve Varro’nun tarif ettiği bağlantının tam olarak neye tekabül ettiğini bilmek zordur. Helenlerdeki telli çalgıların nasıl akort edilmiş olabileceğine dair bir çalışma için bkz: R. P. Winnington-Ingram, "The Pentatonic Tuning of the Greek Lyre: A Theory Examined," **CQ**, C: VI, No: 3/4, 1956, s. 169 – 186.

³⁴⁵ DLL x.45. – 46.

orantılar kurulabilir. Varro bu noktada fiillerin kullanımında insanlarca hata yapıldığı fikrindedir. Buradaki hata, IX. kitapta bahsi geçen, bitmiş ve bitmemiş eylemleri ifade eden fiillerin karıştırılmasıdır. “**Lego : legebam**” bağlantısı doğru, “**lego : legi**” bağlantısı hatalıdır. İlkinde bitmemiş eylemler varken ikincisinde biri bitmemiş, diğeri bitmiş eylem bir araya getirilmiştir. Bunlardan birleşik benzeşim çıkmaz. “**Tundebam : tundo = tundo : tundam; tutuderam : tutudi = tutudi : tutudero**” eşitliklerince “**amabar : amor = amor : amabor; amatus eram : amatus sum = amatus sum : amatus ero**” eşitlikleri de kurulabilir. Gelgelelim “**tutudi : tundo**” bağlantısı kurulamaz.³⁴⁶ Fiillerdeki birleşik bağlantı birinci, ayrık bağlantı ikinci aşamada karşımıza çıkar. İlk fiilin kendi çekimlerini kapsayan bir orantı kurulur, ardından iki fiil bu birleşik orantı temel alınarak birbiriyle kıyaslanır.

Varro’ya göre bir dikey halden hareketle görünüşte farklı ama anlamca aynı iki eğik hal çıktığında dahi benzeşim gözlenebilir. Mesela ikişerlikten bir çift öge mukayese ediliyorsa, burada da teknik olarak aynı nitelikte dört ögeden bahsedilebilir. Varro’nun örnek verdiği sayısal benzeşim “{1, 2} : 3 = {2, 4} : 6” şeklindedir. Bu ögeleri **A, B, α, β** kümeleri olarak ele alalım. **A = {1, 2}, B = {3}; α = {2, 4}, β = {6}** olur. Yani benzeşimi sembollerle kurduğumuzda “**A : B = α : β**” olacaktır. Böylece dört öge ortaya çıkar. Konuşma bağlamındaki örneğe göre de ögeler **A = {Diomedis, Diomedes}, B = {Diomedes}; α = {Herculi, Herculis}, β = {Hercules}** şemasıyla gösterilebilir. Bu isimlerin iki farklı soy düşüşü bulunduğundan mukayesede iki soy düşüşü de Varro tarafından tek bir üst kümede toplanmışçasına düşünülmüş. Bilakis iki farklı dikey halden tek bir eğik hale geçiş de karşılaşılan bir durum olarak önceden ele alınmıştı. Bu durumda “{**Baebiei, Baebiae**} : **Baebieis = {Caelii, Caeliae} : Caeliis**” benzeşimi görülür.³⁴⁷ Benzerlerden farklı bükünler yapıldığında “**nemus : nemora = lepus : lepora**” benzeşimi görülür. Farklı kelimelerden benzer kelimeler de çekilebilir. Misalen “**hic : hunc = iste : istunc**” eşitliği de bu türdendir.³⁴⁸ Bu eşitliklerin

³⁴⁶ DLL x.47. – 48.

³⁴⁷ **Baebius** ve **Caelius**, Roma’daki iki aşiret ismidir. **Baebia** ve **Caelia** da bu aşiret isimlerinden mülhem sıfatların dişil çekimleridir.

³⁴⁸ **Istunc**, doğrudan **iste** zamirinin bir çekimi değildir. OLD’ye göre **iste** zamirine –ce pekiştirme ekinin eklenmesiyle oluşan **istic** zamirinin **acc. sing.** çekimidir. Bkz: OLD, “istic” baş. a. DLL x.83’teki **hosce** örneği de göz önüne alındığında bu pekiştirme ekiyle yapılan türetilmelerin, Varro’nun zamanında türek olan zamirin hal çekimiymişçesine düşünüldüğü anlaşıyor. **WH**’de ve De Vaan’da **istic** zamirinin nasıl türediğine dair ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Zamirin dişil ve yansız çekimlerinin **istaec** ve **istuc** olduğu düşünüldüğünde [[iste]_P + hoc]_P gibi bir morfoloji düşünülebilir. Mezkur kaynaklarda **hic** zamirinin de Plt. kök üzerine –c(e) pekiştirme eki ile yapıldığı bilgisi verilidir. Bu durumda Varro’nun zamanında bu

hepsi Varro tarafından “kismî birleşik benzeşim” olarak görülmüşlerdir. Haliyle Varro’ya göre bir eğik düşüşte iki farklı şeklin olması, iki dikey düşüşten şeklen aynı düşüşlerin çekilmesi vb. oluşlar başlı başına bir benzeşimsizlik örneği değildir.³⁴⁹

İsimlerdeki benzeşimin temelleri Varro’ya göre üç çeşittir. Daha evvel yaptığı tasniflere uygun olarak ilk ikisi insanların iradesinden (**a voluntate hominum**) ve kelimelerin tabiatından (**a natura verborum**) gelir. Üçüncüsü ise bu ikisini de kapsamaktadır. İnsan iradesinden kasıt adlandırmalar, kelimelerin tabiatından kasıt düşüşlerdir. Adlandırmayı gözeten kişinin izlediği benzeşim yolu “**dolus : malus => dolo : malo**” iken, düşüşleri gözeten kişinin izlediği yol “**Marco : Quinto => Marcus : Quintus**” şeklindedir. Hem iradeyi hem tabiatı gözeten kişi ise “**cervus : cervi... : cerva => servus : servi... : serve**”³⁵⁰ şeklinde kapsamlı bir yol izler. Üçüncü yolu izleyen kişi de aslında ikiye ayrılır. Ya dikey halden diğer hallere intikali (**transitus**) gözleyecek yahut eğik hallerden dikey hale intikali izleyecektir. Adlandırmalar insanların hakimiyetindedir. İnsanlarsa tabiatın hakimiyetindedir. Bir insan veya bir topluluk, bir şeye istediği ismi koyar. Gelgelelim o isim doğal olarak nasıl çekiliyorsa onun düşüşlerini o tabii akışa göre söylemek zorundadır. Bununla beraber doğaları gereği Latince kelimeler de Varro tarafından üçe ayrılmıştır. Bunlardan biri **cicer** gibi yalnızca tekil kullanılanlar, biri **scalae** gibi yalnızca çoğul kullanılanlar, diğeryse tekil ve çoğul düşüşleri olanlardır. Yalnızca tekil ve yalnızca çoğul kullanılanlardaki silsile bellidir. “**Cicer : ciceris... : cicer; scalae : scalarum... : scalae**” şeklinde intikalleri açıkça görünür.³⁵¹

Hem tekil hem çoğul düşüşü olanlarda benzeşim bağlantısının tekilden mi çoğuldan mı hareketle inceleneceği tartışma konusudur. Varro tabiatın birden ikiye doğru hareket ettiğini düşünmektedir. Yine de öğretim bağlamında, silsilede önce gelenden ziyade sonra gelenden başlamak da etkili bir yöntemdir. Çünkü sonra gelen, önce gelenin ne olduğunu daha açık gösterebilir. **Physici** adı verilen doğa bilginleri de bu yöntemi benimseyerek evrenin ilkelerini tabiatın tamamından geri giderek gösterirler. Gramerciler de harfleri sözlerden yola çıkarak anlatırlar. O halde bir meseleyi açıklamada önceliğe değil, açıklayıcılığa bakmak gerekir. Bozulmamış olan, bozulmuş olana tercih edilmelidir. Yine insanların arzuları değil, nesnelerin tabiatı

ilişkinin aşikar olduğu veya Varro’nun bunu sezdiği söylenebilir. Bkz: **EDL**, “iste, ista, istud” baş. a.; “hic, haec, hoc,” **WH**, “hic” baş. a.

³⁴⁹ **DLL** x.49. – 50.

³⁵⁰ Bu örneklerde kelimelerin altı hali de aynı şekilde çekilmiştir.

³⁵¹ **DLL** x.51. – 54.

muteber olmalıdır. Bu üç tercih de tekil düşüşlerden ziyade çoğul düşüşleri başlangıç olarak almak gerektiğini işaret eder. Bu pratik olarak da daha kolaydır. Zira çoğul düşüşlerden hareketle tekil düşüşler daha kolay bulunur.³⁵² Örneğin tekil form olan **trabs**'tan çoğul form olan **trabes**'i yahut **dux**'tan **duces**'i bulmak kolay olmayacaktır. Bilakis tam aksi kolaydır. Zira **duces** dendiği zaman çoğul yapan ek atılıp yerine S konacak, böylece **dux** formu bulunacaktır. Tersinde ise kelimenin çoğul şeklinin **duges** mi yoksa **duces** mi olduğu şüpheli olacaktır. Khrysispos dahi bazen iki şeyden birinin diğeri yoluyla anlaşılabilirliğini görmüştür. Hem şeylere ad koyan insanlar acemi ve dağınık oldukları için bu adlandırmalar bol hata barındırır. Oysa bu dikey düşüşlerden çıkan çoğul düşüşlerde devreye tabiat girmiştir ve yine dışarıdan müdahale ile çok bozulmadığı sürece bu tabiat aynen korunmuştur. Doğanın temelde yer aldığı ilkeyi benimsemek bu yüzden gereklidir. Zira doğayı temel alanların beşerî arzuları doğa tarafından tashih edilecek, adlandırmayı temel alanlarsa doğayı beşerî arzuları doğrultusunda bozacaklardır.³⁵³

İntikalleri tekil düşüşlerden hareketle inceleyecek olanlara Varro, altıncı düşüşten (**casus sextus**)³⁵⁴ başlamalarını önerir. Bu düşüş Latinceye has bir düşüştür ve bu düşüşteki kelime bitimi değişiminden diğer düşüşler daha rahat anlaşılır. Altıncı düşüşte ya **terra** kelimesindeki gibi A, ya **lance** kelimesindeki gibi E, ya **clavi** kelimesindeki gibi I, ya **caelo** kelimesindeki gibi O, yahut **versu** kelimesindeki gibi U bulunur. Kişi çoğul çekimlerden başlamalı, tekil çekimlerden başlayacaksa da altıncı düşüşü temel almalıdır.³⁵⁵

Varro burada doğrudan olmasa da dolaylı olarak gövde sonu seslerinin önemini kavramış görünüyor. Elbette **abl. sing.** arkaik Latince -**d** bitimliydi ancak MÖ 200'den sonraki yazılı belgelerde bunun kaybolduğu görülüyor.³⁵⁶ **C**-gövdeliler müstesna, ünlü gövdelilerde **abl. sing.** bitimleri -**ād**, -**ōd** vb. olup **C**-gövdelilerin arkaik **abl. sing.**'inin -**ed** bitimli olduğuna dair bir delil yoktur. Gövde ünlüsü zamanla

³⁵² Burada çoğuldan kasıt **nom. plur.** çekimidir.

³⁵³ **DLL** x.55. – 61.

³⁵⁴ Aslında **abl.** Varro zamanında bu hale ayrıca isim konmamıştı. **Ablativus** teriminin C. I. Caesar tarafından önerildiği düşüncesi varsa da bu kanıtı muhtaçtır. Bkz: Perek, **a.g.e.**, s. 66.

³⁵⁵ **DLL** x.62.

³⁵⁶ Örn: "M(arcos) Fourio(s) C(ai) f(ilios) tribunus / militare de **praidad** Maurte dedet. (**CIL** 14, 02578)" Klasik Latince savaş ganimeti anlamına gelen **praeda** kelimesinin arkaik **abl. sing.** formunu MÖ 5. – 4. yüzyıla tarihlenen bu yazıtta görüyoruz. **Praidad** kelimesi arkaik **abl. sing.** bitimini gösterdiği gibi -**ae**- çift ünlüsünün arkaik formu olan -**ai**- formunu da göstermektedir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Frederic D. Allen, **Remnants of Early Latin**, Boston, Ginn, 1889.

uzayarak **-d** sesini yutmuş görünüyor. Bugünkü sınıflandırma Varro'da görülmez. Çünkü Varro bu tasnifi yaparken elbette bu bitimleri gövde bitimi olarak değil, ayırt edici özellik olarak temel almıştır. Misalen **C-gövdelilerin abl. sing.** bitimi **-ē**, **e-gövdelilerin abl. sing.** bitimi ise **-ē** şeklindedir. Varro bu ses uzunluklarını bu noktada hesaba katmaz. Varro'nun tasnifine göre, bildiğimiz gövde ünlüleri ortaya çıkmış olmakla beraber bugün 3. çekim dediğimiz gruba dahil olan **C-gövdeliler** bu tasnifte **e-** gövdelilerle aynı sınıfta değerlendirilmiş oluyor. Yine de dönemi düşünüldüğünde Varro'nun bu farkındalığı önemlidir. **Abl. sing.** bitimlerinden hareketle isimlerde gözle görülür bir benzeşimin varlığını kavramıştır.

Varro'ya göre hem eksik benzeşim (**analogia inchoata**), hem mükemmel benzeşim (**analogia perfecta**) vardır. Eksik benzeşim basitçe yalnızca şeylerde (**in rebus**), yalnızca seslerde veya kelimelerde (**in vocibus**) bulunur. Bunların bir kısmı konuşma ile ilgili değildir. Sanatçıların binalarda, heykellerde gözlemledikleri, şeylerle ilgili benzeşimdir ve konu dışıdır. Sözle ilgili olan benzeşimdeki eksikliklerden biri, bazen benzer olduğu halde bu benzerlikten çıkması gereken düşüşlere sahip olmayan kelimelerde bulunur. Ayrışımının üzerinde durduğu "**Iuppiter : Iovi = Marspiter : Marti**" eksik benzeşimi bu türdendir. Bunlar cinsçe, sayıca ve düşüşçe benzer kelimelerdir ama bunların intikallerinde sıkıntı vardır. Benzeşimsel formlarda ya **Iuppiter : Iuppitri**, ya da **Iovi : Iovis** bağlantısı olmalıydı. Bütün düşüşlerine bakıldığında aynı yol izlenmiş ancak dikey düşüşten hareketle eğik düşüşler, yahut eğik düşüşten hareketle dikey düşüşler başka formlara girmiş gibidir. Bir diğer eksik benzeşimse kelimedeki sesleri ilgilendirir. Bu alanda tekil düşüşleri olmayan ama şeklen bu kayıp tekil düşüşlerden çekilmiş gibi görünen kelimeler bulunur. Örneğin görünüşte **bigae** kelimesinin **biga** kelimesinden, **nuptiae** (evlilik) kelimesinin **nuptia** kelimesinden çekildiği sanılır. "**Bigae : biga = nuptiae : nuptia**" benzeşimi de sesler bağlamında kurulabilir ancak ne **bigae**, ne **nuptiae** çoğulluk ifade eden kelimelerdir. Bunlardan çekilen düşüşler de çoğulluk ifade etmez. Bunları nitelemek için kullanılan kelimelerde de **biga una**, **quadrigae duae**, **nuptiae tres** yapıları görülmez. Bunun yerine **bigae unae**, **quadrigae binae**, **nuptiae trinae** yapıları görülür. O halde **nuptiae** ve **bigae**, **nuptia** ve **biga**'dan gelmemiştir. Bunlar da ifade ettikleri şey bakımından eksiktirler ve benzeşimleri yalnızca seslerde bulunur.³⁵⁷

³⁵⁷ DLL x.63. – 67. Krş: viii.7; ix.64.

Mezkur örneklerde Varro bazı farklılıkların farkında olduğu halde bunları doğrudan ayrışım saymamıştır. Bunun yerine eksik benzeşim tabirini kullanır. Bu yaklaşım önemlidir.

Mükemmel benzeşim ise hem ifade edilen şeyler hem de kelimeler orantılı olduğunda ortaya çıkar. “**Malus : mali = bonus : boni**” bu türdendir. Aristophanes ve ardıları bu türden benzeşimler hakkında yazmışlardır. Bu türden benzeşimler de üçe ayrılırlar: Yerel (yn. Latince kökenli) kelimelerdeki benzeşimler, yabancı dilden gelen kelimelerdeki benzeşimler ve melez benzeşimler. “**Sutor : sutori = pistor : pistori**” benzeşimi yerel kelimelerdeki benzeşimlere, “**Hectörēs : Nestörēs = Hectörās : Nestörās**” benzeşimi yabancı dilden gelen kelimelerdeki benzeşimlere, **Achilles** ve **Peles**³⁵⁸ gibi isimlerdeki benzeşimse melez benzeşimlere örnektir. Melez kelimelerden çıkan bükünler de melezdır. Bunların bazıları **Bacchidēs** ve **Chrysidēs** gibi köhne, bazıları **Chrysidēs** ve **Bacchidēs** gibi nispeten yenidir. Bazıları da **Chrysidās** ve **Bacchidās** gibi yakın dönemde oluşmuştur. Varro’nun bildirdiğine göre Roma halkı bunların üçünü de kullanırken, konuşmada ortadaki formları seçenler mümkün olan en az hatayı yapıyordur. Bu formlardan ilki ödünç alındıkları dil olan Helenceyle çok az benzerlik taşıyor. Üçüncüsü ise Latin diline çok az benziyor.³⁵⁹

Konuşma bağlamında aranması gereken benzeşim, Varro’ya göre bu iki yönlü benzeşimdir. Benzeşim kaideleri uyarınca kelimelerin benzeşimsel formlarını bulmak, hatta kelimeleri yeniden inşa etmek dahi mümkündür ama bunun bir kıymetinin olması için o benzeşimsel formların kullanımda da olması gerekir. Kullanımı (**usus**) teamülle (**consuetudo**) eşleştiren Varro bunun da üç türü olduğunu söyler. Bu türlerden ilki eski teamüldür (**consuetudo vetus**). Bu, eskilerin kullandığı ama Varro’nun

³⁵⁸ Klasik Latince bu form görülmez. Helence Πηλεΰς’in Latinceleşmiş hali **Peleus** olarak metinlerde geçmektedir. **Editio princeps**’te, F’deki bu **Peles** formu **Peleus** olarak standardize edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Müller ve Canal bu edisyondan yola çıkarak **Peleus** formunu F’ye atfetmişlerse de bu yanlış daha sonra Canal tarafından düzeltilmiştir. **DLL**’nin ilk bilimsel edisyonunu yapan Leonhard Spengel ise **Achilles** ve **Peles** formlarının farklı halleri gösterdiğini iddia etmiştir. Aslında bu iki örnekten önceki örneklerde dört unsurlu benzeşim örnekleri varken melez benzeşim örneğinde yalnızca **Achilles** ve **Peles** kelimelerinin olması bu noktada şüphe çekicidir. Elyazmasındaki istikrarsızlığı da hesaba katan Taylor, Spengel’in haklı olabileceğini düşünmektedir. Eğer bunlar farklı haller değilse, yani ikisi de **nom. sing.** ise, **Peles**’in kullanılmasının sebebi, Helence Ἀχιλλεύς’in Latinceleşmiş olan **Achilles**’ten hareketle Varro’nun benzeşimsel bir form tercih etmiş olması yahut o dönemde **Peles** şeklinin de kullanılmasına rağmen günümüze kalan metinlerde görülmemesi olabilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Daniel J. Taylor, **Varro, De Lingua Latina X. A New Critical Text and English Translation with Prolegomena and Commentary**, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1996, s. 166 – 167.

³⁵⁹ **DLL** x.69. – 71.

zamanında terk edilmiş olan teamüldür. Bu teamülde “**cascus : cascici; surus : suri**” türünden bağlantılar bulunurdu. Misalen **cascus** kelimesinin yerini Varro’nun zamanında çoktan **vetus** kelimesi amıştı.³⁶⁰ “**Albus : albo; caldus : caldo**” gibileri mevcut teamüldendir. “**Scala : scalam; phalera : phaleram**” gibileri ise her iki türe de girmeyen teamüldendir. Bunlara dördüncü bir mürekkep tür eklenebilir, onda da “**amicitia : amicitiam; inimicitia : inimicitiam**” gibileri vardır. Bu üçüncü tür, şairlerin kullanımıyla ilgilidir. Benzeşimi bu teamül sınırları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Doğal benzeşim, benzer kelimelerin benzer doğal bükünlerinde gözetilmesi gereken benzeşimi; konuşmadaki benzeşimse benzer kelimelerin teamüle aykırı olmayan benzer bükünlerinde gözetilmesi gereken benzeşimi ifade eder. Bu iki içeriği bir araya getirip “belirli bir çerçeve içinde” ibaresini eklediğimizde ise şairlerin gözetmesi gereken benzeşim ortaya çıkar. İlk tür benzeşimi tekmi halk, ikinci tür benzeşimi teker teker bireyler, üçüncü tür benzeşimi şairler gözetmelidir. Yani Varro’ya göre şairler, teamülde olmayan benzeşimleri de kullanma ruhsatına sahiplerse de bunu belli bir çerçevede yapmak durumundadırlar. Misalen **amo** fiilinden **amor** çekilmişse de **vivo** fiilinden **vivor** çekilmemiştir. Şeklen bu tür bir çekilme benzeşim kaidelerine aykırı değildir. O halde şair, bu bükünü de kullanmakta serbest olur.³⁶¹

Benzeşimin gözetilmesi gereken kısımdan sonra, bir de benzeşimin aranmaması gereken kısım vardır. Varro bu bağlamda da benzeşimin aranmaması gerektiği halde arandığı dört noktadan bahseder. İlk olarak **mox, vix** gibi çekilmeyen kelimelerde benzeşim aramak boşunadır. Buna benzer şekilde, tanımlayıcı kelimelerle tamamlanabilen ve bir araya geldikleri zaman tanımlayıcı kelimelerin çekildiği kelimelerde de benzeşim aranmamalıdır. Misalen **nequam** kelimesi kendiliğinden çekilmez ama **hic nequam, huius nequam** örneklerinde olduğu gibi başına gelen tanımlayıcı kelime çekilir. Varro’ya göre burada çekilen yalnızca **hic** kelimesidir ve bunun sebebi de o **hic** kelimesiyle ifade ettiğimiz değersiz kişidir. **Nequam** çekilmediği için bunda benzeşim de aranmamalıdır. Zira **nequam** kelimesi de tıpkı **nolo** fiili gibi yapılmıştır. **Nolo** (istemiyorum) nasıl ki **non + (vo)lo** (istiyorum) birleşiminden oluşmuşsa **nequam** (değersiz) da **ne + (quic)quam** (hiçbir) birleşiminden oluşmuştur. Zerre etkisi olmadığı bilinen kişiye nasıl ki **non + hili**

³⁶⁰ DLL vii.28.

³⁶¹ DLL x.72. – 74, 78.

(önemsiz) birleşimiyle **nihili** (hiç) denmişse, şahsında hiçbir nitelik bulunmayan (**ne quicquam**) kişiye de **nequam** denir.³⁶²

Benzeşimin aranmaması gereken ikinci yer tek düşüşü olan kelimelerdir. Misalen harfler bu bağlamda değerlendirilir. Üçüncü olarak kendine has bükünleri olup başka kelimelerle mukayese edilemeyecek olan kelimelerde de benzeşim aranmamalıdır. “**Caput : capitis... : capite**” gibi kelimeler bu bağlamda değerlendirilir.³⁶³ Dördüncü olarak, birbirleriyle kıyaslanan dört kelime gerekli bağlantıya sahip değilse bunlarda da benzeşim aranmaz. “**Socer : soceros ≠ socrus : socrus**” kıyası kurulamaz çünkü bunlardan biri (**socer**) eril, diğeri (**socrus**) dişil olup intikalleri birbirleriyle örtüşmez. Bu durumda bu ikisini mukayese etmek hatalı olacaktır.³⁶⁴

Bilakis benzeşimin aranması gereken yerlerde de mütenasip olarak dört aşama bulunmalıdır. Evvela şeyler olmalı, ikinci olarak bu şeyler kullanımda olmalı, üçüncü olarak bu şeyleri karşılayan kelimeler olmalı ve bu kelimelerin de bükünleri bulunmalıdır. Tabiatında tekillik veya çoğulluk bulunan kelimeler buna göre değerlendirilmelidir. Misalen “**hi asses : hic as = hosce asses : hunc assem**” eşitliği kurulabilir. Zira **as**, tabiatı gereği tekil ve çoğul olabilir. Gelgelelim misalen sınırı belli sayıların doğasında tekillik yoksa bunların tekil formu da bulunmaz. **Tres** (üç) kelimesinden yalnızca **tribus** vb., **duo** (iki) kelimesinden yalnızca **duobus** vb. çoğul düşüşleri çıkar. İkinci aşamada ise **faba** (fasulye) kelimesi gibi hem tekil olarak hem bir topluluk adı olarak kullanılabilen kelimelerde bu iki kullanım amacıyla bir ikileştirmeye gerek olmadığı fikri savunulur.³⁶⁵

Eserin bundan sonraki bölümü kayıp olsa da³⁶⁶ ve **F**’nin genel sahihliği sorgulanır olsa da Varro’nun benzeşimsel formlara dair tasavvuru büyük oranda anlaşılmaktadır. Varro özellikle kelime gruplarının keşfedilmemiş olduğu bir dönemde kelimeler arasındaki gruplaşmaların, intikallerinden hareketle yapılması gerektiğine dair bir ön fikir oluşturmuş ve **abl. sing.** bitiminin önemini kavramıştır. Kelime mukayeselerine analitik yaklaşp sadece görünürdeki **nom. sing.** şekillerini temel

³⁶² **DLL** x.81. Varro’nun **nequam** ile ilgili verdiği etimoloji yanlıştır. **Nequam** doğrudan, olumsuzluk parçacığı **ne** ile **qui** ilgi zamirinin dişil **acc. sing.** çekimi olan **quam**’ın birleşiminden mütetekildir. Bkz: **EDL**, “qui, quae, quod” baş. a.

³⁶³ Klasik Latince –ut bitimli başka kelime yoktur.

³⁶⁴ **DLL** x.82.

³⁶⁵ **DLL** x.83 – 84.

³⁶⁶ **F**’de bu bölümden sonraki beş sayfa boş olup ardından Cicero’nun **Pro Cluentio** nutku başlamaktadır. Bkz: Varro, **a.g.e.**, s. 596.

olarak hareket etmemiştir. Benzeşimi de eksik ve mükemmel benzeşim olarak tasnif etmiş, bunun sınırını da kullanımın belirlediğine kanaat getirmiştir.

Varro benzeşimde basitçe iki temel olduğunu öne sürer: **Materia** (öz) ve **figura** (biçim). **Figura**'dan kastın ne olduğu oldukça açıktır. **Materia** ise biraz muğlak durmaktadır. X.36'dan anlaşıldığı kadarıyla bu "öz," kelimenin dilbilgisel içeriğidir. Yani **materia**, kelimenin cinsi, sayısı, vb. özelliklerinin adı, **figura** ise kelimedenden yapılan çekimlerin adıdır. Sözde aranan benzeşim, işte bu ikisinin birlikte olduğu benzerlikten doğar. **Materia** ile **figura**'nın benzer olmadığı durumlarda mukayese dahi yapılamaz.

Benzeşimin aranması için sözde önce çekilenler ve çekilmeyenler ayrımı, sonra çekilenlerde de iradî çekilenler (**a voluntate**) ve doğal çekilenler (**a natura**) ayrımı yapan Varro, çerçeveyi yalnızca doğal bükünlü kelimelere indirger. İradî bükünü benzeşim kuramının içine sokmaz. Bu bağlamda iradî bükünle ad koyma (**impositio**) da aynı değerdedir. R. H. Robins bu ayrımın antikçağ gramercilerinde pek rastlanmayan bir ayrım olduğunu ve bunun Varro'nun en zekice gözlemi olduğunu öne sürmüştür.³⁶⁷

Varro X. kitapta, benzeşimin yeşerdiği alan olan matematiğin dille olan bağlantısını da açıklamaya girişmiştir. Dildeki benzeşimin de geometrik orantı gibi seyrettiğini bildirmiş, benzeşimi ayırık benzeşim (**genus deiunctum**) ve birleşik benzeşim (**genus coniunctum**) olarak ikiye ayırmıştır. Ayırık benzeşim tamamıyla farklı dört unsurdan oluştuğu için isimlerdeki benzeşime, birleşik benzeşim ise her iki bağlantıda da ortak unsur bulundurduğu için fiillerdeki benzeşime yakındır. Fiillerdeki benzeşimin bulunabilmesi için de fiillerin **materia**'sını doğru kavramak gerekecektir. Fiillerdeki **materia**'nın en önemli unsuru fiillerin bitmiş (**perfecta**) veya bitmemiş (**infecta**) eylemleri ifade etmesidir. Bitmişleri ifade edenler kendi aralarında, bitmemişleri ifade edenler de kendi aralarında orantılı olabilirler.

Geometrik benzeşimlerle dilsel benzeşimler arasında koşutluk gözeten Varro bir de şema vererek bu iki alanı örtüştürmeye çalışmıştır. Kelimelerin düşüşlerini bir çizgide, diğer bükünlerini bir diğer çizgide dizmiştir. Bunun geometrik karşılığı da, düşüşlerin dizildiği çizgide 1'den başlayarak her sayının iki katının, bükünlerin dizildiği

³⁶⁷ Robert H. Robins, **A Short History of Linguistics**, Londra, Longman, 1967, s. 50.

izgide de 1'den başlayarak her sayının on katının dizilmesidir. Bu orantılar da örtüşmektedir.

Taylor, X. kitaptaki geometri – dil koşutluklarından birinin hatalı kurulduğu kanaatindedir. “{1, 2} : 3 = {2, 4} : 6” şeklindeki matematiksel orantıya koşut olarak verilen “{**Diomedi, Diomedis**} : **Diomedes** = {**Herculi, Herculis**} : **Hercules**” orantısı örtüşmemektedir. Zira matematiksel orantıdaki bir unsur (yn. 2) iki bağlantıda da bulunurken dilsel orantıdaki bağlantılarda ortak unsur yoktur. Bu matematiksel orantıda sayıları değiştirip oranları yine aynı bıraksak dahi diğer koşutluklardaki gibi bir tutarlılık görülmeyecektir. Haliyle Taylor bu noktada haklı görünüyor.³⁶⁸

Varro'nun geometriyle koşut, matematiksel temeli olan bir benzeşim teorisi kurma çabası başlı başına önemlidir. Elbette onun vardığı sonuçların çok büyük bir kısmı bugün için geçerliliğini korumuyor. Gelgelelim Varro dilbilim tarihi için bu noktada bir işaret fişeği olma özelliğini taşır. Bütün eser kendi içinde tutarlı olma gayretini yansıtan birçok sınıflandırma üzerinden işleniyor. **DLL**'nin yöntemi kesinlikle tasniftir. Çoğu bilimin ilk adımlarının tamamıyla tasnife dayalı olduęu³⁶⁹ hesaba katılırsa Taylor'ın da dediği gibi Varro da dilbilim bağlamında ilk adım atanlardandır.

³⁶⁸ Daniel J. Taylor, “Varro's Mathematical Models of Inflection,” **TAPhA**, C: CVII, s. 320 – 321.

³⁶⁹ William James, **The Principles of Psychology: C. 2**, New York, Henry Holt and Company, 1890, s. 647.

SONUÇ

Bu çalışmada Marcus Varro'nun **De Lingua Latina** adlı eserinin VIII. – X. kitaplarını temel alarak yazarın benzeşim (**analogia**) – ayrışım (**anomalía**) tartışmasında yer aldığı konumu aydınlatmaya çalıştım. Bunu yaparken Varro'nun genel dil teorisinin özellikle bu konuya dokunan noktalarını da irdeledim. Hem tartışmanın kendisine dair, hem Varro'dan öncekilerin dil kuramlarına dair gerekli bilgileri de birincil kaynaklar genellikle kayıp olduğu için ikincil kaynakların ve derleme eserlerin yardımıyla vermeye gayret ettim. Konunun zorluk seviyesi ve bu zorluk seviyesine nispeten eldeki kaynakların yetersizliği açık olsa da anlaşılabilirliği ön planda tutmak adına her bölümü mümkün olan en derli toplu ve kısa biçimde aktarmaya çalıştım. Konu temelini matematikten, bağlamını ise daha büyük bir felsefi itirazdan alsa da bu çalışma bağlamında daha çok dille ilgili olduğundan hem matematiksel, hem felsefi yanlarına ancak elzem olan noktada, olabilecek en asgarî düzeyde değindim. Mezkur üç kitabın ve özellikle X. kitabın çözümlemesi yapıldığında şu sonuçlar çıkmaktadır:

1) Varro dilin tamamını şamil bir benzeşimin varlığına kanî değildir. Söz varlığı içinde birçok tasnif yapılmıştır. Bu sınıfların bir kısmı benzeşimsel, bir kısmı ayrışımsaldır. Dilin tabii olarak benzeşimsel veya ayrışımsal olması noktasında dengede durmaktadır. Özellikle kelimeler arasında yaptığı üretken (**fecundum**) kelime – kısır (**sterile**) kelime, çekilebilir kelime – çekilemez kelime ayrımlarıyla benzeşimin ve ayrışımın ayrı ayrı baskın olduğu alanları da belirlemiştir. Ayrışımçıların ve benzeşimcilerin savlarını da hesaba kattığımızda yine de Varro'nun benzeşimcilerin safına daha yakın olduğu görülecektir. Çünkü Varro'nun IX. kitapta temsil ettiği benzeşimci de dilin tamamını şamil bir benzeşimin peşinde değildir. Dilin en küçük bir kısmında dahi benzeşimin varlığı, benzeşimci için delildir. Oysa ayrışımçı, dilin en küçük bir kısmında dahi ayrışım görüldüğünde bunu dilin ayrışımsal olduğunun kanıtı olarak telakkî eder. Bu durumda kısmî benzeşimi savunan Varro, benzeşimci gibi mutedildir.

Her ne kadar eserin eksik bölümlerine denk gelse de, Varro benzeşimin aranmaması gereken yerleri de tek tek anlatmıştır. Çekilemeyen kelimeler bu yerlerin başında gelir. Yalnızca tek hali olan, yahut dilde kıyaslanacağı başka bir kelime olmayan kelimeler, benzeşimin aranmaması gereken yerler olarak sunulur. Bütün bunlara rağmen Varro'nun “dilde benzeşim yoktur” sonucuna varmaması, yalnızca

benzeşimin aranabileceği yerleri benzeşimin varlığına yeter sayması da yine onu benzeşimcilerin tarafına iter.

2) Varro önce ad koyma (**impositio**) – bükün (**declinatio**) ayrımını yapmıştır. Sonrasında bükünde (**declinatio**) iradî bükün (**voluntaria**) – tabii bükün (**naturalis**) ayrımı yaparak benzeşimi tabii bükünlerin sınırına sokmuştur. İradî bükünde bir ayrışımın ve istikrarsızlığın olduğunun farkındadır. Bu kertede ad koyma, iradî olarak yeni bir kelime yaratma süreçlerinde ayrışımın baskınlığı Varro'ya göre nettir. Bilakis tabii bükünlerde, özellikle ismin hallerinde ve fiillerin çekimlerinde ise belirgin bir benzeşimin varlığı yine Varro'nun farkında olduğu olgulardır. Benzeşimcinin teamülde de benzeşim olduğuna dair savı da aslında kelimelerin tabii bükünlerini kapsayacak şekilde ifade edilmiştir.

3) Benzeşim kaidelerine dayanarak dili yeniden kurma, yanlış düzeltme gibi konulara dair X. kitapta doğrudan bir fikir görülmemektedir. Varro bu noktada teamülü (**consuetudo**) ön plana almıştır. Toplumun, tek tek bireylerin ve şairlerin uyması gereken benzeşim türlerini sıralarken dahi güçlü bir teamül vurgusu vardır. Özellikle tabii bükünde bağlantıların, iradî bükünde ise teamülün baskın olduğu Varro'da nettir. Varro'ya göre teamülün genelinde şiddetli bir dalgalanma, istikrarsızlık vardır. Bunun sebebi de halkın iradî bükünleri yaparken acemice davranmasıdır. Hatta Varro bu tür bir teamülün Aristarkhos ve ardıllarınca dahi benzeşimden sayılmadığı bilgisini vererek benzeşimcilerin dahi bu noktada bu tarz bir savunmaya girişmediklerini öne sürmüştür. Bu yüzden Varro'ya göre insanlar benzeşimi adlandırmalarda değil, doğal bükünlerde aramalıdır. Teamül de Varro tarafından eski, yeni ve şiirsel olarak üçe ayrılmıştır. Varro teamülün var olan şekliyle çok fazla oynanmaması gerektiği fikrindedir. Şairler bu bağlamda halktan ve tek tek bireylerden daha özgürse de onlar için bile teamülle çizilmiş belirli bir çerçeve vardır. Bu bakımdan Varro ortada görünmektaysa de Aristarkhos'la aynı fikirde olduğunu sezdirerek benzeşimci fikirlerin kendi fikirleriyle çelişmediğini ifade etmiştir.

4) İsim çekimlerinde ayrışımçı tarafın itirazlarına karşı Varro'nun genel yaklaşımı benzeşimin varlığını kanıtlamaya yöneliktir.

4a) Temel düzeyde kelimeler arasındaki benzerlik bağlamında Varro, benzeşimcilerin çözümlemeci yaklaşımının tam olarak destekçisidir. İki kelimeyi kıyaslarken bu kelimelerin yalnızca **nom. sing.** hallerinden yola çıkarak benzeşimin varlığını veya yokluğunu kanıtlama çabasını açıkça yetersiz görmektedir. Varro'ya

göre **nom. sing.** kadar diğer çekimlere de bakılmalıdır. İlâveten bu da yetmeyecektir. Kelimelerin özü (**materia**) ve biçimi (**figura**) ayrı ayrı önemlidir. Kelimelerin kullanımda da benzerliği gerekecektir. Kelimelerin çekilirken ne tür değişikliklere uğradığını tek tek anlatan Varro'ya göre benzerlik kurulurken bunların mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Tekil çekimleri kullanımda olmayan kelimelerle, hem tekil hem çoğul çekimleri kullanımda bulunan kelimeleri benzer kılıp kıyaslamak Varro'ya göre mümkün değildir. Benzerliğin katmanları vardır ve kelimeler hangi katmandaysa, o katmandaki muadilleriyle kıyaslanmalıdırlar. Ayrışımçı için **nom. sing.** benzediği müddetçe iki kelime kıyaslanabilir. İki kelime arasında bu açıdan bir bağlantı eşitliği bulunmadığında da benzeşimin var olmadığı kanıtlanmış olur. Varro benzerlik belirlemede tam olarak benzeşimci taraftadır. **Nom. sing.**'ten diğer hallere, diğer hallerden **nom. sing.**'e, kelimeler bütünüyle kontrol edilmelidir. Bu iki yöntemle de kelimeler benziyorsa o zaman mükemmel benzerlik (**similitudo perfecta**) var demektir.

Ayrışımçıların isimlerde benzeşimin varlığına yaptığı itirazlar da bu benzerlik anlayışından dolayı Varro tarafından büyük oranda geçersiz sayılmıştır. Zira ayrışımçıların mutlak olarak beklediği özellikler Varro tarafından belirli şartlara bağlanmışlardır. Her ismin mutlaka her cinsten çekilmesi gerekmez. Bütün kelimeler doğaları gereği mutlaka çoğul çekimlere sahip olmadıkları gibi, bazı kelimelerinse tekil çekimleri bulunmaz ve bu doğaldır. İsimlerin bazıları üç hale, bazıları beş hale sahip olabilir, bu durumda üç hali olanlar üç hali olanlarla, beş hali olanlar beş hali olanlarla kıyasa sokulur. Bütün bunlar, ayrışımçıların benzeşim hilafına getirdikleri itirazlardır. Varro bunları benzeşimin yokluğuna delil saymamıştır. Bu noktada da benzeşimcilerin tarafındadır.

4b) Varro benzeşimi kendi içinde de üçe ayırıp bu üç sınıftan ikisini sözle ilgili olarak saptamıştır. Sözle ilgili benzeşimi de bu bağlamda ikiye ayırarak eksik benzeşim (**analogia inchoata**) ve mükemmel benzeşim (**analogia perfecta**) kavramlarını icat etmiştir. Mükemmel benzeşim hem öz bakımından hem de biçim bakımından benzeşen, birinin formlarından diğerinin anlaşılabilmesi en az iki kelime üzerinden kurulur. Varro, Aristophanes'in ve ardılı gramercilerin de zaten bu türden benzeşim üzerine yazdıklarını ikrar etmiştir. İskenderiyeli gramercilerin esas amacı Varro tarafından bu şekilde kavranmış oluyor. Varro, gramerci bakış açısına sahip olarak İskenderiyeli benzeşimcilerin doğru bir izin peşinde oldukları fikrindedir. Ayrışımçıların bu tarz bir benzeşim tasnifi yapmadığı ve benzeşime dair bir

çözümlemeyi bu seviyede denemedikleri göz önüne alınırsa Varro bu bağlamda da benzeşimci taraftadır.

4c) Fiiller bağlamında ayrışımçılar basitçe bir zaman tasnifi yapmışlardır. Geçmiş, **praesens** ve gelecek zamanı hesaba katmış ve ayrışımın varlığını bu şekilde savunmuşlardır. Benzeşimciler ise tasnifin ikili olması gerektiğini, bitmemiş zamanların (**tempora infecta**) ve bitmiş zamanların (**tempora perfecta**) kendi içlerinde değerlendirilmesi gerektiğini, böylece benzeşimin rahatlıkla görüleceğini savunmuşlardır. Varro fiil çekimleri konusunda benzeşimcilerle hemfikirdir. Bitmiş eylemlerin bitmiş eylemlere, bitmemiş eylemlerin bitmemiş eylemlere benzemesi gerekmektedir. Basitçe, geçmiş zamanı ele alıp bir fiilin **perfectum** çekiminde değişen gövdeyi ayrışımaya delil olarak sunmak Varro'ya göre yanlış bir yaklaşımdır. Bu şekilde, fiillerde **perfectum** gövdesi değişimi olayını da kendi dil kuramı çerçevesinde açıklamış oluyor. Fiillere dair kapsamlı açıklamalar varsa da, X. kitabın elimizdeki kısmı ancak bu kadar imkan sunmuştur.

5) Varro isimlerde ve fiillerde benzeşimin varlığını ve sınırını tanımakla kalmamış, matematiksel olarak bunlardaki benzeşimin neye tekabül edeceğini de saptamaya çalışmıştır. Bu bağlamda ayrık benzeşim (**analogia deiuncta**) – birleşik benzeşim (**analogia coniuncta**) ayrımını yapmıştır. İsimlerin kıyasında ayrık benzeşimin bulunduğunu, fiillerde ise bitmiş – bitmemiş zamanlar şeklinde yaptığı ayrıma koşut olarak birleşik benzeşimin bulunduğunu öne sürmüştür. İki fiil arasındaki benzeşimin anlaşılması için evvela bir fiilin kendi içindeki benzerlikleri saptanmalıdır. Ondan sonra fiillerin mukayese edilecek kısımları ortaya çıkar. Bütün bu süreçlerin ortaya çıkardığı sonuç da hem isimlerde hem fiillerde Varro'nun belirli çerçevedeki benzeşimi kabul etmiş olduğudur.

6) Konuyu genel yöntem bağlamında ele aldığımızda benzeşimcinin daha irdeleyici ve çözümlemeci olduğu görülüyor. Varro da yöntemde benzeşimcinin bu çözümlemeci yolunu benimsemiştir. Her ne kadar benzeşimi reddeden Stoalılar, diyalektik anlayışlarına bağlı olarak dili oldukça derinlemesine incelemişlerse de en azından bu titizlik **De Lingua Latina**'daki ayrışımçıya yansımamıştır. Elbette Varro'ya kadar geçen yüzyıllarda Stoa felsefesinin dile bakış açısında ne tür değişiklikler olduğunu bilmiyoruz. Özellikle kendisi de bir Stoalı olan Marcus Varro'nun benzeşimi formülleştirecek kadar kabullenmesi, Stoa'nın dil konusundaki eski konumunu Roma'da koruyup korumadığı noktasında soru işaretleri oluşturuyor. Elhasıl ayrışımçı açısından iki kelimenin benzerliği için **nom. sing.** görünüşü yeterliyken, fiiller de

basitçe üç zamana ayrılan ayrışık yapılardır. Varro için ise isimlerde birçok farklı cepheden incelenebilecek çok yönlü özellikler, fiillerde ise bitmiş – bitmemiş zamanlar üzerinden şekillenen bir çekim tablosu vardır. Yöntem bakımından Varro benzeşimciye yakındır.

7) Varro'nun konumu yalnızca benzeşimci tarafa yakın olmasıyla önem teşkil etmez. Varro, Latince isimlerde **abl. sing.**, fiillerde **2.p.s. praes.** çekimlerinin belirleyiciliğine dair net bir bakış açısını ortaya koyan ilk alimdir. Bunlar isim ve fiil grubu oluşturmada temel alınacak olan noktayı elbette tam olarak belirlememişlerdir. Yine de kelimelerin birbirlerinden ayrışarak kümelenmesinde rol oynayan seslerin bu tür farklı çekimlerde kendini göstermesi Varro'nun önemli gözlemlerinden biridir. Bu noktalar kelimeler arasındaki benzerliği saptamada yardımcı olacağı için benzeşimci tarafın tezlerini destekleyici gözlemlerdir.

8) Örneksemeyle ortaya çıkan formlar Varro tarafından ayrışık olarak görülmüştür. Bu örnekler günümüzün noktainazarından bakıldığında gayet işlek bir benzeşim sürecinin göstergesidir. **De Lingua Latina**'da Varro, böylece benzeşimsel bir süreci ayrışımçı savların içinde değerlendirmiş oluyor. Elbette genel tavrı itibarıyla bu yaklaşım Varro'yu ayrışımçılara yakınlaştırmaz. Yalnızca benzeşimsel bir sürecin ayrışıma yönlendirildiği vakîdir. Yine de bunu tarih yanılıgına düşecek şekilde değerlendirmemek gerekmektedir. Varro'nun döneminde izafiyeti ön plana alan, hakikî olanın birden çok sayıda olabileceğini kabullenen düşüncelerin varlığı aranamaz. Varro'nun bu tarz örneksemeleri ayrışımsal kabul etmesi de olağandır.

Varro'nun benzeşimci tarafa yakın olduğu söylenebileceği gibi, onun yaklaşımını bir uzlaştırma olarak düşünmek de olasıdır. Zira önceden de söylediğim gibi, Varro dili tümünden şamil bir benzeşimi yadsımaktadır. Dilin tamamında değil, belli bir bölümünde benzeşimin varlığını kabul etmiştir ve bunu çözümlenmiştir. Onu benzeşimcilere yaklaştıran esas olgu, belli bir seviyede de olsa benzeşimin varlığını yeterli bir done saymasıdır. Bu temel yönelim ayrışımçıların zıddına düşer. Onlar için asgarî benzeşim hiçbir şey ifade etmemektedir ve en basitinden her ismin her cinsten çekiminin olmaması bile benzeşimi yadsımaya yeter. Varro bu köktenci yaklaşımı benimsememiştir. Bütün bunlara ilaveten, benzeşime dair tasnifler dahi yapmış olan Varro, bu denli derin bir incelemeyle birlikte benzeşimcilerin mutlak surette faydalanacakları verileri de kayıt altına almış oluyor.

Bütün bu verilerden çıkarılacak sonuç, Varro'nun benzeşimci olduğudur. Varro benzeşimi çok büyük oranda İskenderiyeli gramercilerin metin tashihi bağlamında algıladığınca, dilbilgisel olarak algılamıştır. Dilin matematiksel dünyasına eğilen, sözün bölümlerinin dilbilgisel ve hatta yer yer dilbilimsel çözümlemesini yapan Varro için bu sonuç kaçınılmaz bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

METİN DERLEMELERİ VE SÖZLÜKLER

- Akalın, Şükrü H., ed.: **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011
- De Vaan, Michael: **Etymological Dictionary of Latin and The Other Italic Languages**, Leiden, Brill, 2008
- Diels, Hermann, ed.: **Die Fragmente Der Vorsokratiker**, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1912
- Glare, P G. W., ed.: **Oxford Latin Dictionary**, Londra, The Clarendon Press, 1968
- Keil, Heinrich, ed.: **Grammatici Latini: Vol. IV**, Leipzig, Teubner, 1864
- Lewis, C. T., ed.: **Latin Dictionary founded on Andrews' ed. of Freund's Latin Dictionary**, New York, The Clarendon Press, 1891
- Liddell, Henry G., ed.: **Greek-English Lexikon**, Oxford, The Clarendon Press, 1982
- Matthews, Peter H., ed.: **Oxford Concise Dictionary of Linguistics**, Oxford, Oxford University Press, 2003
- Walde, A., ed.: **Lateinisches Etymologisches Wörterbuch**, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Appianus: **Appian's Roman History: Vol. IV: The Civil Wars**, ed. ve çev. Horace White, Cambridge, Harvard University Press, 1913

- Aristoteles: **Aristotelis Ethica Nicomachea**, ed. Ingram Bywater, Oxford, The Clarendon Press, 1962
- _____: **Aristoteles, De Arte Poetica Liber**, ed. Ingram Bywater, Oxford, The Clarendon Press, 1953
- _____: **Poietika: Şiir Sanatı Üzerine**, çev. Nazile Kalaycı, Ankara, Pharmakon Yayınevi, 2012
- _____: **The Works of Aristotle: Vol. I: Categoriae and De Interpretatione; Analytica Priora; Analytica Posteriora; Topica and De Sophisticis Elenchis**, ed. ve çev. William David Ross, Oxford, The Clarendon Press, 1928
- Augustinus: **Aurelii Augustini De Civitate Dei: Vol. I**, ed. Bernhard Dombart, Leipzig, Teubner, 1877
- _____: **The Works of Aurelius Augustine, Bishop of Hippo: Vol. I**, ed. ve çev. Marcus Dods, Edinburgh, T. & T. Clark, 1913
- Cicero: **De Natura Deorum: Academica**, ed. H Rackham, Cambridge, Harvard University Press, 1967
- _____: **Letters to Atticus: Vol. I**, çev. H. O. Winstedt, Londra, Heinemann, 1912
- _____: **Letters to Atticus: Vol. II**, çev. H. O. Winstedt, Londra, Heinemann, 1913
- _____: **Letters to Atticus: Vol. III**, çev. H. O. Winstedt, Londra, Heinemann, 1961
- _____: **Marcus T. Cicero, De Divinatione; De Fato; Timaeus**, ed. Remo Giomini Leipzig, Teubner, 1975
- Diogenes Laertios: **Lives of Eminent Philosophers: Vol. II**, çev. R. D. Hicks, Londra, Heinemann, 1925
- Dionysios Thrax: **De Artis Grammaticae Ab Dionysio Thrace Compositae Interpretationibus Veteribus in**

- Singulos Commentarios Distribuendis**, ed. Alfred Hilgard, Leipzig, Teubner, 1880
- _____ : **Gramer Sanatı**, çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006
- Aulus Gellius: **Noctes Atticae Cum Indicibus Locupletissimis**, Leipzig, Sumptibus Ottonis Holtze, 1922
- Isidorus Hispalensis: **Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum: Vol. I**, ed. W. M. Lindsay, Oxford, The Clarendon Press, 1911
- _____ : **The Etymologies of Isidore of Seville**, ed. ve çev. Stephen A. Barney, W. J. Lewis v.d., New York, Cambridge University Press, 2006
- Martialis: **Martial Epigrams**, çev. Walter C. A. Ker, Londra, Heinemann, 1920
- Quintilianus: **The Institutio Oratoria of Quintilian: Vol. I**, çev. H. E. Butler, Londra, Heinemann, 1920
- Sextus Empiricus: **Sextus Empiricus**, ed. Immanuel Bekker, Berlin, G. Reimer, 1842
- _____ : **Sextus Empiricus**, ed. ve çev. R. G. Bury, Londra, Heinemann, 1976
- Status: **Status: Vol. I**, çev. J. H. Mozley, Londra, Heinemann, 1928
- Valerius Maximus: **Valerius Maximus De dictis factisque memorabilibus: Et Jul. Obsequens De prodigiis: Vol. II**, ed. M. Valère v.d., Paris, Colligebat N.E. Lemaire, 1823
- Varro: **M. Terenti Varronis De Lingua Latina Librorum Quae Supersunt**, ed. Karl Ottfried Müller, Leipzig, Weidmannsche Buchhandlung, 1833

- _____ : **Marcus Porcius Cato on Agriculture. Marcus Terentius Varro on Agriculture**, çev. William Davis Hooper, Londra, Heinemann, 1934
- _____ : **Marcus Terentius Varro: Saturarum Menippearum Fragmenta**, ed. Raymond Astbury, Leipzig, Teubner, 2002
- _____ : **Varro On The Latin Language: Vol. I**, ed. Roland G. Kent, Londra, Heinemann, 1938
- _____ : **Varro On The Latin Language: Vol. II**, ed. Roland G. Kent, Londra, Heinemann, 1938

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Allen, Frederic D.: **Remnants of Early Latin**, Boston, Ginn, 1889
- Antonibon, Giulio: **Supplemento di lezioni varianti ai libri De lingua latina di M. Ter. Varrone**, Bassano, Sante Pozzato, 1899
- Barton, Charles R.: "Greek Εἶπω, Latin Sero, Armenian Yerum," **The American Journal of Philology**, C: CVIII, No: 4, 1987, s. 672 – 674
- Butterfield, D. J. (ed.): **Varro Varius**, Cambridge, The Cambridge Philological Society, 2015
- Colson, Francis H.: "The Analogist and Anomalist Controversy," **The Classical Quarterly**, C: XIII, No: 1, 1919, s. 24 – 36
- Daly, Kathleen: **Greek and Roman Mythology A to Z**, New York, Chelsea House Publishers, 2009
- Duso, Antonella: "M. Terenti Varronis De Lingua Latina IX," **Spudasmata: Vol. CLXVII**, Hildesheim; Zürih, New York, Georg Olms Verlag, 2017

- Edelstein, Ludwig, ed.: **Posidonius: Vol. III, The Translation of the Fragments**, Cambridge, Cambridge Classical Texts and Commentaries, 1999
- Ergin, Muharrem: **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul, Bayrak Basım, 1995
- Erhat, Azra: **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2013
- Erim, Müzehher: **Lâtin Edebiyatı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987
- Garcea, Alessandro: **Caesar's De Analogia**, Oxford, Oxford University Press, 2012
- James, William: **The Principles of Psychology: Vol. II**, New York, Henry Holt and Company, 1890
- Law, Vivien: **The History of Linguistics in Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003
- Norden, Eudard: **die antike Kuntprosa**, Leipzig, Teubner, 1898
- Oldfather, William A.: "Caesar's Grammatical Theories and His Own Practice," **The Classical Journal**, C: XXII, No: 8, 1972, s. 584 – 602
- Oniga, Renato: **Latin, A Linguistic Introduction**, çev. Norma Schifano, New York, Oxford University Press, 2014
- Perek, Faruk Z.: **Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969
- Petersen, Walter: "Hittite and Indo-European Nominal Plural Declension," **The American Journal of Philology**, C: LI, No: 3, 1930, s. 251 – 272
- Polat, Salahattin: **Metin Tenkidi**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015
- Post, L. A.: "Dramatic Uses of the Greek Imperative," **The American Journal of Philology**, C: LIX, No: 1, 1938, s. 31 – 59

- Ritschl, Friedrich: "Die Schriftstellerei des M. Terentius Varro," **Rheinisches Museum für Philologie**, C: VI, 1848, s. 481 – 560
- Robins, Robert H.: **A Short History of Linguistics**, Londra, Longman, 1967
- Saussure, Ferdinand D.: **Course in General Linguistics**, çev. Wade Baskin, New York, The Philosophical Library, 1959
- Taylor, Daniel J.: **Declinatio: A Study of The Linguistic Theory of Marcus Terentius Varro**, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1974
- _____: **Varro, De Lingua Latina X. A New Critical Text and English Translation with Prolegomena and Commentary**, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1996
- _____: "Varro's Mathematical Models of Inflection," **Transactions of The American Philological Association**, C: CVII, s. 313 – 323
- Wacker, Margaret S.: "Analogy: Weapon against Denial," **The American Journal of Nursing**, C: LXXIV, No: 1, 1974, s. 71 – 73
- Wackernagel, Jakob: **Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic**, ed. David Langslow, New York, Oxford University Press, 2009
- Wellington, Jean S.: **Dictionary of Bibliographic Abbreviations Found in The Scholarship of Classical Studies and Related Disciplines**, Westport, Praeger Publishers, 2003
- Wheelock, Frederic M.: **Wheelock's Latin**, New York, Collins Reference, 2005
- Winnington-Ingram, R. P.: "The Pentatonic Tuning of the Greek Lyre: A Theory Examined," **The Classial Quarterly**, C: VI, No: 3/4, 1956, s. 169 – 186
- Versteegh, C. H. M.: "The Stoic Verbal System," **Hermes**, C: CVIII, No: 3, s. 338 – 357